

De Takkeling

Achtste jaargang (2000) nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Werkgroep Roofvogels Nederland

in samenwerking met Vogelbescherming Nederland

De Takkeling is een uitgave van de stichting Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN). De WRN is een landelijke werkgroep die, in samenwerking met Vogelbescherming Nederland, de belangen behartigt van de Nederlandse roofvogels. Naast activiteiten als het geven van voorlichting en het stimuleren van maatregelen voor een efficiënte roofvogelbescherming, voert de WRN gestandaardiseerd onderzoek uit naar de ecologie van de in ons land voorkomende soorten.

Bestuur

Voorzitter:	Rob Vogel (SOVON)
Penningmeester:	Ton Eggenhuizen (Vogelbescherming Nederland)
Leden:	Frank de Roder (Staatsbosbeheer), Gerrit van Ommering (LNV), Ferry Reinhardt (AID)
Landelijk coördinator:	Maria Quist
Ledenadministratie:	Ans Blanckenborg
WRN-winkel:	Alie van Weperen
Redactie:	Rob Bijlsma, Maria Quist
Drukwerk:	Pet BV, Hooogeveen

Redactieadres: Postbus 54, 8426 AD Appelscha. Tel. 0516 - 432660, fax 0516 - 433330. Artikelen voor De Takkeling graag op flopp (WP6.0) of per email.

Email: werggroep.roofvogels.nederland@wxs.nl

Internet: <http://members.tripod.lycos.nl/wrn>

U kunt onze activiteiten steunen door donateur of actief lid te worden van de WRN. U ontvangt dan naar wens drie maal per jaar de Takkeling (februari, juni en oktober) of eenmaal per jaar een nieuwsbrief. De minimale jaarlijkse bijdrage is f25,-; meer is welkom.

U kunt lid worden door uw bijdrage over te maken op postgiro 76284 t.n.v. Werkgroep Roofvogels te Appelscha, o.v.v. "nieuw lid - Takkeling" of "nieuw lid - nieuwsbrief".

Foreign subscription is f35,- per year (3 issues) to be paid by eurocheque or cash.

De Takkeling

Achtste jaargang (2000) nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Pas uitgevlogen vrouwtje Havik, geringd en wel. Noorderbos, Ruigoord (onder de rook van Amsterdam), 25 juni 1999 (Nirk Zijlmans). *Ringed, recently fledged Goshawk female, near Amsterdam, 25 June 1999.*

Intro

Maria Quist

De stoep vol eikels en vallend blad, ganzen in een heldere lucht (met wat geluk kraanvogels), steeds vroeger de lamp en de kachel aan. Handschoenen en dassen liggen klaar. Kortom: het is herfst.

Het zit er weer op, roofvogelseizoen 2000. De eerste 1500 nestkaarten zijn verwerkt. Bij elke binnenkomende stapel beginnen de eindresultaten zich duidelijker af te tekenen. Op de Landelijke Roofvogeldag van 3 maart en in de volgende Takkeling uitgebreid meer hierover.

Wat ik echter niet voor me kan houden is het goede nieuws over de Wespendif. Met het rampjaar 1997 nog in vers in het geheugen zijn we des te blijer met de resultaten van dit seizoen. Het beste sinds jaren. Het blijft een bijzonder beest. Je merkt het aan de smeeuige verhalen op de nestkaarten. Uitgebreid werd door een aantal WRNers verslag gedaan van het vermoeden van een wespendifbroedpaar. Voor het eerst... De spanning van 'zit ie er wel of zit ie er niet?'. Het soms langdurige zoeken naar een nest, en dan: Victorie! Twee fraaigekleurde eieren op een nest vol loof, of een of twee verontwaardigd hijgende jongen met een dikke krop. Met plezier hebben we het allemaal gelezen en meegeleefd.

Zelf hebben we ons ook te pletter gezocht in boswachterij Smilde. Rob had overduidelijke aanwijzingen, er móest een nest zitten, kon niet anders. Het heeft ons een volle dag gekost. Verdekt opgesteld, Rob in een boom, ik onder de struiken, zagen we de oudervogels enkele malen op een vaste plaats, met prooi, het bos induiken. Wij zoeken, zoeken, zoeken, géén nest. We twijfelden aan ons verstand. En toen, vlak langs het pad, een meter of tien hoog, eindelijk bingo. Resultaat: twee prachtige jongen (zie foto). Achteraf snaptten we niet waarom het zo lang geduurd had. Zo moeilijk was het nou ook weer niet te vinden, als je tenminste van de goede hoek aan kwam lopen. 'We worden oud', zeiden we tegen elkaar.

In het vorige nummer beloofde ik U dat we in de oktober-Takkeling aandacht zouden besteden aan de valkerij in het algemeen en met name aan de roofvogelshows. Dit wordt echter doorgeschoven naar de volgende Takkeling. We hebben nog niet alle stukken hierover binnen. We zijn er druk mee bezig, samen met Vogelbescherming. Ook de politiek gaat zich er mee bemoeien. De Socialistische Partij heeft zich recentelijk in een persbericht duidelijk uitgesproken tegen plannen voor het openen van een roofvogelcentrum nabij het Brielse Meer. Van harte ondersteunen wij dit initiatief. De valkeniersvereniging 'Adriaan Mollen' heeft een commissie van wijze mannen ingesteld die over het onderwerp 'vliegshows met roofvogels' advies zal

uitbrengen aan het bestuur. We houden ons aanbevolen voor uw berichten op dit gebied.

De jonge Wespndiefjes door Rob uit hun goed verborgen nest gehaald; op grond van hun vleugellengte 21 en 24 dagen oud, Boswachterij Smilde, 27 juli 2000 (Maria Quist). *Nesting Honey Buzzards (21 and 24 days old), Forestry of Smilde, 27 July 2000.*

We zijn inmiddels begonnen met de voorbereidingen voor de Landelijke Roofvogeldag van 3 maart. Een aantal lezingen staan al vast. Wat we nog niet hebben is muziek. In het verleden hebben we diverse malen muzikale WRNers op het podium gehad. Mochten er onder u zijn die muzikale roofvogelliefhebbers kennen of die zelf beschikken over muzikale talenten, dan horen we dat graag. Van harte welkom.

Ten slotte nog een oproep:

Wanneer u in deze periode (opening jachtseizoen) verdacht veel fazanten en/of patrijzen in het veld ziet op plaatsen waar ze voorheen niet of nauwelijks voorkwamen, wilt u dit dan doorgeven aan de heer G. Hübben van de AID. Telefoon: 045-54 66 222 of 06-53 18 25 54.

Bedankt, een goed naseizoen en tot de volgende Takkeling!

Buizerd en mens

Rein Schut

Aan een der stille rechte polderwegen
kom ik steevast die witte buizerd tegen
met borstveren zo blank als berkenbast
voor mij geen vreemdeling, maar trouwe wintergast.

Zie ik hem op z'n brede wieken drijven
en zijn spiralen aan de wolkenhemel schrijven
dan zou ikzelf daarboven willen zweven
maar ja, dat is een mens nu eenmaal niet gegeven.

Terwijl zijn wilde roep verwaait in 't hemelrond
en ik de trotse vogel hemelwaarts zie schroeven
voel ik de vrijheid die we allebei behoeven
hij welgevleugeld, ik met beide benen op de grond.

Adres: Timorstraat 38, 7941 VE Meppel.

Stempelimpresie uit het vrije veld (Claire Stouthamer).

Vriendelijk vogelaars!

Anna M. Hermsen

Wat een lezing door Gerard Müskens en Ronald Zollinger over ‘Roofvogels in het Rijk van Nijmegen’ al niet teweeg kan brengen. Toen ik in 1998 wederom de jaarlijkse roofvogeldag in Meppel bezocht, kon ik niet bevroeden dat dit het begin zou zijn van een inspirerende ontdekking van de wereld der roofvogels. Het echte (veld)werk kon beginnen!

Nu drie roofvogelseizoenen en verscheidene tekenbeten verder groeit, met de omvang van mijn kuiten, mijn bewondering voor deze twee vitale vogelaars. Om meer dan dertig (!) jaar, veelal fietsend, deel te nemen aan onderzoek naar Havik en Sperwer moet je toch over een behoorlijke portie toewijding en uithoudingsvermogen beschikken. Wat mij echter vooral aanspreekt, is hun betrokkenheid bij de natuur en het plezier en enthousiasme waarmee alles wordt waargenomen.

Maar wat, zult u denken, doet iemand die nauwelijks een heilige koe van een vliegend hert kan onderscheiden in het bos? Juist ja: op soms vrijwel onbegaanbare bospaadjes modderige peentjes zweten, fietsen (vaker lopend) bergtoppen bedwingen, brandnetels ontwijken (mislukt wel eens) en pogen het altijd aanwezige gat tussen voorhoede (Ronald en Gerard) en achterblijver (ik dus) dicht te rijden. U begrijpt het al: het is iedere zondag opnieuw een avontuur om erbij te zijn en te mogen genieten van de aangename rust en kalme sfeer in het bos. Het luisteren naar het gezang van vogels brengt ontspanning en doet mij verlangen naar een middagpauze die nooit komt want er zijn nog teveel nesten die in kaart moeten worden gebracht. De beuk met haar machtige takken is voor mij de koningin van het bos.

Ieder jaar vind ik het veren zoeken en nesten opsporen van roofvogels een spannend gebeuren. Als ik bijvoorbeeld een wespensdievenveer zie liggen half verscholen tussen takjes en bladeren dan springt mijn hart op van blijdschap, zo mooi vind ik dat moment. Veren zijn voor mij van een ongekende schoonheid. Helaas zijn zelfs de vriendelijkste vogelaars ook streng: ik behoor de gevonden roofvogelveren in te leveren! Dat doe ik dan ook altijd netjes. Jawel, echt waar.

De ontroerendste momenten vinden plaats tijdens het ringen van de jonge Haviken, Sperwers en Wespensdieffjes. Die prachtige donsbolletjes met hun punkkoppies maken zo’n weerloze indruk, zelfs met hun grote poten en kromme snavel. Toch niet te geloven dat ze binnen enkele weken de schrik van menig duif, spreeuw of hommel zijn.

Jonge Wespddieven op nest in zomereik, belegd met verse twijgen van lariks. Let op grootteverschil tussen de jongen, de lege wespenraat op voorgrond en de hoeveelheid verdord beuken- en eikenloof: een klassiek nest! Nierswalde, Duitsland, 23 juli 2000 (Gerard Mùskens). *A classic nest of Honey Buzzard in oak, with remarkable age difference between nestlings, fresh greeneries (larch), large amount of withered greeneries (oak, beech), and an empty wasp comb in front. Nierswalde, Germany, 23 July 2000.*

Als in de frisse ochtendlucht al vaag iets ligt van de herfst, weet ik dat het einde van een waardevol roofvogelseizoen nadert. Het wordt tijd om alle opgedane indrukken te verwerken, mijn vermoeide spieren rust te gunnen, de fiets winterklaar te maken en tenslotte gedag te zeggen. Gerard en Ronald, laat ik besluiten met woorden van dank voor jullie gastvrijheid en voor de prettige en ongedwongen wijze waarop jullie mij laten delen in jullie overvloedige kennis van zo'n beetje alles wat leeft. Voorwaar een heuglijke lezing!

Adres: Huyekamp 12-1, 6662 EM Elst.

Tekening: Corinne Stouthamer

Roofvogelvervolging en werkwijze politie Hollands Midden

Henri Madern en Rudi Terlouw

Roofvogels roepen tegenstrijdige gevoelens op. Waar de een in ademloze verwondering naar een zwevende buizerd kijkt, schroomt een ander niet vergiftigd aas uit te leggen om diezelfde buizerd te verdelgen. Deel van een citaat op de achterzijde van de Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels.

De politie Hollands Midden heeft sinds 1998 drie milieuteams. Zij hebben de complexe milieuzaken, waaronder opsporen van roofvogelvervolging, tot taak. Nadenkend over vervolging komen we onvermijdelijk uit bij de vervoersvergunningen. Hier kan de politie winst boeken. In Hollands Midden is daarom de volgende werkspraak gemaakt. Ieder dood gevonden beschermd dier wordt bij het aanbieden aan een politiebureau ingenomen en gedeponneerd in een vrieskist. De gegevens van de vinder worden zo uitgebreid mogelijk genoteerd, alsmede tijdstip, locatie en omstandigheden waaronder het beest werd aangetroffen. Vervolgens gaat er een bericht naar de afdeling Bijzondere Wetten. Wanneer het om een roofvogel, uil of zoogdier gaat, wordt het milieuteam ingeseind. Collega's van het milieuteam, die kennis van zaken hebben, onderzoeken de aangeboden dieren. Als het dier niet verdacht is, kan het met vervoersvergunning naar een preparateur. Tevens worden gegevens van de beesten genoteerd, zoals geslacht, leeftijd, klauwgrootte, vleugellengte, gewicht en natuurlijk de mogelijke doodsoorzaak. Deze gegevens worden met meldingsformulieren doorgegeven aan de *Werkgroep Roofvogels Nederland* en de *Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdieronderzoek*.

Hollands Midden heeft als proef, en met financiële steun van de Werkgroep Roofvogels Nederland en Vogelbescherming Nederland, drie vriezers aangeschaft. Enkele andere regio's hebben de vervoersvergunningen eveneens goed geregeld. Het zou een stap in de goede richting zijn als de gehele Nederlandse politie op deze wijze met dode beesten omgaat.

Tot en met augustus 2000 werden in Hollands Midden de volgende dieren (alleen roofvogels, uilen en zoogdieren) dood aan een politiebureau aangeboden: 1 Havik, 6 Sperwers, 6 Buizerds, 7 Torenvalken, 1 valk sp., 4 Kerk-, 4 Rans-, 2 Steen- en 3 Bosuilen, 1 uil sp., 1 Egel, 1 Wezel, 2 Hermelijnen en 5 Bunzings. De vogels 'soort onbekend' werden per abuis reeds afgegeven voordat ze waren onderzocht.

Adressen:

Henri Madern, Politie Hollands Midden, Milieuhandhavingsteam-Zuid, 0182-389500

Rudi Terlouw, Zuid-Holland Landschap, Regiocoördinator WRN, 0182-374976

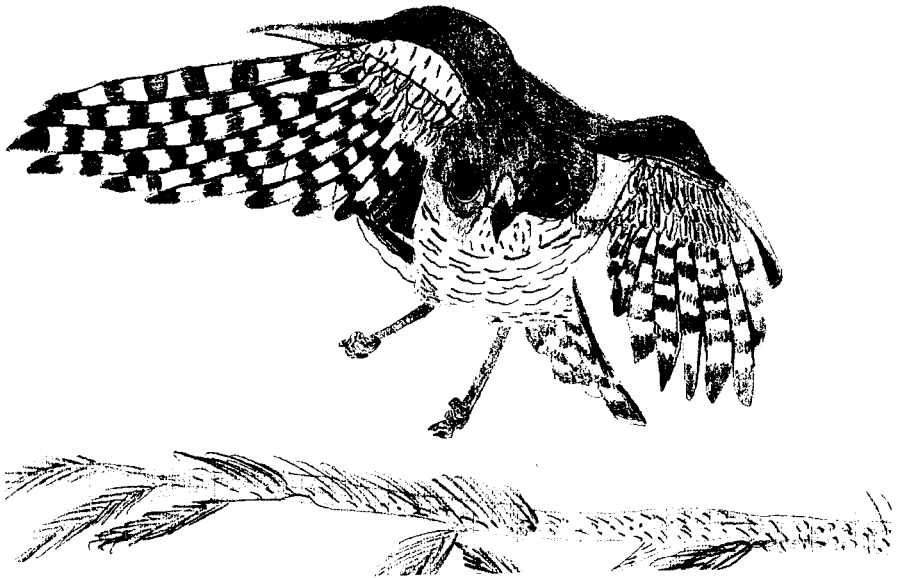
Roofvogels gezien vanachter de tralies

Pieter de Haan

Op vrijdagavond 18 augustus 2000 zag ik op Discovery Channel een documentaire over roofvogels. Maar vanuit de bajes zie ik ook levende roofvogels. Zoals af en toe schroevende Buizerds. En op 13 augustus flitste er om 20.34 uur een Boomvalk langs de tralieramen van de luchtplaats. Een fractie later hing er een leger van piepers, kwikstaartjes, mussen en zwaluwen gealarmeerd boven het gevang. Ook zie ik hier geregeld een Sperwer, zoals zondagmiddag 25 juni j.l. om 13.30 uur. Ik was juist bezig met mijn dagelijkse uurtje hardlopen en training op de luchtplaats toen ik boven mij een angstkreet hoorde en een mannetje Sperwer van de dakrand zag wegvliegen met een mus in zijn klauwen. De Huismussen hebben hier een hele kolonie die goed gedijdt op het brood dat door de gedetineerden door de roosters naar buiten wordt geperst. Op de achtergrond is een roekenkolonie zichtbaar, en de gevangenis fungeert ook als broedplaats voor kwikstaarten en boerenzwaluwen.

Naschrift redactie: Pieter is door een stommitieit in de bak terechtgekomen, wat hem er niet van weerhoudt te blijven kijken naar (roof)vogels.

Adres: De Grittenborg, Hoogeveen.

Jagende Sperwer, naar een foto in *Vogels* (tekening: Vera Hoving).

Groot verschil in ontwikkeling tussen jonge Wespddieven *Pernis apivorus* in hetzelfde nest

Emiel Blanke en Sjaak Bruggeman

Wespendieven blijven voor verrassingen zorgen. Dit jaar vonden wij een nest op een locatie waar je normaal geen Wespddief verwacht. Bij controle van de jongen bleek een opmerkelijk verschil in leeftijd van de jongen.

Sinds 1994 inventariseren wij roofvogels in het Boetelerveld in Raalte. Dit 170 ha grote, vochtige heidegebied geldt als laatste representant van de vochtige Sallandse heidevelden. Het bestaat voor 60% uit (deels door pijpestrootje overwoekerde) heide. Her en der zijn vliegdenbosjes ontstaan en langs de randen zijn wat grove dennen en berkenbosjes aangeplant. Opgevallene gaten in de bosrand zijn opgevuld met eik. Bomen hoger dan tien meter zijn een uitzondering. Toch broeden er elk jaar 2 paren Buizerd, 1 paart Havik en 1-2 paren Sperwer. Torenvalk en Boomvalk worden regelmatig waargenomen, maar komen in het Boetelerveld niet tot broeden. Een Wespddief verwacht je er niet direct. Echter, in 1994 en 1995 broedde deze soort succesvol in een grove den op 7 m hoogte. In de daaropvolgende jaren werden slechts sporadisch zichtwaarnemingen gedaan.

Maar dit jaar 'was hij er weer'. Op 29 mei zagen wij een Wespddief op een oud buizerdnest staan in een grove den op 7.5 m hoogte. Het nest was belegd met verse takken en bladeren van eik. De nestboom bevond zich in een klein bos vlakbij een pad. Vanaf dit pad was het nest en de daarop broedende vogel met behulp van een telescoop prachtig te bekijken. Aangezien wij geen klimmers zijn, hebben wij Paul Voskamp benaderd om de jongen te komen ringen.

Op 5 augustus zijn de jongen geringd. Al vanaf de grond viel het verschil in grootte tussen de jongen op. Het oudste jong stond, volledig in de veren, hoog op het nest en begroette de klimmer met fel klappende vleugels, terwijl van het kleinste jong niet meer dan de donskop was te zien. Je verwacht dan een jong met een of andere afwijking en een forse groeivertraging. Niets van dat alles! Het oudste jong (vleugel 325 mm, gewicht 880 gram) was *c.* 41 dagen oud, het jongste jong (vleugel 202 mm, gewicht 740 gram) slechts *c.* 24 dagen (beide op basis van vleugellengte), een ogenschijnlijk verschil van 16 dagen. Beide jongen waren in goede conditie, zaten goed in de veren, hadden een volle krop en hadden -gezien de vele raten in de nestkom (tot een doorsnede van 150 mm)- aan voedsel geen gebrek.

De vraag is waar dit opmerkelijke verschil aan lag. Rob Bijlsma schrijft in de Ecologische Atlas dat er soms een groot leeftijdsverschil tussen de jongen op een wespddievennest voorkomt. Als maximum noemt hij 5 dagen, mogelijk veroorzaakt door koele weersomstandigheden in het voorjaar, resulterend in voedselschaarste en een vertraagde aanmaak van eieren. Gaat dit ook op voor ons geval?

Sjaak werkt bij het waterschap en heeft daar de weergegevens van het KNMI en de neerslaggegevens van twee meetstations (Heino en Lettele) in de nabijheid van het Boetelerveld verzameld. Uitgaande van een broedduur van 34 dagen (Handleiding veldonderzoek Roofvogels) moet het eerste ei rond 24 mei zijn gelegd, het tweede ei rond 9 juni. Uit de KNMI-gegevens blijkt dat de eerste 14 dagen van mei bijzonder zacht waren met veel zonneschijn. Enkele citaten: 'op 5 mei werd op veel plaatsen de 25°C overschreden', en '16 mei in De Bilt 29,6°C; de twaalfde zomerse dag'. Daarna werd het echter koeler en nam de neerslag toe. Op 18 en 19 mei was de maximumtemperatuur 14°C en daalde de temperatuur in de nacht van 20 op 21 mei naar 1-3°C. De laatste tien dagen van mei waren de temperaturen lager dan normaal (12,1°C tegen gemiddeld 12,7°C); ook het aantal zonuren bleef achter. Juni was volgens het KNMI warm, zonnig en droog. Zowel de temperatuur als het aantal uren zonneschijn lagen in de eerste decade van juni boven het gemiddelde. Beide meetstations nabij het Boetelerveld meldden in de periode 1-16 mei, met uitzondering van een bui op 3 mei, geen neerslag van betekenis. Op 17 mei viel op beide stations >20 mm regen in een etmaal; vanaf dat moment regende het tot eind mei bijna elke dag.

Jonge Wespendieven uit hetzelfde nest (let op leeftijdsverschil), Boetelerveld, Raalte, 5 augustus 2000 (Emiel Blanke). *Nestling Honey Buzzards from the same nest, showing a distinct difference in development.*

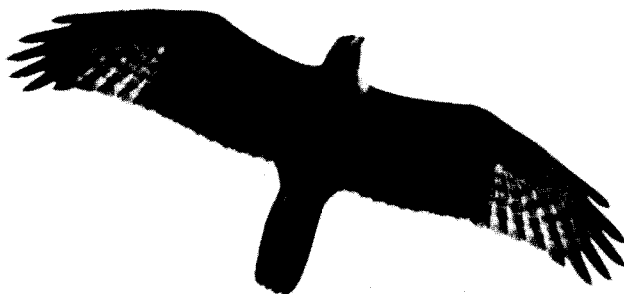
Kan het 'leeftijds'verschil van ruim twee weken tussen de nestjongen zijn veroorzaakt door deze weersvariaties? Een uitstekend begin in mei (warm en droog), waardoor het vrouwtje veel reserves kan opbouwen en al vroeg met de eileg begint? En dat de verslechterende weersomstandigheden een zodanig remmend effect op de aanmaak van het tweede ei hadden dat dit pas 16 dagen later werd gelegd? Of spelen

hier wellicht andere factoren een rol? Bij Wespendienven broedt zowel het vrouwtje als het mannetje. Kan door dit continue bebroeden van het eerste ei het embryo zich sneller ontwikkelen (bijvoorbeeld al na 28-30 dagen uitkomen in plaats van na 34 dagen)? Wordt het tweede ei dan, omdat er al een jong is, in zijn laatste week als ei minder intensief bebroed waardoor een langere broedtijd en dus een groter leeftijdsverschil ontstaat? Gaarne reacties.

Summary: Large discrepancy in development between sibling Honey Buzzards *Pernis apivorus*

On 5 August 2000, two nestling Honey Buzzards were ringed, weighed and measured in the eastern Netherlands. The eldest weighed 880 grams and its age was estimated at 41 days old (maximum wing chord 325 mm); the youngest weighed 740 grams and had a wing length of 202 mm (equivalent to 24 days old). Both were in excellent condition and had a full crop; the nest also contained a large number of empty wasp combs. It is unlikely that this huge difference reflected a similar discrepancy in laying date. Several other suggestions are given.

Adres: Bevernel 40, 8101 HB Raalte (0572-356918).

Juvenile Wespendif (choco-type) op trek, Falsterbo, Zuid-Zweden, 16 september 1985 (Jan Stok).
Migrating juvenile Honey Buzzard, Falsterbo, southern Sweden, 16 September 1985.

Mislukt broedgeval van de Zwarte Wouw *Milvus migrans* langs de IJssel bij Doesburg in 2000

Jan Schoppers

In het voorjaar van 2000 deed de Zwarte Wouw *Milvus migrans* een broedpoging in de Havikerwaard langs de IJssel bij Doesburg. In deze bijdrage volgt een beschrijving met discussie.

Methode

Ongeveer de helft van de waarnemingen werd door de auteur verzameld tijdens een broedvogel-inventarisatie en aanvullende bezoeken. De inventarisatie behelsde de Lamme IJssel en twee aangrenzende bosjes (waaronder het broedbos) met plassen bij Doesburg. Dit vond plaats in het kader van het Meetnet Zoete Rijkswateren en het Meetnet Broedvogels van de Provincie Gelderland. Een kwart van de waarnemingen werd verzameld door een groep waarnemers vanaf de IJsseldijk bij Beinum op *c.* 500 m van de broedlocatie. De overige waarnemingen zijn losse meldingen van diverse personen in het gebied rond het broedbos. Het broedbos, lokaal 'het Gat van Jurgens' genoemd, ligt ten zuidwesten en in het verlengde van de Lamme IJssel, een oude arm van de IJssel. Hieronder worden de waarnemingen in chronologische volgorde beschreven (tussen haakjes de initialen van de waarnemers; zie ook dankwoord).

Foto 1. Het nestbos van de Zwarte Wouw in de Havikerwaard met aanzicht op de oostzijde; IJssel in voorgrond en Veluwemassief op achtergrond, 8 september 2000 (Jan Schoppers). *View of the breeding site in the Havikerwaard, with river IJssel in foreground and Veluwe in background.*

Resultaten

De waarnemingen

In chronologische volgorde komen hier de waarnemingen van Zwarte Wouwen in het voorjaar van 2000 aan bod; tussen haakjes staan telkens de initialen van de betreffende waarnemer (zie Dankwoord).

De eerste Zwarte Wouw werd gezien tijdens een bezoek aan het bosje in de vroege ochtend van 10 april (JS). Uit de aalscholverkolonie (96 nesten) die in het bosje aanwezig is, vloog een Zwarte Wouw op; deze ging in een ander deel van de kolonie in een populier zitten. De kolonie ligt aan de noordkant van het bosje aan weerszijde van de grootste plas die het bosje in de lengterichting in tweeën deelt; in deze tijd van het jaar hebben de aalscholvers *Phalacrocorax carbo* eieren of kleine jongen. Na een aantal minuten vloog de vogel uit het bosje in noordwestelijke richting weg maar kwam na tweemaal rondcirkelen terug boven het bosje. De vogel was vrij egaal donker gekleurd zonder lichte onderdelen en kop; het gave verenkleed liet geen rui zien. Het meest opvallende was het ontbreken van een reactie (paniek en opvliegen) bij de Aalscholvers op de aanwezigheid van de Zwarte Wouw. In de zuidhoek werd bij een klein plasje een groot nest ontdekt in een wilg waar dit voorjaar aan was gebouwd. Twee jaar eerder was dit nest gemaakt door een Buizerd *Buteo buteo*; de eigenaar in het jaar erna bleef onbekend. Hoewel er geen duidelijke aanwijzingen voor waren, rees bij de waarnemer het vermoeden (of de hoop?) dat het nest door de Zwarte Wouw als broedplaats was uitgekozen. Het nest zat op *c.* 140 m afstand van de kolonie van de aalscholvers. Op 120 m afstand werd bovendien een nest van een Havik *Accipiter gentilis* gevonden in een populier; hier zat het vrouwtje op het nest. Verder verbleef er ook een Buizerd in het bosje. Nagenoeg het hele bosje stond onder water.

Op 21 april (BC) werd een Zwarte Wouw gezien bij Doesburg langs de IJssel, laag aankomend vanuit het zuiden waar het beoogde broedbos ligt. Na hoogte te hebben gewonnen, vloog de vogel in noordoostelijke richting naar de Fraterwaard. De vogel vertoonde geen rui en was egaal donker gekleurd.

Op 22 en 23 april (MG, EE) werden dagelijks één of twee Zwarte Wouwen in de buurt van het bosje waargenomen. Op 23 april hadden twee Zwarte Wouwen een conflict met een Buizerd bij een recent gebouwd nest in een populier in de noordoosthoek van het bosje.

Op 24 april (MG, RV) vlogen boven dat nest drie Buizerds, waarvan één exemplaar in conflict was met een Zwarte Wouw. Op dezelfde dag werd een derde Zwarte Wouw gezien, welke door één van de vogels van het 'paar' het gebied uit in de richting van Ellecom werd begeleid. Verder werd die dag (EE, RK) gezien hoe een exemplaar met iets in de poten richting bosje vloog en dat er een jonge kievit *Vanellus vanellus* werd geslagen in de weilanden ten oosten van het bosje.

In de vroege ochtend van 25 april (MG) werd een foeragerende Zwarte Wouw gezien bij de spoorlijn bij Ellecom. Op dezelfde dag (HD) zat een vogel op het nest in de noordoost hoek en vloog een vogel tweemaal met een tak in de richting van dat nest,

waarbij eenmaal op het nest werd geland. Op dezelfde dag (EL) werd ook een vogel gezien in de buurt van het nest in de zuidhoek.

Op 26 april (EL) cirkelde een Zwarte Wouw hoog boven het bosje en ten oosten daarvan boven Beinum bij Doesburg.

Op 29, 30 april en 1 mei (FS) werd het paar gezien op het nabijgelegen landgoed Bingerden op 2 km van het bosje. Daar zat het paar regelmatig bij en op een oud nest van een zwarte kraai *Corvus corone*. Er werd niet gezien dat er iets van dat nest werd meegenomen.

Tijdens een bezoek aan het bosje op 3 mei (JS) werd op het nest in de zuidhoek een Zwarte Wouw aangetroffen. De vogel zat vast op het nest en uitgezonderd de kop met af en toe iets van de snavel was er niets van de vogel zichtbaar. De kop was grijs/bruin van kleur op de boven- en zijkant met op de meeste veertjes een dunne donkere streep in de lengterichting rond de schacht. Rondom en achter het oranjebruine oog zat een donkerbruine rand die eruit zag als een masker. De vogel bewoog geregeld met de kop en leek de aanwezigheid van de waarnemer in de gaten te hebben. Tijdens bijna een uur waarnemen bleef de vogel vast op het nest zitten, zodat het waarschijnlijk was dat er werd gebroed. Het nest zat in de kroon van een wilg op zo'n 16 m hoogte, 3 m onder de top. Het was gemaakt van dunne en dikke takken van wilg en populier; onderin zat een oud stuk plastic verwerkt. Het nest had een doorsnee van *c.* 90 cm en was *c.* 90 cm hoog. Onder het nest hingen nogal wat losse takken. Takken met (groene) bladeren waren niet in het nest verwerkt. Onder en rond de nestboom stond water. De vogel (waarschijnlijk het vrouwtje) op het nest had een opvallend lichte kop, dit in tegenstelling tot de vogel die op 10 april werd gezien (waarschijnlijk het mannetje). De laatste werd nu niet waargenomen. Tijdens het bezoek viel er motregen en was het zwaarbewolkt.

Bij een bezoek halverwege de ochtend van 7 mei (JS) vloog bij benadering van het bosje uit een weiland vlakbij het nest een Zwarte Wouw van de grond op. De vogel vertoonde geen rui en verdween achter het bosje. Bij deze vluchtige waarneming leek de vogel vlekkelig bruin van kleur. Op meer dan een km afstand voor Doesburg werd waarschijnlijk dezelfde vogel herontdekt en kreeg hij gezelschap van een andere roofvogel, vermoedelijk een Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* van het paar uit de nabijgelegen Lamme IJssel. Op het nest lag een prooi, een roek *Corvus frugilegus* of een zwarte kraai. Onder in het nest werd nog een rood (stro)touw ontdekt. Op de takken van de wilg rondom het nest zaten dikke klodders verse witte poep, vaak als een omhulsel rondom de takken. De nestboom leek nu droog te staan, maar de meeste andere bomen stonden nog in het water. Rondom het bosje was in de voorafgaande dagen het gras gemaaid en geoogst.

Zowel op 8 als 10 mei (JS) werd het bosje 's middags ruim anderhalf uur geobserveerd vanaf de dijk bij Beinum, maar werd er geen Zwarte Wouw gezien. Op 10 mei verbleef er wel een Buizerd bij en in het bosje in de buurt van het nest van de Zwarte Wouw.

Op 12 mei (JS) was er een waarneming van een Zwarte Wouw in de Vaalwaard langs de IJssel bij De Steeg. De vogel foerageerde boven de dijk langs de IJssel en dook

van c. 10 m hoogte naar iets op de dijk. De vogel vloog gelijk weer op zonder iets in de poten te hebben. Hij verdween op boomhoogte richting Landgoed Middachten en volgde na het passeren ervan de snelweg in noordelijke richting. De vogel miste een handpen (waarschijnlijk H1 of H2) in de linkervleugel en had een licht beschadigde staart. Waarschijnlijk ging het hier om het vrouwtje van het paar.

Een bezoek op 15 mei (JS) aan het bosje vroeg in de ochtend leverde geen Zwarte Wouwen op. Het water in het bosje was flink gezakt waardoor naar de nestboom kon worden gelopen. Onder de nestboom lagen op een walletje vers geplukte veren van een holenduif *Columba oenas*, waarschijnlijk van de Havik. Andere sporen werden niet gevonden onder het nest. Dezelfde dag (HvD) aan het eind van de ochtend werd een Zwarte Wouw gezien met rui in beide vleugels boven de niet ver van bosje gelegen 'Plas van v/d Kamp'.

Op 26 mei (HS) werd boven Dieren-Zuid een Zwarte Wouw gezien die in beide vleugels een veer miste.

Hoewel het vermoeden al bestond dat het broedgeval was mislukt, werd het lot definitief bezegeld op 29 mei. In de nacht van zondag 28 mei op maandag 29 mei raasde er een storm over Nederland. In de vroege ochtend (JS) werd het nest scheefgezakt in de boom aangetroffen. Een deel van het nest lag onder de boom in het water. Onduidelijk was of het nest uit de boom was gewaaid of dat het afbreken van een tak de oorzaak was. Er werden geen eieren of jongen gevonden. In de rest van het bosje bestond de stormschade uit afgewaaide bladeren en afgebroken kleine en grote takken van voornamelijk wilg. Er werden geen Zwarte Wouwen gezien.

Tot half juni zag een inwoner van Ellecom (WS), tijdens het schoffelen in zijn moestuin in de avond, geregeld een foeragerende Zwarte Wouw in de polder tussen Ellecom en de snelweg.

Op 27 juni (JS) vroeg in de ochtend bracht ik weer een bezoek aan het bosje. Het water onder de nestboom was verder gezakt en een deel was drooggefallen. Onder het nest werd een eischaal gevonden van ongeveer 4 cm in doorsnee met daaraan een belangrijk deel van het eivlies (Foto 2). De eischaal en het vlies werden meegenomen. De eischaal was vuilwit van kleur, zonder glans en heeft in het midden een doorschijnend bruinrood vlekje. Het eivlies was meer wit van kleur en heeft geen glans. Verder werd er nog een oude ruiveer (handpen 8 of 9) gevonden van een Buizerd. Er werden geen Zwarte Wouwen gezien.

Op 6 juli (FB) werd de laatste waarneming gedaan van een Zwarte Wouw. In de vroege ochtend werd een vogel gezien in de Vaalwaard langs de IJssel bij De Steeg, opvliegend uit een boom richting de Havikerwaard aan de andere zijde van de IJssel. De vogel werd omschreven als licht van kleur; het was onbekend of de vogel rui vertoonde.

Op 12 juli (JS) werd midden op de dag een laatste bezoek aan het bosje gebracht. Er stond geen water meer rond het nest. Tussen de takken op de grond onder het nest werd nog een eivlies gevonden met een klein stukje (0.5 cm⁵) eischaal eraan. Op het eivlies zat veel vuil en het was enigszins vergaan. Zowel het eivlies als het stukje ei vertoonden gelijkenis met dat gevonden op 27 juni. Ook deze vondst werd

meegenomen. Verder werden onder het nest enkele veren van een jonge zwarte kraai of roek gevonden, waarschijnlijk van het exemplaar dat op 7 mei op het nest lag. Zwarte Wouwen waren niet aanwezig.

Foto 2. Resten van eischal(en) van de Zwarte Wouw, gevonden onder het nest op 27 juni 2000 (Jan Schoppers). *Remains of egg shell(s) found underneath the Black Kite nest on 27 June 2000.*

Nestboom, nestbos en omgeving

Het nest zat in een schietwilg *Salix alba* van c. 20 m hoog. Op borsthoogte had de boom een doorsnee van 39 cm en de stamdikte bij het nest was amper 10 cm. Onder de kleine kroon had de boom nauwelijks zijtakken van formaat, alleen dunne uitlopers van 50-100 cm. De boom helde zeer sterk (bijna 6 m uit het lood) naar het oosten. 'Een lange spriet die het ogenschijnlijk niet makkelijk had door de lichtconcurrentie met andere bomen' leek een passende omschrijving. Direct naast de nestboom stond een forse wilg met veel zijtakken en een doorsnee van 53 cm op borsthoogte. De nestboom stond op 3 m van een plasje, aan de voet van een laag walletje. Tussen het walletje en de bosrand was een laagte en de afstand tot de bosrand bedroeg 23 m.

Het nestbosje is begin jaren vijftig ontstaan na een ontkeiëing. Het is daarna aan zijn lot overgelaten en er ontstond een natuurlijke opslag van wilg. Verder staan er verspreid wat populieren, die waarschijnlijk zijn aangeplant. Dode en omgewaaide wilgen zijn karakteristiek voor het bosje. Een struiklaag is aanwezig in de randen en open gedeeltes; deze bestaat uit wilg en meidoorn. Het bosje is 10 ha groot en heeft een rechthoekige vorm (250x400 m). Ruim eenderde deel (3.6 ha) bestaat uit water in de vorm van drie plasjes (één grote en twee kleine). Het bosje is particulier

eigendom, niet opengesteld voor publiek en er lopen geen wandelpaden doorheen. In de hoek aan de noordzijde staat een hoogzit. In het bosje zijn 40 soorten broedvogels (Bijlage 1) vastgesteld. Waarschijnlijk geven die een nog betere karakterisering van het bosje dan al het voorafgaande. Opvallend is dat er een aantal soorten tussen zitten van oud loofbos en dood hout, zoals grote bonte specht, kleine bonte specht, grauwe vliegenvanger, boomklever, boomkruiper en spreeuw.

Op en rondom het nabijgelegen Landgoed Bingerden zijn een aantal roekenkolonies (kortste afstand 800 m) en een kleine kolonie van de blauwe reiger *Ardea cinerea*. Het bosje ligt in de Havikerwaard (c. 1400 ha) welke in het noordwesten wordt begrensd door de Veluwe en voor het overige door de IJssel die in dit gedeelte een grote slinger maakt. Het gebied bestaat hoofdzakelijk uit agrarisch cultuurland (vooral grasland), afgewisseld door meidoornhagen, rijen populieren en knotwilgen en populieren- en wilgenbosjes. Verder liggen er een oude aftakking van de IJssel en een aantal plassen. De afstand van het bosje tot de Veluwe bedraagt 3.2 km, tot de IJssel 0.4 km en tot het dorpje Beinum 0.8 km. De Havikerwaard wordt doorsneden door twee verkeersaders, een rijksweg in het noorden op 2 km en een snelweg in het westen op bijna 2.5 km. Ten zuiden van het bosje loopt op 1 km afstand een minder drukke weg tussen Westervoort en Doesburg. Door de geïsoleerde ligging is er in de rest van het gebied nauwelijks verkeer. Een belangrijk deel van het gebied is in bezit van Landgoed Middachten en wordt verpacht aan boeren.

Discussie

Broedgevallen in Nederland

Het broedgeval bij Doesburg is het derde gepubliceerde geval voor Nederland. De eerste was in de Wieden in NW-Overijssel in 1984 (Veldkamp 1985); deze mislukte in de eifase. Het tweede broedgeval was succesvol (1 jong uitgevlogen) en vond plaats bij recreatieplas Busloo bij Twello in 1996 (Versteeg & Voskamp 1996). Daarnaast zijn er uit diverse jaren meldingen van overzomerende vogels zonder dat een broedgeval kon worden aangetoond (Versteeg & Voskamp 1996, Bijlsma 1993). Eén uitgevlogen jong op drie broedpogingen is weinig, maar past bij een soort aan de rand van zijn verspreidingsgebied. De dichtstbijgelegen populatie is die in de Duitse deelstaat Nordrhein-Westfalen met een schatting van 10-20 paren voor 1990-95 (GRO & WOG 1997). Het dichtstbijzijnde paar broedt in het district Kleef; de stad Kleef ligt op 6 km over de grens bij Lobith (Franken 1996). De populatie in Duitsland wordt geschat op 5000-7000 broedparen, maar dit is waarschijnlijk te optimistisch: een aantal van 2500 lijkt realistischer. Het aantal in heel Europa (uitgezonderd Rusland met 50.000-70.000) wordt geschat op 28.000 broedparen. In alle landen is een afname geconstateerd, behalve in Luxemburg en België waar de soort licht toeneemt (R.G. Bijlsma *in* Hagemeijer & Blair 1997).

Hoewel het maar om drie broedgevallen gaat, is het opmerkelijk dat ze plaatsvonden in het stroomgebied van de IJssel. Het zou kunnen dat er meer en ouder bos staat dan langs de andere grote rivieren als Maas, Waal en Neder-Rijn. Een andere optie is dat

Zwarte Wouwen de zuid-noord gelegen IJssel volgen in het voorjaar tijdens de trek waardoor de kans groter is dat ze een geschikt broedhabitat passeren.

Zijn de recente broedgevallen en overzomerende vogels de voorbodes van een definitieve vestiging in Nederland? Die kans lijkt voorlopig niet groot, omdat de soort aas op zijn menu heeft staan waardoor de kans op vergiftiging groot is. Bij de Rode Wouw *Milvus milvus* bleek dat -naast een kwijnende buurpopulatie- ook een belangrijke hindernis die succesvolle vestiging als broedvogel in Nederland in de weg stond (Bijlsma *et al.* 2001).

Oorzaak van mislukking

De twee eiresten onder de nestboom waren hoogstwaarschijnlijk afkomstig uit het nest van de Zwarte Wouw. De kleur van de grootste eischaal komt sterk overeen met de beschrijving van de eieren in Ortlieb (1998). De kleinste eischaal is qua kleur gelijk aan de grootste, maar het is zo miniem dat uitsluitel niet kan worden gegeven. Een belangrijke vraag betreft de oorzaak van het mislukken van dit broedgeval. Hoewel de kwaliteit van de waarnemingen wisselend is, vallen er toch een aantal dingen op. Tot en met 1 mei is er regelmatig een paar gezien, daarna ging het telkens om één exemplaar. Vaak betrof het een exemplaar met bruine of lichte delen in het verenpak, niet donker van kleur zoals het mannetje. Vanaf 12 mei ging het bovendien telkens om een exemplaar met rui in één of beide vleugels. Bij Zwarte Wouwen beginnen de meeste vrouwtjes in de tweede helft van mei met de rui; de mannetjes beginnen pas in de tweede helft van juni, en een groot aantal nog later (Ortlieb 1998). Het heeft er daarom alle schijn van dat het mannetje na begin mei van het toneel is verdwenen, waardoor de aanvoer van prooi voor het vrouwtje wegviel en ze genoodzaakt was het nest te verlaten. Naar de oorzaak van het verdwijnen van het mannetje is het gissen, maar dat hij aan zijn eind is gekomen lijkt waarschijnlijk. Als belangrijke doodsoorzaken noemt Ortlieb (1998): afschot (tijdens trek), verkeer, elektriciteitsleidingen en vergiftiging. Verder wordt de Havik genoemd als belangrijkste predator van jonge en adulte vogels. Elektriciteitsleidingen zijn in de omgeving niet aanwezig en het gebied was tot nu toe niet berucht vanwege afschot of vergiftiging. Het gebied staat wel bekend om het strenge toezicht, uitgevoerd door jachtopziensers in dienst van Landgoed Middachten. Onbevoegden die buiten de weinige paden lopen worden hierdoor snel opgemerkt. Rond het nest van de Havik in hetzelfde bosje (zeker 1 jong uitgevlogen) zijn geen plukresten van een Zwarte Wouw gevonden. Er zijn verder geen Zwarte Wouwen als verkeersslachtoffer gemeld.

Nestkeuze

Opvallend bij het paar was dat ze een aantal dagen bij twee andere nesten verbleef. Naast een oud kraaiennest op Bingerden ging het waarschijnlijk om een nieuw nest van een Buizerd dat na 10 april gebouwd is in de noordoosthoek van het bosje. De late start rechtvaardigt het vermoeden dat het buizerdpaar van hun eerste nest werd verdreven door de Zwarte Wouwen, iets dat regelmatig voorkomt binnen het

verspreidingsgebied van beide soorten. In Ortlieb (1998) wordt melding gemaakt van oude roofvogelnesten in de buurt van het nest, die in gebruik waren als plukplaats. Misschien werd het nest in de noordoosthoek daar ook voor gebruikt, deed het dienst als overgeefplek van nestmateriaal of was het een plek voor de versterking van de paarband.

Het uitgekozen nest had een forse omvang maar was niet uitzonderlijk. In de ogen van de waarnemer leek het nest vanaf het begin te groot voor de iele boom waarin het zat. In Ortlieb (1998) staan zeven gevallen van nesten die uit de boom zijn gevallen, meest in de jongenfase, waaronder éénmaal door storm.

De nestomgeving is kenmerkend voor Zwarte Wouwen: een natuurlijk, vrij oud wilgenbos als nestbos in de uiterwaard langs de rivier met in de directe omgeving kleine bosjes en bomenrijen, plassen, snelweg en kolonie(s) van aalscholver, blauwe reiger en roek (potentiële voedselbronnen).

Timing broedcyclus

Op 10 april was er een bijna compleet nest aanwezig. Vermoedelijk waren de vogels al begin april of eind maart op de broedplaats aanwezig, vergelijkbaar met Zwarte Wouwen die in Midden-Duitsland broeden (Ortlieb 1998). Doortrek van de Zwarte Wouw in de regio zowel als landelijk vindt plaats tussen half april en half mei (R. Vogel *in* Kwint & Sierdsema 1997, Koffijberg & van Winden 2000).

In principe moet elke waarneming in het voorjaar met meer dan normale aandacht worden gevolgd en dat geldt zeker voor waarnemingen vóór half april. Zwarte Wouwen gedragen zich doorgaans weinig opvallend rond het nest; daar was het paar bij Doesburg geen uitzondering op.

Actieradius

De grootste afstand van een waargenomen Zwarte Wouw tot het bosje beliep ruim 4 km, maar de meeste waarnemingen lagen binnen een straal van 2 km. Bij het broedgeval bij Busloo in 1996 (Versteeg & Voskamp 1996) was de afstand maximaal 6.5 km. De afstanden van de waarnemingen tot het nest wijken niet af van het gangbare beeld bij de Zwarte Wouw. Hoewel nauwelijks iets bekend is over het voedsel van het paar bij Doesburg, lijkt het gezien de waarnemingen waarschijnlijk dat het meeste in het agrarisch cultuurland en langs de snelweg (aas) werd verzameld.

Tot slot

Deze broedpoging werd in de gaten gehouden door verschillende waarnemers, zonder dat ze het van elkaar wisten. Geen enkele waarnemer hing het aan de grote klok, zodat gelukkig een eventuele massale toestroom van nieuwsgierige waarnemers achterwege bleef. De kwaliteit en de kwantiteit van de opgetekende waarnemingen varieert echter enorm. Dikwijls werden belangrijke zaken als verenkleeft, gedrag en rui niet eens genoteerd in het veld. Bij waarnemingen en broedgevallen van zeldzame soorten als de Zwarte Wouw kun je nooit te veel noteren!

Dank

De volgende waarnemers verstrekten informatie: Fred Balduik (FB), Bob Coenen (BC), Han Derks (HD), Harvey van Diek (HvD), Erik Ernens (EE), Mark Gal (MG), Robert Keizer (RK), Erik Lam (EL), Wilke Schoemaker (WS), Henk Sierdsema (HS), Frans Stam (FS) en Roy Verhoef (RV). Rob Bijlsma, Erik Ernens, Erik Lam en Carola Schoppers voorzagen een eerdere versie van commentaar.

Summary: Failed breeding attempt of Black Kite *Milvus migrans* along the IJssel near Doesburg in 2000

After earlier breeding attempts in The Netherlands in 1984 (failed during egg stage, De Wieden) and 1996 (1 fledgling, elsewhere along the IJssel), a third breeding case was recorded in 2000 in a partly flooded woodlot (10 ha) along the river IJssel in the eastern Netherlands (Photo 1). The nest was situated at a height of 16 m in a *Salix alba*, at 140 m distance of a small Cormorant *Phalacrocorax carbo* colony. The same woodlot also held active nests of Goshawk *Accipiter gentilis* and Common Buzzard *Buteo buteo* (Appendix 1). The old nest had been built by a Common Buzzard and twigs and plastic were added by the Black Kite pair in April. An incubating bird, probably the female, was seen on 3 May. Although a single bird was still present on 7 May (not seen on the nest), the nest was presumably already deserted by then. Throughout May and June, a single moulting bird (thought to have been the female) was seen in the vicinity of the nest site, up to 4 km away (but mostly within 2 km). The last observation dates from 6 July. The nest partly collapsed during a gale in the night of 28/29 May, after which egg shell remains were found underneath (Photo 2). The reason of nest failure remained a mystery. The disappearance of the male may have been crucial, but the storm in late May would have aborted the nesting attempt anyway (lopsided position of nest because of gale).

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Franken F. 1996. Brutversuch des Schwarzmilans (*Milvus migrans*) im Naturschutzgebiet Krickenbecker Seen (Kreis Viersen). Charadrius 32: 82-83.
- GRO (Gesellschaft Rheinischer Ornithologen) & WOG (Westfälische Ornithologen-Gesellschaft) 1997. Rote Liste der gefährdeten Vogelarten Nordrhein-Westfalens. Charadrius 33: 69-116.
- Koffijberg K. & van Winden E. 2000. Doortrekkers *pur sang*: Rode en Zwarte Wouw. SOVON-Nieuws 13: 21-22.
- Kwint N.D. & Sierdsema H. 1997. Van Roze Pelikaan tot Kruisbek; Bewerking van het waarnemingearchief Vogelwerkgroep Arnhem e.o. 1970-1995. Rapport Vogelwerkgroep Arnhem 97-1, Arnhem.
- Ortlieb R. 1998. Der Schwarzmilan. Neue Brehm-Bücherei 100. Westarp Wissenschaften, Hohenwarsleben.
- Veldkamp R. 1985. Broedgeval van Zwarte Wouw *Milvus migrans* in NW-Overijssel. Limosa 58: 122-123, 183.
- Versteeg R.C.L. & Voskamp P.J. 1996. Eerste geslaagde broedgeval van de Zwarte Wouw *Milvus migrans* in Nederland. De Takkeling 4(3): 15-20.

Adres: Worth Rhedensweg 22, 6991 DW Rheden.

Bijlage 1. Aantal territoria van broedvogels in het bosje (10 ha) in 2000. + = aanwezig als broedvogel, niet geteld en ? = onbekend. *Number of territories of breeding birds in the woodlot (10 ha) in which the Black Kite bred in 2000.*

Fuut <i>Podiceps cristatus</i>	1	Bosrietzanger <i>Acrocephalus palustris</i>	3
Aalscholver <i>Phalacrocorax carbo</i>	96	Kleine Karekiet <i>A. scirpaceus</i>	4
Knobbelzwaan <i>Cygnus olor</i>	1	Tuinfluitier <i>Sylvia borin</i>	2
Grauwe Gans <i>Anser anser</i>	4	Zwartkop <i>S. atricapilla</i>	4
Nijlgans <i>Alopochen aegyptiacus</i>	1	Tjiftjaf <i>Phylloscopus collybita</i>	5
Krakeend <i>Anas strepera</i>	1	Fitis <i>P. trochilus</i>	2
Wilde Eend <i>Anas platyrhynchos</i>	3	Grauwe Vliegenvanger <i>Muscicapa striata</i>	2
Zwarte Wouw <i>Milvus migrans</i>	1	Staartmees <i>Aegithalos caudatus</i>	1
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	1	Matkop <i>Parus montanus</i>	1
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	1	Pimpelmees <i>P. caeruleus</i>	?
Meerkoet <i>Fulica atra</i>	5	Koolmees <i>P. major</i>	?
Koekoek <i>Cuculus canorus</i>	1	Boomklever <i>Sitta europaea</i>	1
Houtduif <i>Columba palumbus</i>	?	Boomkruiper <i>Certhia brachydactyla</i>	5
Zomertortel <i>Streptopelia turtur</i>	1	Vlaamse Gaai <i>Garrulus glandarius</i>	+
Grote Bonte <i>Dendrocopos major</i>	2	Spreeuw <i>Sturnus vulgaris</i>	+
Kleine Bonte Specht <i>D. minor</i>	1	Vink <i>Fringilla coelebs</i>	+
Winterkoning <i>Trogl. troglodytes</i>	?	Groenling <i>Carduelis chloris</i>	1
Heggenmus <i>Prunella modularis</i>	?	Appelvink <i>Coccothraustes coccothraustes</i>	1
Roodborst <i>Erithacus rubecula</i>	?	Rietgors <i>Emberiza schoeniclus</i>	1
Merel <i>Turdus merula</i>	?		
Zanglijster <i>T. philomelos</i>	1		

Buizerd en Ekster, allebei cultuurvolgers, Overdiempolder, 21 november 1999 (Nirk Zijlmans). *Common Buzzard and Magpie, both adapted to man-dominated landscapes in The Netherlands.*

Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2000

Ben Koks & Erik Visser

De serie afleveringen in De Takkeling waarin de Grauwe Kiekendief centraal stond, had tot dusverre een wat treurige ondertoon. De relatie met ons veel te intensief gebruikte landschap en verdere afname van Grauwe Kieken was immers snel was gelegd. Hoewel we niet de illusie moeten hebben dat de aftakeling van ons landschap tot staan is gebracht, zijn er tekenen die er op wijzen dat we met betrekking tot onze broedpopulatie Grauwe Kiekendieven iets minder pessimistisch naar de toekomst kunnen kijken.

Behalve op de resultaten van het voorbije broedseizoen willen we zijdelings ingaan op de effecten van nestbescherming, braaklegging en akkerrandbeheer.

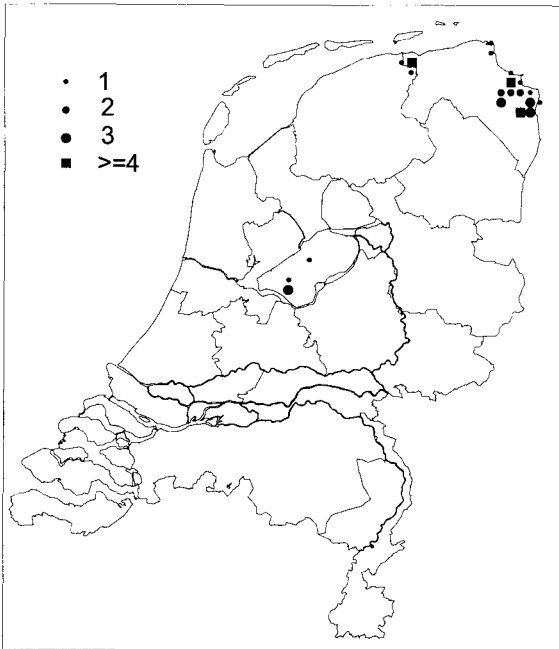
Methode en verantwoording

Het veldwerk is volgens de richtlijnen van de Werkgroep Roofvogels Nederland uitgevoerd (Bijlsma 1997). In het vlakke akkerland van Groningen en Flevoland werd het veldwerk grotendeels door beide auteurs uitgevoerd. Daarnaast kregen we vooral in Flevoland hulp van vogelaars die ons via tips en gericht veldwerk terzijde stonden. Hoofddoel blijft het tijdig opsporen van broedende wijfjes in kwetsbare nestlocaties (landbouwgewassen) om waar nodig nesten beschermen tegen oogstwerkzaamheden. Dat neemt niet weg dat monitoring (aantalsverloop bijhouden) en onderzoek (broedbiologie, voedselkeus, gedrag) noodzakelijk blijven om de toekomst van de Grauwe Kiekendief op zijn merites te kunnen beoordelen.

In Flevoland zijn in de periode 1998-2000 resp. 2, 4 en 5 BMP-plots (Broedvogel Monitoring Plots, een gestandaardiseerde telmethode) op akkervogels gekarteerd. In Groningen is in het noordelijk deel van de Marnerwaard ook een BMP-plot gestart. Doel van dit aanvullende veldwerk is om meer inzicht te krijgen in de dichtheden van akkervogels in de foerageergebieden van onze broedvogels. Dit werk sluit aan op het Akkervogelmeetnet van de provincie Groningen (in samenwerking met leden van de vereniging Avifauna Groningen). Daarnaast is aardig wat tijd besteed aan het systematisch verzamelen van prooiresten teneinde beter te doorgronden of en in welke mate voedsel een beperking vormt voor de Nederlandse populatie (zie voor een nadere uitwerking het overzicht over 1999, Koks & Visser 2000a). In het Lauwersmeer is een telgroep van SOVON actief (broedvogelkarteringen) en worden broedbiologische gegevens verzameld door medewerkers van de Rijksuniversiteit Groningen. Al deze activiteiten tezamen hebben voor de kerngebieden een volledig overzicht van de aanwezige Grauwe Kiekendieven opgeleverd. Ondanks onze uitstaande voelhorens hebben we uit de rest van het land geen meldingen gekregen.

Resultaten

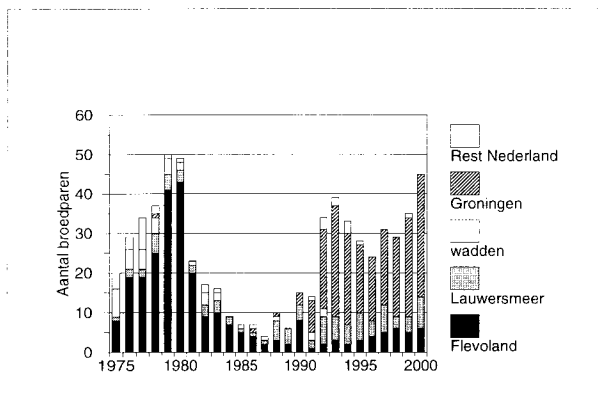
In het jaar 2000 konden we het record-aantal van maar liefst 44 broedparen verwelkomen. De verspreiding week niet wezenlijk af van wat we in de jaren 1990-99 gewend waren (Figuur 1). Het vastgestelde aantal is niet gek voor een soort waarvan tegen het einde van de jaren tachtig werd geopperd dat hij als Nederlandse broedvogels uit het zwaar geïntensiverde landschap zou verdwijnen (Zijlstra & Hustings 1992). Dit aantal is het hoogste binnen onze landsgrenzen sinds 1979-80 (resp. 50 en 49 geregistreerde paartjes, zie Figuur 2). Het jaar 2000 kan zelfs als één van de beste jaren sinds een halve eeuw worden gekenmerkt (Zijlstra & Hustings 1992).

Figuur 1. Kwantitatieve verspreiding (paren per 5x5 km-blok) van de Grauwe Kiekendief in Nederland in 2000. *Quantitative distribution (pairs per 5-km square) of the Montagu's Harrier in The Netherlands in 2000.*

Lauwersmeer

In 2000 is voor het vijfde achtereenvolgende jaar een deel van het veldwerk door professionele medewerkers van SOVON Vogelonderzoek Nederland verricht. In het voorbije broedseizoen heeft het duo Klaas Jager en Romke Kleefstra dit lastige telgebied op een aantal soorten van de nationale Rode Lijst geïnventariseerd. Broedbiologische gegevens uit dit gebied, overigens het enige natuurlijke broedgebied in Nederland, zijn niet beschikbaar voor deze bijdrage.

Figuur 2. Aantalsverloop van de Grauwe Kiekendief in Nederland in 1975-2000. *Population trend of the Montagu's Harrier in The Netherlands in 1975-2000, subdivided in main breeding regions.*

In het Lauwersmeer werden de records van 1992 en 1997 geëvenaard. Er werden maar liefst 7 zekere paren waargenomen, terwijl er in mei ook nog eens een tweetal broedindicatieve wijfjes zijn waargenomen. Van drie paren is het vrijwel zeker dat ze in het eistadium mislukten. Van de drie broedparen op de Blik- en Zoutkamperplaat is bekend dat in totaal 8 jongen zijn uitgevlogen. Opvallend genoeg werd er een paartje vastgesteld op de Schildhoek (Groningen), waarvan het broedsucces onduidelijk bleef. Normaliter kiezen de broedvogels in het Lauwersmeer voor het Friese deel van de Zuidelijke platen (Senner-, Blik- en Zoutkamperplaat).

Het Lauwersmeer is momenteel het enige gebied in Nederland waar de drie soorten kiekendieven naast elkaar in hetzelfde gebied tot broeden komen. In 2000 kwamen naast de 7 paren Grauwe Kiekendief ook nog eens drie paren Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus* en zeker 25 paren Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* tot broeden. Het had er alle schijn van dat de omvang van predatie door vossen meeviel (volgens Dijkstra & Zijlstra 1997 in sommige jaren oplopend tot 50%, zie ook Koks & de Boer 1996); het merendeel van de broedparen van de Bruine Kiekendief bracht in 2000 met succes jongen groot. Ook alle drie broedparen van de Blauwe Kiekendief waren succesvol met in totaal 7 uitvliegende jongen (Romke Kleefstra, pers. med.).

Groningen

In het noordoostelijke deel van Groningen zijn 31 paren vastgesteld. Aanvankelijk leek het aantal paren hoger, maar diverse zeker lijkende paren verdwenen in de loop van de maand net zo plotseling als ze waren gekomen.

Het territorium in de Eemshaven was wederom bezet; hier vlogen 4 jongen uit. Er waren aanwijzingen voor een tweede paar in de Eemshaven vanwege de frequent aanwezigheid van een tweede mannetje en het eenmalig waarnemen van een tweede wijfje (met broedindicatief gedrag). Het tweede paar is echter afgevoerd omdat laat in het seizoen een nieuw paar werd gevonden tussen Oudeschip en Spijk. Het nest van dit paar werd echter uitgemaaid waarbij de jongen sneuvelen. Omdat dit geval

op c. 4 km van de Eemshaven was gesitueerd, is het waarschijnlijk dat het mannetje frequent de Eemshaven bezoekt. Het nest in luzerne bij Spijk werd overigens uitgemaaid. Het bewijst dat zelfs intensief veldwerk niet kan voorkomen dat sommige nesten verloren gaan. Niettemin is het hoopvol dat in dit akkerbouwgebied een paar een broedpoging ondernam. Dat veel akkerbouwers in het gebied rond Spijk meedoen met akkerrandbeheer, is in dit verband veelbetekend (zie Discussie).

De verdeling van de nesten over de gewassen was als volgt: wintertarwe (15), luzerne (12), wintergerst (2) en natuurlijke vegetatie (1). Door de zachte weersomstandigheden in winter en voorjaar boden de wintergranen reeds vroeg dekking. Vanwege het fraaie voorjaarsweer werden in april en mei meer baltsende paren waargenomen dan in eerdere jaren. Het aantal eieren per compleet legsel bedroeg gemiddeld 4.00 (± 0.96) en het aantal uitgevlogen jongen per succesvol paar 2.70 (± 0.97). Het gevonden broedsucces is niet ongebruikelijk voor vogels uit de NW-Europese populatie (Clarke 1996, Hölker 1997). Als we over 1990-2000 kijken, kunnen we tevreden terugblikken op het broedseizoen van 2000 (Tabel 1).

Binnen het reguliere Groningse verspreidingsgebied herbergde het gebied tussen Blijham, Oudeschans en Bellingwolde wederom het gros van de populatie (9 paren; Figuur 1). Opvallend waren de areaaluitbreiding en aantalstoename in het noordelijk deel van het gebied. In 1996-2000 nam het aantal paren tussen Nieuwolda en Delfzijl toe naar 5 paren in 2000. De beide succesvolle paren aan weerszijden van de vuilstort bij Weiwerd bieden perspectief voor gebieden waar tot voor kort geen broedende Grauwe Kiekendieven zijn vastgesteld.

Foto. Subadult vrouwtje (bruine iris) met Duitse ring nabij Nieuwolda-Oost, 8 juli 1999 (Hans Hut).
Immature ♀ Montagu's Harrier with German ring at breeding site in East-Groningen, 8 July 1999.

Mislukkingsoorzaken waren oogstwerkzaamheden (2x), predatie door vos (2x), predatie door roofvogel (1x, Bruine Kiekendief of Buizerd), mensenwerk (2x) en zware regenval. Zowel direct als indirect heeft zware regenval (op 28 mei, gepaard gaande met een zware storm) geleid tot het legeren van percelen wintertarwe. Hierdoor namen de kansen op predatie en/of onderkoeling toe. In zeker vijf gevallen heeft het slechte weer voor extra sterfte gezorgd. Zijlstra & Hustings (1992) geven aan dat veel neerslag voor broedende wijfjes en kleine jongen funest kan zijn. Bijzonder treurig was het verdwijnen van twee legsels als gevolg van menselijke verstoring. In beide gevallen ging het om nesten in luzerne. Nesten in dit groenvoedergewas zijn extra kwetsbaar voor menselijke verstoring omdat er a) altijd diverse mensen bij het beschermingswerk betrokken zijn en b) een uitgespaard nest in een pas gemaaid perceel te allen tijde opvalt. Hier is weinig aan te doen. In één geval waren de druiven bijzonder zuur omdat voor het eerst sinds 1993 een 6-legsel werd geproduceerd door een extreem tam wijfje. Desalniettemin heeft een onverlaat kans gezien dit nest te vernielen. Een pluspuntje was dat het bestuur van de Wildbeheereenheid (WBE) 'Oldambt' direct in actie kwamen om dit wangedrag onder haar leden aan de kaak te stellen.

Een nieuw fenomeen in 2000 was vossenpredatie van twee wijfjes op het nest: de eieren werden leeggeslobberd terwijl de broedende wijfjes werden doodgebeten (Koks & Visser 2000b).

Flevoland

In Oostelijk en Zuidelijk Flevoland werden resp. 1 en 5 paren vastgesteld. Deze paren werden in de bekende gebieden vastgesteld. We hebben veel werk verzet om het nest aan de Torenvalkweg (Lelystad) vóór de oogst van de luzerne te traceren. Omdat er hier aanwijzingen bestonden voor een tweede paar hebben we extra tijd doorgebracht aan de rand van dit perceel. Het wijfje werd op 7 mei gevonden en moet op 3 mei zijn begonnen; nimmer hebben we in vroeger stadium een nest met eieren gevonden. In de weken daarna werden veelvuldig prooioverdrachten waargenomen ten teken dat alles goed verliep. Het was dan ook een deceptie toen bleek dat het nest vlak voor het uitkomen van de eieren door mensen was bezocht en dat de eieren waren verdwenen. Saillant detail was dat iemand het lef had gehad met een terreinauto langs de rand van het perceel luzerne naar het nest te rijden, waarbij een spoor van 1.4 km door de luzerne was achtergelaten. Wij vermoeden dat deze gast verantwoordelijk is geweest voor het uithalen van het nest.

In het zuidwestelijke deel van Zuidelijk Flevoland zijn vijf paren in de omgeving van het tracé van de A27 (Almere) gevonden. Van deze 5 paren waren er 4 succesvol; een vijfde paar in een perceel graszaad is om onduidelijke redenen verdwenen. Drie paren in percelen wintertarwe waren met in totaal 10 uitgevlogen jongen opvallend succesvol. Het vierde paar werd vastgesteld in dezelfde bosaanplant in de Almeerderhout waar in 1999 ook een succesvol paar was vastgesteld; er vloog minimaal 1 jong uit, maar naar het nest is niet gezocht. Opmerkelijk was de waarnemingen van een derde kalenderjaars mannetje in het gebied tussen de

Wulpweg en de Duikersweg. Dit ongeringde mannetje is in juni en juli drie keer waargenomen, maar gezien zijn gedrag was het onwaarschijnlijk dat hij ergens een wijfje en jongen had te onderhouden. Dit is de tweede keer dat wij in Nederland een onvolwassen mannetje waarnamen; in 1998 wist zo'n mannetje in Groningen met succes één jong groot te brengen (Koks & Visser 2000a).

Tenslotte mag niet onvermeld blijven dat we eind juli een onbekend wijfje in de buurt van de een perceel bosaanplant tussen de Tureluurweg en Gooise weg hebben waargenomen. Ondanks langdurig posten zijn geen waarnemingen verzameld die op broeden wezen; deze waarneming geeft echter wel aan dat het niet is uitgesloten dat we (ook) in Flevoland paren over het hoofd kunnen zien. Om die reden blijft het van groot belang dat waarnemers hun waarnemingen aan ons blijven doorgeven.

Elders in Nederland

Hoewel er gaandeweg de broedtijd diverse malen individuele vogels zijn waargenomen in onder meer Drenthe en Friesland ontbreekt ieder bewijs dat er buiten de bestaande kerngebieden vogels tot broeden zijn overgegaan. Dat neemt niet weg dat waarnemers in delen van Friesland, maar vooral ook de grootschalige Gronings-Drentse veenkoloniën alert moeten blijven op broedverdachte Grauwe Kiekendieven. Uit het Atlasproject van SOVON zijn geen aanvullende gevallen bekend geworden (Peter Eekelder, pers. med.).

Tabel 1. Legsel- en broedselgrootte (inclusief gemiddelde, standaardafwijking en aantal nesten) van Grauwe Kiekendieven in Nederland in 1990-2000. *Clutch- and brood size (including mean, standard deviation and number of nests) of Montagu's Harriers in The Netherlands in 1990-2000.*

Jaar Year	Legselgrootte <i>Clutch size</i>								Broedselgrootte <i>Brood size</i>								
	1	2	3	4	5	6	\bar{x}	SD	N	1	2	3	4	5	\bar{x}	SD	N
1990	-	-	1	-	-	-	3.0	-	1	-	1	1	-	-	2.5	0.5	2
1991	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	2.0	0.0	3
1992	-	-	1	3	3	1	4.5	0.9	8	-	1	2	3	2	3.8	1.0	8
1993	-	-	2	5	1	1	4.1	0.9	9	3	2	4	6	-	2.9	1.1	15
1994	-	2	2	1	1	-	3.2	1.1	6	3	3	3	-	-	2.0	0.8	9
1995	1	-	2	5	2	-	3.7	1.1	10	1	3	4	2	-	2.7	0.9	10
1996	-	1	-	2	-	-	3.3	0.9	3	3	2	1	3	-	2.4	1.2	9
1997	-	1	3	5	1	-	3.6	0.8	10	2	6	4	5	-	2.7	1.0	17
1998	-	-	4	3	3	-	3.9	0.8	10	3	4	3	3	1	2.6	1.2	14
1999	-	-	3	8	3	-	4.0	0.6	14	2	3	5	4	-	2.8	1.0	14
2000	1	-	9	7	2	1	3.6	1.0	20	5	4	12	4	-	2.6	1.0	25

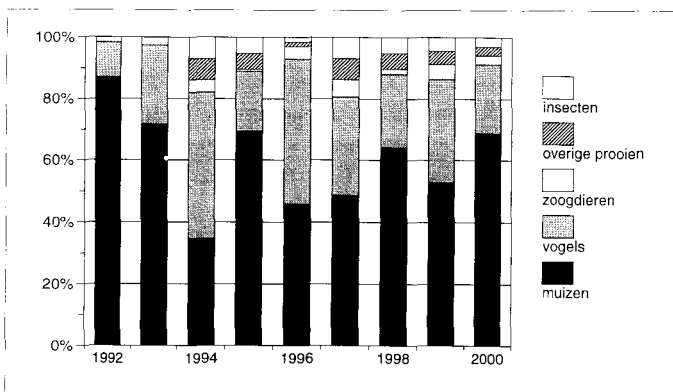
Prooikeuze

Het leggen van een relatie tussen broedsucces en voedselaanbod is niet eenvoudig. Wij proberen het voedselaanbod te kwantificeren door in vaste gebieden naar akkervogels en muizen te kijken. De vraag is in hoeverre vastgestelde aantallen van zangvogels en veldmuizen binnen steekproefproefgebieden een goede afspiegeling

vormen van de beschikbaarheid van deze prooi-soorten voor Grauwe Kiekendieven. Zo komen veldleeuweriken vaak geclusterd in een gebied voor en kan de veldmuisdichtheid binnen dezelfde regio aanzienlijk variëren. Zelfs binnen een seizoen kan het aanbod abrupt veranderen, waardoor een vroege soort als Torenvalk het goed doet maar de laat arriverende Grauwe Kiekendief achter het net vist.

Gemiddeld genomen begonnen de wijfjes in 2000 iets eerder met het leggen van de eieren dan gebruikelijk was in de afgelopen jaren: 19 mei (spreiding 4 mei-2 juni, n=23), tegen resp. 27, 24, 20 en 20 mei in resp. 1996-99. Dit vroege begin kan wijzen op een goed voedselaanbod. De gemiddelde legselgrootte week niet af van wat in de jaren 1990-99 gebruikelijk was (Tabel 1); ook het aantal jongen per geslaagd legsel was niet uitzonderlijk hoog (Tabel 1). Het aandeel veldmuizen in de prooilijst van 2000 was hoger dan we op grond van onze indruk van het muizenaanbod hadden. Dit werpt de vraag op of onze methode wel de juiste is om een goede indruk te krijgen van het aanbod. Het benadrukt tevens dat het voedselaanbod en -beschikbaarheid en dichtheid (aantal prooidieren per hectare) twee verschillende grootheden zijn.

In dit overzicht zijn in totaal 829 prooien opgenomen (Bijlage 1). Een deel van de braakballen wordt door Roger Clarke onderzocht; deze gegevens zullen later worden gepubliceerd. Het aandeel veldmuizen is hoog ten opzichte van de voorafgaande jaren en doet vermoeden dat de oudervogels relatief eenvoudig in staat moeten zijn geweest om deze belangrijke soort te grijpen. Een boeiende vraag is in welke mate de beschikbaarheid van veldmuizen anders was dan in een regulier jaar. Immers, het voorjaar van 2000 was zacht zodat gewassen als graszaad en luzerne vroeger werden geoogst dan normaal. Na de oogst weten lokale roofvogels en boerderijkatten dergelijk percelen snel te vinden om een makkelijk hapje te scoren. Wij denken dat deze lokale dynamiek voor roofvogels in het open cultuurland van groot belang is.

Figuur 4. Prooi-verdeling (%) van de Grauwe Kiekendief in 1992-2000; gebaseerd op aantallen, niet op biomassa. *Proportional distribution of prey groups of Montagu's Harriers in The Netherlands in 1992-2000; based on prey numbers, not biomass.*

Het aandeel veldmuizen bedroeg in Groningen bijna 70%. Hiermee schaarde 2000 zich in dezelfde categorie als de jaren 1992, 1993 en 1995 (Figuur 3). Veldleeuweriken en gele kwikstaarten waren in 2000 opnieuw belangrijke prooien, graspieper en spreuuk kwamen verhoudingsgewijs minder op het menu voor.

Er werden drie nieuwe prooien aan de lijst met daarop nu al 116 soorten toegevoegd: een ongedetermineerde kikker soort, de huisspitsmuis en een juveniele merel. Ten overvloede wordt hiermee aangegeven dat roofvogels feitelijk alle prooien te grazen nemen die beschikbaar en pakbaar zijn.

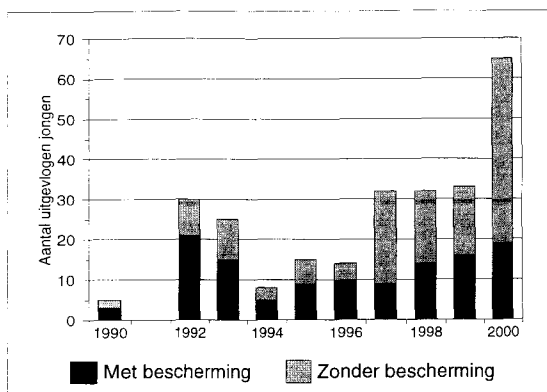
Discussie

Het jaar 2000 kan als een hoopvol jaar in de boeken worden bijgezet. Maar moeten we ons rijk rekenen met deze opleving?

Het is aannemelijk dat onze inspanningen met betrekking tot nestbescherming vruchten beginnen af te werpen. Het is eveneens aannemelijk dat de maatregelen in Groningen op het gebied van Agrarisch Natuurbeheer een gunstige bijdrage hebben geleverd aan de positieve ontwikkeling in 2000. Voordat we hierop ingaan is het goed om na te denken over zaken waar we vrijwel niets van weten, maar waarvan het effect op onze kleine deelpopulatie vermoedelijk groot zal zijn. Denk bijvoorbeeld aan de verminderende kwaliteit van het aangrenzende, open Duitse landschap (razend tempo van bouw windturbineparken in Nedersachsen). Ook is het niet uitgesloten dat de overleving in de Afrikaanse overwinteringsgebieden in de afgelopen winter goed was. In een uitgebreid onderzoek aan de Franse westkust bleek de overleving in de winter van 1999/2000 bovenmodaal te zijn (Beatriz Arroyo, pers. med.). Dergelijke factoren kunnen in Nederland tot een toename leiden waarvan niet duidelijk is hoe duurzaam deze is.

Effect van nestbescherming

In de loop van de vorige eeuw zijn veel natuurlijke broedhabitats van Grauwe Kiekendieven verdwenen. Grootschalige ontginningen zijn voor veel soorten desastreus geweest; een beperkt aantal soorten wist zich aan te passen. De Grauwe Kiekendief is één van de weinige soorten die zich met redelijk succes hebben weten aan te passen aan het broeden in grootschalige landbouwgebieden (Clarke 1996). In Zuid- en West-Europa broedt momenteel *c.* 80% van de paren in landbouwgewassen, al suggereren modellen dat de reproductie van paren in natuurlijke habitats van doorslaggevend belang is voor de instandhouding van de soort (Arroyo & Bretagnolle 1999). In het aangrenzende Duitsland wordt vooral wintergerst geprefereerd (Hölker 1997, Krüger *et al.* 1999). Een aanzienlijk deel van de Nederlandse vogels broedt in wintertarwe en luzerne, verder in koolzaad, wintergerst, graszaad en hooiland. Vooral in luzerne is nestbescherming cruciaal om enig broedsucces te garanderen. In Figuur 4 is te zien hoeveel jongen (van ons bekende nesten) er in 1990-2000 in Flevoland en Groningen zijn uitgevlogen; zonder nestbescherming zou dat veel lager hebben gelegen.

Figuur 4. Aantal uitgevlogen Grauwe Kiekendieven in Groningen en Flevoland in 1990-2000, met en zonder nestbescherming. *Number of Montagu's Harriers fledged with (black) and without nest protection in the provinces of Flevoland and Groningen in 1990-2000.*

Heeft Agrarisch Natuurbeheer een positief effect op de Grauwe Kiekendief?

De toegenomen intensivering in de landbouw heeft tot een schrikbarende achteruitgang van veel vogelsoorten geleid. In Groningen is het uitsterven van de Grauwe Gors een pregnant voorbeeld van een akkervogel die tot ver in de vorige eeuw als talrijk te boek stond voor de gebieden waar we nu onze kiekendieven tegenkomen. Mede door de opleving van het aantal Grauwe Kiekendieven in de vroege jaren negentig als gevolg van de meerjarige braaklegging (Koks & van Scharenburg 1997) zijn de ogen geopend voor de kansen die in het landbouwgebied voor het oprapen liggen. Sindsdien is in Groningen een pakket maatregelen ontwikkeld dat tot doel heeft akkervogels meer ruimte te geven. De Grauwe Kiekendief wordt in alle nota's en plannen genoemd als belangrijke vertegenwoordiger van een groep vogels waarvoor relatief dure maatregelen als akkerrandbeheer en natuurbraaklegging door de Dienst Landelijk Gebied (DLG) van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) zijn ontwikkeld. De vraag is of deze maatregelen de beoogde effecten sorteren. Profiteren onze Grauwe Kiekendieven van deze maatregelen?

Er is in Nederland geen onderzoek voorhanden waarin de effecten van maatregelen als Akkerrandbeheer en de nieuwe pakketten Natuurbraak voor vogelpopulaties worden gekwantificeerd. Zelfs monitoring van de genomen maatregelen ontbreekt (zo'n beetje de crux om effecten te kunnen aantonen), zodat het ongewis blijft of en in welke mate we een positief effect kunnen verwachten van de vele honderden hectaren die momenteel in Groningen op akkerbouwbedrijven zijn verspijkerd teneinde natuurwinst te boeken in het agrarisch cultuurlandschap. Daarnaast is het twijfelachtig of een deel van de genomen maatregelen enig effect sorteert voor soorten als Patrijs, Grauwe Kiekendief, Kerkuil en Veldleeuwerik. Dit alles is niet bepaald een glorieuze reclame voor het Ministerie van LNV dat via het Programma Beheer verantwoordelijk is voor dit beleid.

Voor de Groningse gebieden hebben wij de indruk dat het aantal paren Grauwe Kiekendief zeker is toegenomen en dat jagende mannetjes profiteren van het ruime voedselaanbod. Dit geldt bijvoorbeeld voor de beroemde driehoek Blijham-Oudeschans-Bellingwolde. Ondanks de aanwezigheid van veehouderijbedrijven zijn hier op grote schaal door akkerbouwers overeenkomsten afgesloten met DLG. In dit gebied kwamen in 2000 maar liefst 9 paren tot broeden. Het is aannemelijk dat de verbeterde voedselsituatie hier mede debet aan was. Een ander voorbeeld betreft het (uitgemaaide) nest bij Spijk. Dit gebied vertoont zowel landschappelijk als landbouwkundig (veel luzerne!) overeenkomsten met het zuidelijker gelegen Oldambt. In de omgeving van het nest werd echter op vrij grote schaal meegedaan aan Natuurbraak en Akkerrandbeheer, de mogelijke reden van vestiging voor dit paar. Het derde voorbeeld betreft het gebied tussen Nieuwolda en Weiwerd. In de eerste plaats liggen hier sinds 7-8 jaar *c.* 40 ha akkerland permanent braak en is het maai-beheer gunstig. Daar komt bij dat er in het gebied ten westen van de vuilstort van Weiwerd fors is meegedaan aan de eerder genoemde maatregelen. Uit onze muizencensus blijkt dat de dichtheid van veldmuizen hoog is terwijl ons BMP-plot aanzienlijke dichtheden van Veldleeuwerik en Gele Kwikstaart opleverde (zelfs voor Groninger begrippen). Andere kenmerkende soorten in dit gebied zijn Bruine Kiekendief, Kwartel, Kwartelkoning en Paapje. Binnen het Groninger akkerland is dit gebied één van de minst intensief gebruikte landschappen. In 2000 maakten de mannetjes van de 5 paren in dit gebied intensief gebruik van de akkerranden en de paar grote percelen (meerjarige) braak. Het enige paar met 6 eieren deed waarschijnlijk niet voor niets juist in dit gebied een broedpoging. Geclusterd voorkomende mannetjes foerageren in overlappende voedselterritoria (Salamolard 1997), iets wat mogelijk alleen haalbaar is in voedselrijke gebieden.

Let wel, bovenstaande gegevens zijn niet meer dan *aanwijzingen* voor een positief effect van Agrarisch Natuurbeheer. Grondig onderzoek is nodig om dit effect te kunnen kwantificeren in het licht van andere invloedrijke factoren. De eerste tekenen zijn echter hoopvol.

Dank

We kregen dit jaar in het veld hulp van Martijn Bakker, Luuk Draaijer, Hans Hut, Zwanette Jager, Sanne Koks, Nika Kretova, Leon Luyten, Hans van Ruiten, Kees van Scharenburg, Chris Walker en Rik van der Starre. Aanvullende waarnemingen werden doorgegeven door Cor Dijkstra (Rijksuniversiteit Groningen), Roelf Hovinga, Jan van 't Hoff, Klaas Jager, Justin Jansen, Romke Kleefstra, Jan Smit, Dhr. Tonckens en Ko Veldkamp. De maaiers Henk Boven, Boelo Heikens en Koos Gremmer lieten weer, vakbekwaam als ze zijn, zien dat ze prachtig om luzerne-nesten heen kunnen maaien. Rob Bijlsma en Michiel van der Weide waren behulpzaam bij het determineren van de prooien. Dirk Zoetebier vervaardigde het verspreidingskaartje voor deze bijdragen.

Het werk werd mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Provincies Groningen en Flevoland, en van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Een oproep

In 1999 en 2000 zijn veel nestjongen met een gele kleurring (zwarte inscriptie) geringd. Waarnemers worden aangespoord om de komende jaren goed naar de poten van Grauwe Kiekendieven te kijken. Verder zijn oude, nog niet eerder doorgegeven waarnemingen te allen tijde welkom. Mensen die willen met veldwerk in Flevoland of Groningen zijn van harte uitgenodigd om contact met ons op te nemen.

Summary: Montagu's Harriers *Circus pygargus* in The Netherlands in 2000

In 2000, 44 pairs of Montagu's Harriers were located in The Netherlands, the highest number since 1980 (Fig. 2). The distribution was concentrated in farmland (mainly alfalfa and winter wheat) in Groningen and Flevoland and in natural habitats in Lauwersmeer (Fig. 1). Mean onset of laying was 19 May (range 4 May-2 June, n=23), mean clutch size 3.6 (range 1=6, SD=1.0, n=20) and mean brood size 2.6 (ringing age, range 1-4, SD=1.0, n=25), i.e. comparable with results during 1990-99 (Table 1). Among 829 prey items collected on and near nests, Common voles *Microtus arvalis* and small passerines dominated, but the variety of prey species suggests a wide use of available food resources (Appendix 1, Fig. 3). Nest protection and set-aside are considered major factors in the slow but steady increase of the Dutch population (Fig. 4), but this needs further substantiation.

Literatuur

- Arroyo B.E. & Bretagnolle V. 1999. Evaluating the long-term effectiveness of conservation practices in Montagu's Harrier *Circus pygargus* in France. Pp. 403-408 in Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), Raptors at Risk. World Working Group on Birds of Prey and Owls, Berlin.
- Bijlsma R.G. 1997. Handleiding veldonderzoek Roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Clarke R. 1996. Montagu's Harrier. Arlequin Press, Chelmsford.
- Dijkstra C. & Zijlstra M. 1997. Reproduction of the Marsh Harrier *Circus aeruginosus* in recent land reclamations in The Netherlands. *Ardea* 85: 37-50.
- Hölker M. 1997. Bestand, Verbreitung und Schutz der Wiesenweihe (*Circus pygargus*) in Nordrhein-Westfalen 1993 bis 1996. *Jahresb. Monitoring Greifvögel Eulen Europas* 9: 107-114.
- Koks B. & de Boer P. 1996. Nestcontroles bij Bruine Kiekendieven in relatie tot Vossen. *De Takkeling* 4 (3): 21-25.
- Koks B. & van Scharenburg K. 1997. Meerjarige braaklegging: een kans voor vogels, in het bijzonder de Grauwe Kiekendief! *De Levende Natuur* 98: 218-222.
- Koks B. & Visser E. 2000a. Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 1999. *De Takkeling* 8: 64-80.
- Koks B. & Visser E. 2000b. Predatie door vossen *Vulpes vulpes* op broedende Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus*. *De Takkeling* 8: 211-217.
- Krüger R.M., Klein II., Iloh E. & Leuchs O. 1999. Die Wiesenweihe *Circus pygargus* - Brutvogel der Mainfränkischen Platten. *Orn. Anz.* 38: 1-9.
- Salamolard M. 1997. Utilisation de l'espace par le Busard Cendré *Circus pygargus*: superficie et distribution des zones de chasse. *Alauda* 65: 307-320.
- Zijlstra M. & Hustings F. 1992. Teloorgang van de Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* in Nederland. *Limosa* 65: 7-18.

Adres: p/a SOVON Vogelonderzoek Nederland, Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen. Voor meer informatie omtrent het beschermingswerk: www.sovon.nl

Bijlage 1. Prooien van Grauwe kiekendieven in Groningen, Lauwersmeer en Flevoland, gevonden in het broedseizoen van 2000. *Prey items found at nests of Montagu's Harriers in Groningen, Lauwersmeer and Flevoland in 2000.*

Prooi-soort <i>Prey species</i>	Groningen	Lauwersmeer	Flevoland	Totaal <i>Total</i>
Kwartel <i>Coturnix coturnix</i>	2	-	-	2
Kievit <i>Vanellus vanellus</i>	1	-	-	1
Veldleeuwerik <i>Alauda arvensis</i>	13	-	9	22
Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	28	-	1	29
Gele Kwikstaart <i>Motacilla flava</i>	45	-	3	48
Witte Kwikstaart <i>Motacilla alba</i>	1	-	-	1
Merel <i>Turdus merula</i>	1	-	-	1
Bosrietzanger/Kl. Karekiet <i>Acrocephalus sp.</i>	1	1	-	2
Spreeuw <i>Sturnus vulgaris</i>	4	-	-	4
Ringmus <i>Passer montanus</i>	2	-	-	2
Groenling <i>Carduelis chloris</i>	1	-	-	1
Putter <i>Carduelis carduelis</i>	1	-	-	1
Kneu <i>Carduelis cannabina</i>	2	-	2	4
Rietgors <i>Embriza schoeniclus</i>	5	-	1	6
Zangvogel spec <i>Passiformes species</i>	38	-	9	47
Vogel spec <i>Unidentified bird</i>	1	-	-	1
Bospitsmuis <i>Sorex araneus/coronatus</i>	-	-	1	1
Huisspitsmuis <i>Crocidura russula</i>	1	-	-	1
Spitsmuis spec <i>Sorex sp.</i>	2	-	1	3
Veldmuis <i>Microtus arvalis</i>	222	3	57	282
Woelmuis spec. <i>Microtus sp.</i>	12	-	1	13
Dwergmuis <i>Micromys minutus</i>	7	-	-	7
Huismuis <i>Mus musculus</i>	2	-	-	2
Bosmuis <i>Apodemus sylvaticus</i>	1	-	-	1
Muis spec <i>Vole/mice</i>	203	-	55	258
Mol <i>Talpa europaea</i>	2	-	-	2
Haas <i>Lepus europaeus</i>	9	-	-	9
Konijn <i>Oryctolagus cuniculus</i>	6	-	-	6
Haas/Konijn <i>Lepus/Oryctolagus</i>	1	-	-	1
Zoogdier spec. <i>Mammal sp.</i>	1	-	-	1
Pad <i>Bufo bufo</i>	1	-	-	1
Viervlek <i>Libellula quadrimaculata</i>	1	-	-	1
Platbuik <i>L. depressa</i>	1	-	-	1
Gewone Doodgraver <i>Nicrophorus vespilloides</i>	2	-	-	2
Lieveheersbeestje <i>Coccinella 7-punctata</i>	3	-	-	3
Kever spec. <i>Unidentified beetles</i>	24	2	3	29
Eieren <i>Eggs</i>	28	-	5	33
Totaal <i>Total</i>	675	6	148	829

Predatie door vossen *Vulpes vulpes* op broedende Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus*

Ben Koks & Erik Visser

Dat nesten van vogels door vossen gepredeerd kunnen worden, is alom bekend. In weidevogelland is de vos om deze reden weinig geliefd. Dit roofdier is dan ook het middelpunt van verhitte discussies waarbij de centrale vraag is of vossen een limiterende rol op vogelpopulatie kunnen hebben. In bosgebieden vervult de Havik een analoge rol. Helaas is het niveau van deze -achterhaalde- discussies allerbedroevendst, vooral door gebrek aan kennis en inzicht (voor een samenvatting van onderzoek naar predatie-effecten op vogelpopulaties, zie Newton 1997).

In tegenstelling tot de meeste roofvogels en uilen broeden kiekendieven en Velduilen *Asio flammeus* op de grond. Deze aanpassing aan gebieden zonder bomen maakt kiekendieven kwetsbaar voor grondpredatoren als vos, kat en hond. Zo worden vossen in het Lauwersmeer deels verantwoordelijk gehouden voor de sterke reductie van het aantal broedende Bruine Kiekendieven (Dijkstra & Zijlstra 1997). Uiteraard hebben kiekendieven allerlei trucs ontwikkeld om aan predatie te ontkomen, maar soms gaat het desondanks mis.

In dit artikel worden gevallen beschreven van wijfjes van de Grauwe Kiekendief die door een vos werden verrast en gedood.

Predatie van eieren of jongen

In 1990-2000 worden in Nederland systematisch nesten van Grauwe Kiekendieven opgespoord teneinde vernieling tijdens oogstwerkzaamheden in landbouwgewassen te voorkomen. Mede door deze activiteiten is de nagenoeg uitgestorven populatie in ons land uit een diep dal omhooggekrabbeld en konden we in 2000 voor het eerst sinds 1980 weer meer dan 40 paar begroeten (Koks & Visser 2000b).

In de loop van ons project in 1990-2000 vonden we 196 nesten, waarvan er 83 mislukten. Predatie werd daarbij geregeld vastgesteld. In afnemend belang waren vossen (n=9), zwarte kraaien (n=2) en Buizerd/Bruine Kiekendief (n=2) betrokken bij een mislukking in de ei- of jongenfase (Foto 1). Het moge duidelijk zijn dat predatie niet de enige verliesfactor is. In voornoemde periode gingen nesten bijvoorbeeld ook verloren door slecht weer (vooral overvloedige neerslag; cf. Zijlstra & Hustings 1992) en het uithalen door mensen met resp. 5 en 9 gevallen.

Predatie van eieren of jongen is niettemin een fenomeen waar iedere onderzoeker rekening mee dient te houden, al was het maar om te voorkomen dat de onderzoeksactiviteiten het predatierisico vergroten. Er zijn echter voldoende trucs om te voorkomen dat vossen een nest vinden door het spoor van de controleurs te volgen (Koks & de Boer 1996). Bij twijfel wordt afgeraden een nest te bezoeken; het welslagen van een nest gaat altijd vóór het verzamelen van gegevens.

Foto 1. Door vos gepredeerd nest van Grauwe Kiekendief in luzerne, Groningen (Erik Visser). *Nest of Montagu's Harrier, depredated by red fox, in Groningen.*

Dat ook reeds uitgevlogen nestjongen een goede kans maken door een vos te worden verrast, is gebleken uit een Pools onderzoek; hier werd *c.* 10% van de jongen na het uitvliegen door een vos gegrepen (Kitowski 1994).

Predatie van volwassen vogels

Op 22 juli 1999 vonden Romke Kleefstra en BK in de hoge vegetatie bij toeval een gepredeerd wijfje op de Blikplaat, Lauwersmeer. Aan de bijtsporen aan de basis van de arm- en staartpenen was goed te zien dat het volwassen wijfje door een grondpredator was aangevreten. Het nest van dit wijfje bleek in de loop van het broedseizoen te zijn verdwenen (Koks & Visser 2000a). Omdat het wijfje ver van de nestplek werd gevonden, was het waarschijnlijk dat dit exemplaar in de hoge vegetatie werd verrast.

In 2000 werden we geconfronteerd met een tweetal gevallen waarbij een broedend wijfje op het nest door een vos werd gedood. In beide gevallen ging het om wijfjes die een 4-legsel hadden in het groenvoedergewas luzerne in het gebied tussen Blijham en Oudeschans (Foto 2). De nesten werden in mei gevonden en met een onopvallende bamboestok gemarkeerd, zodat het nest vlak voor de oogst snel kon worden gelokaliseerd. Om al te duidelijke en onnodige spoorvorming naar het nest te voorkomen, wordt altijd met twee personen gewerkt. Eén waarnemer houdt van een afstand de nestplek in de smiezen en geeft via de portofoon aanwijzingen aan de markeerder, opdat deze in één recht pad met zo groot mogelijk passen op het broedende wijfje af kan lopen (Foto 3).

Na het plaatsen van de stok wordt via een andere route van het nest afgelopen. De locatie wordt vervolgens aan het personeel van de Drogerij BV Oldambt doorgegeven. Vlak voor de oogst vindt gewoonlijk een nieuw bezoek plaats om vier duidelijke markeringsstokken rond het nest te plaatsen zodat de maaiers precies weten waar ze aan toe zijn. Beide voornoemde nesten werden om deze reden nogmaals in juni bezocht; beide wijfjes bleken toen al dood te zijn. Blijkbaar hadden ze geprobeerd op het laatste nippertje weg te vliegen, gezien het feit dat de staart gedeeltelijk was uitgerukt. Ze lagen op korte afstand van het nest en waren verder niet aangevreten. De zwaar bebroede eieren werden door de vos opgevreten.

Foto 2. Adult wijfje Grauwe Kiekendief, gepredeerd door vos, bij nest in luzerne, Groningen, zomer 2000 (Hans Hut). *Adult female Montagu's Harrier depredated by red fox near nest site in Groningen, summer 2000.*

De afstand tussen beide nesten bedroeg hemelsbreed 1600 m. Rekening houdend met sloten gaat het om 2000 m. Dit is een afstand waar een beetje vos zijn hand niet voor omdraait. Uiteraard weten we niet of het om dezelfde vos ging die dit kunstje flikte; een actieradius van enkele km valt voor een vos zeker binnen zijn mogelijkheden.

Discussie

Predatiegevoeligheid van Grauwe Kiekendieven

Dat Grauwe Kiekendieven zich regelmatig tot op zeer korte afstand op het nest laten benaderen was ons bekend. Tijdens het zoeken naar nesten in gewassen als luzerne of wintertarwe vliegt het wijfje vaak pas op een paar meter voor de waarnemer van

het nest (Foto 3). In een aantal gevallen bleef de vogel zelfs zitten toen de waarnemer oog in het oog met het broedende wijfje stond. Niet zelden bleef het wijfje gewoon zitten terwijl de nestcontroleur op 1-2 m van het nest liep. Er zijn ons gevallen bekend dat broedende wijfjes ternauwernood voor de maabalk van de maaimachines wegvlogen. In Noord-Frankrijk is dit zelfs een belangrijke mislukkingsoorzaak. In dit licht bezien is het niet zo vreemd dat een vos in staat is om een broedend wijfje van een nest te grissen.

Dat we hier echter met een zeldzaam fenomeen te maken, blijkt uit de weinige door ons gemelde gevallen en uit de literatuur. Er zijn geen gevallen gepubliceerd waarbij onomstotelijk werd vastgesteld dat een broedende Grauwe Kiekendief op het nest werd verrast. Ook navraag bij gerenommeerde kiekendiefonderzoekers leverde geen vergelijkbare gevallen. Beatriz Arroyo wist ons te vertellen dat ze in haar onderzoeksgebied bij Madrid éénmaal een staart van een wijfje vond; het nest was gepreedeerd en het *vermoeden* bestond dat het wijfje, met achterlating van haar staart, heeft kunnen weggkomen. Een paar jaar later zag Beatriz in haar studiegebied aan de West-Franse kust een wijfje zonder staart. Ook hier zou het om een wijfje kunnen gaan dat ternauwernood aan een toehappende vos was ontsnapt. Bij Manfred Hölker in Nordrhein-Westfalen noch bij Allan Leroux in Frankrijk waren gevallen bekend. Cor Dijkstra van de Rijksuniversiteit Groningen liet weten éénmaal een dood wijfje van de Grauwe Kiekendief op het nest te hebben gevonden. Het betreffende wijfje werd tegen het einde van de jongentijd samen met twee dode jongen op het nest aangetroffen en bleek *c.* 10 dagen daarvoor te zijn doodgegaan. Eén jong leefde nog en werd door het mannetje gevoerd. Vanwege de staat van de kadavers was het onmogelijk om te achterhalen wat de doodsoorzaak was, maar de voorzichtige conclusie werd getrokken dat het wijfje door vergiftiging moest zijn gestorven. De predatiegevoeligheid van de Grauwe Kiekendief wordt in het Lauwersmeer overigens beduidend lager ingeschat dan van de veel grotere Bruine Kiekendief (Cor Dijkstra, schrift. med.).

In de jaren zeventig en tachtig heeft niemand zoveel nesten van kiekendieven gezien als Menno Zijlstra in Flevoland tijdens zijn onderzoek voor de toenmalige Rijksdienst voor IJsselmeerpolder (RIJP). Ook in zijn studie werden geen gevallen van vossenpredatie op broedende Grauwe Kiekendieven bekend. Zowel Cor Dijkstra als Menno Zijlstra hebben in hun onderzoek wel meegemaakt dat vossen een volwassen wijfje Bruine Kiekendief op het nest verrasten (éénmaal in het Lauwersmeer, tweemaal in Flevoland).

Bescherming tegen predatie?

Bovenstaande bevindingen laten zien dat we ons niet al te druk hoeven te maken over predatie door vossen. De Groningse vogels broeden echter in een cultuurlandschap waar de meeste nesten sowieso beschermd moeten worden tegen het oogstgeweld. Het is klip en klaar dat in het bijzonder nesten in luzerne, koolzaad en wintergerst het zonder onze hulp niet redden, sterker nog: de kans is groot dat de Nederlandse populatie zou weggwijnen zonder directe bescherming. Omdat we van

begin af aan met enige nestpredatie door vossen te maken hadden, werden vanaf 1992 alle nesten in luzerne en een deel van de nesten in koolzaad, wintergerst, wintertarwe en graszaad óók tegen grondpredatoren beschermd. Rond het nest bleef tijdens de oogst doorgaans een vak van 11x11 m gespaard. Direct na de oogst werd om dit vak stroomdraad geplaatst, een effectieve methode om grondpredatoren op afstand te houden. De in 2000 gepreede wijfjes bebroedden echter een legsel in een perceel luzerne dat nog niet was geoogst, en dus ook niet was omgeven door stroomdraad. In beide gevallen is het onwaarschijnlijk dat een vos ons spoor was gevolgd. In de periode na het markeren van het nest regende het namelijk enkele malen enorm; eventuele sporen zullen daardoor zijn uitgewist. Het is dan ook aannemelijker dat het nest in de loop van de broedcyclus een steeds sterkere geur kreeg en dat een toevallig passerende vos dit bij toeval oppikte. Daar komt bij dat het hondse weer in juni veel luzerne had platgeslagen, waardoor er makkelijk overheen te lopen was. Normaliter staat luzerne dicht opeen en is penetratie van het gewas bepaald niet makkelijk. Verder kunnen we niet uitsluiten dat het wijfje de aandacht trok door veelvuldig te roepen. In de loop van de jaren hebben wij geregeld een wijfje op het nest lang en indringend horen roepen. De reden van dit gedrag is niet duidelijk (honger, stimulans voor partner om prooi te brengen; bij Buizerds komt het volgens Rob Bijlsma in ieder geval in voedselarme jaren frequenter voor dan in voedselrijke), maar men kan zich voorstellen dat dit niet geheel zonder risico is.

Foto 3. Het wijfje dat hier vlak voor de nestmarkeerder wegvliegt, werd ongeveer 2 weken later door een vos op het nest verrast, Groningen, zomer 2000 (Hans Hut). *This female Montagu's Harrier, leaving its nest in alfalfa in Groningen just before the site was marked to prevent its loss during the forthcoming harvest, was killed by a red fox two weeks later.*

Vossen hebben inmiddels een tamelijk controversiële positie ingenomen in veel discussies over het Nederlandse natuurbeleid. Het is evident dat landinrichters en goedbedoelende terreinbeheerders het ideale landschap voor dit roofdier hebben gecreëerd. Evenzo is duidelijk dat zo'n landschap veel vogelsoorten weinig meer te bieden heeft. De kwijnende vogelpopulaties in agrarisch cultuurland krijgen het dus dubbel voor hun kiezen: een leefgebied dat steeds ongeschikter wordt en de toename van een generalistische grondpredator. Overigens is de toename van de vos alweer enige tijd gestabiliseerd of zelfs omgeslagen in zijn tegendeel; monitoring laat zien dat de soort landelijk in 1994-99 is afgenomen, de laatste twee jaren zelfs significant ten opzichte van het basisjaar 1994 (De Telganger, september 2000: 2).

In het specifieke geval van Groningen, waar op grote schaal dure maatregelen ten behoeve van Agrarisch Natuurbeheer worden uitgevoerd maar tegelijkertijd allerlei ruilverkavelingen een gunstig landschap hebben gecreëerd voor generalisten als Buizerd, zwarte kraai en vos, is de situatie complex. Het kenmerk van generalistische predatoren is dat ze snel kunnen profiteren van tijdelijk gunstige omstandigheden (bijvoorbeeld aanplant bosjes en houtwallen, braaklegging met daaropvolgende muizenexplosies, akkerrandenbeheer), maar niet verdwijnen op het moment dat de omstandigheden minder gunstig worden (muizenstand stort in). In het laatste geval schakelen ze over op alternatieve prooien, waardoor de predatiedruk op grondbroedende vogels bijvoorbeeld kan toenemen. Overigens moet hierbij worden bedacht dat het veranderende cultuurlandschap daarentegen steeds vijandiger is geworden voor specialistische predatoren (Wezel, Hermelijn), zodat het maar de vraag is hoe de totale predatiedruk zich heeft ontwikkeld.

De huidige predatiedruk van vossen op Grauwe Kiekendieven is bepaald niet excessief. Misschien dat de aanwezigheid van vossen een grotere invloed heeft ten tijde van de nestplaatskeuze van Grauwe Kiekendieven. We hebben diverse malen baltsende paren gehad op locaties met een intensief gebruik door vossen; na verloop van tijd bleken deze paren zich toch elders te hebben gevestigd. Uiteraard weten we niet of hier een oorzakelijk verband tussen was. Met de huidige beschermingsmaatregelen worden bovendien de meeste nesten effectief beschermd tegen Reintjes activiteiten. Misschien dat onder uitzonderlijke omstandigheden wat eerder in de broedcyclus stroomdraad kan worden geplaatst, zoals wanneer luzerne is gaan legeren tijdens zwaar weer en vossen zich makkelijker door dit dichte gewas kunnen verplaatsen. Probleem hierbij is dat deze beschermingsactiviteiten soms een toename van menselijke predatie met zich meebrengt! Het blijft schipperen.

De meest effectieve maatregel om het aantal predatoren te reduceren zou eruit kunnen bestaan om alle bosjes en houtwallen die in de loop van de afgelopen 20 jaar in het voorheen open Groningse landschap zijn aangeplant weer te verwijderen. Soorten als Havik, Buizerd, zwarte kraai, ekster en vos zullen hierdoor zeker een deel van hun leefgebied kwijt raken. Of de Grauwe Kiekendief hiervan zal profiteren, is echter twijfelachtig. Zijn succes hangt af van een veelheid van andere factoren, die nog lang niet alle uitputtend bekend of onderzocht zijn. Werk aan de winkel, dus.

Dank

Door de coulante houding van Jan Jurrius en Hans de Boer en de immer aanwezige goodwill van het personeel van de Drogerij BV Oldambt konden wij vrijelijk ons veldwerk uitvoeren. Hans Hut wordt bedankt voor de foto van het wegvliegende wijfje. Dankzij de onderzoekers Beatriz Arroyo (Spanje, Frankrijk), Allain Leroux (Frankrijk), Manfred Hölker (Duitsland), Cor Dijkstra (Lauwersmeer) en Menno Zijlstra (Flevoland) kregen we inzicht in predatie door vossen op broedende Bruine en Grauwe Kiekendieven in andere onderzoeksgebieden.

Summary: Predation of red fox *Vulpes vulpes* on incubating Montagu's Harriers *Circus pygargus*

Montagu's Harriers nests in The Netherlands are routinely located and marked in order to prevent losses during harvest of a variety of crops (mainly alfalfa and wheat). During 1990-2000, 196 nests were thus checked, of which 83 failed. Predation was indicated 13 times, i.e. by red fox (9x), Carrion Crow (2x) and Common Buzzard or Marsh Harrier (2x). Other mortality causes included adverse weather (5x) and deliberate destruction by man (9x). Adult Montagu's Harriers were rarely predated, once in 1999 (away from the nest, presumably taken by surprise in high vegetation, Lauwersmeer) and twice in 2000. In both latter cases, the female was taken on the nest in alfalfa by red foxes. This situation may have been unusual, as the fields had flattened after a prolonged period with rain and high winds.

Precautionary steps to prevent nest destruction during harvest and by ground predators after harvest are explained. Each nest is located and staked out (11x11 m) before harvest and farmers/contract workers are informed of the precise nest position. After harvest, the spared blocks of vegetation containing the nest are protected with an electric fence for the duration of the nestling and fledging stage. This turned out to be an effective protection device against red foxes (although it may attract people with malicious intent). The few cases of predation of adult breeding birds by red foxes occurred before harvest in wind-flattened crops and before electric fences were erected.

Literatuur

- Dijkstra C. & Zijlstra M. 1997. Reproduction of the Marsh Harrier *Circus aeruginosus* in recent land reclamations in the Netherlands. *Ardea* 85: 37-50.
- Kitowski I. 1994. Montagu's Harrier *Circus pygargus* post-fledging activities in Eastern Poland - Preliminary results. Pp. 147-150 in Meyburg B-U. & Chancellor R.D. (eds). *Raptor Conservation Today*. WWGBP, Berlin.
- Koks B. & de Boer P. 1996. Nestcontroles bij Bruine Kiekendieven in relatie met Vossen. *De Takkeling* 4 (3): 21-25.
- Koks B. & Visser E. 2000a. Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 1999. *De Takkeling* 8: 65-80.
- Koks B. & Visser E. 2000b. Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2000. *De Takkeling* 8: 199-210.
- Newton I. 1998. *Population limitation in birds*. Academic Press, London.
- Zijlstra M. & Hustings F. 1992. Teloorgang van de Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* in Nederland. *Limosa* 65: 7-18.

Adres: SOVON Vogelonderzoek Nederland: Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen.

Hoe groot is de invloed van Nijlganzen *Alopochen aegyptiacus* op het broedsucces van roofvogels?

Jan van Dijk

Als broedplaats gebruiken Nijlganzen natuurlijke holtes of nesten gebouwd door andere vogels. Onder de roofvogels blijken Havik *Accipiter gentilis* en Buizerd *Buteo buteo* nogal eens ongewild leverancier te zijn van nesten voor deze exotische ganzen. Nijlganzen gedragen zich vrij agressief, en dus rijst de vraag of ze een negatieve invloed hebben op het broedsucces van roofvogels. Hier volgen enkele waarnemingen gedaan tijdens de roofvogelinventarisatie in de gemeente Zwolle in 2000.

Havik

In 1999 broedden in de omgeving van Zwolle drie paren Havik, alle drie in moerasbossen langs de rivieren. Bij de eerste controleronde op 5 maart dit jaar bleek dat op twee haviksnesten uit 1999 door Nijlganzen werd gebroed. Het derde nest leek leeg maar beide Haviken lieten zich vlak bij dit nest zien. Op 26 maart bleek dat de Haviken waarvan de nesten door Nijlganzen waren bezet binnen 30 meter van het oude nest een nieuw nest hadden gebouwd. Het derde paar hield vast aan het oude nest. Op 9 april werd zowel op de twee nieuwgebouwde nesten als op het oude nest door Haviken gebroed.

Bij het derde (oude) nest viel op dat het wijfje hoog op het nest zat; ze vertoonde een bolle rug, alsof ze jongen had. Bij de eicontrolen op 22 april bleek wat daar de reden voor was. In het nest lagen maar liefst tien eieren; zeven van een Nijlgans en drie van de Havik. De eieren van de Nijlgans waren niet goed meer; deze werden verwijderd. In het nest werd nauwelijks dons van een Nijlgans aangetroffen. Helaas bleken de eieren van de Havik ook niet goed te zijn bebroed. Ruim na het verstrijken van de broedduur zat het wijfje nog steeds op de eieren. Op 28 mei hielp de natuur het wijfje met de beslissing wanneer ze moest stoppen met broeden; het nest waaide tijdens een storm uit de boom. Tussen de resten van het nest lagen de kapotte eieren. In elk van de drie eieren zat een embryo dat na 1-2 weken broeden was gestorven. De broedplek van een havikwijfje is veel te klein om tien eieren voldoende warm te houden.

Buizerd

Op acht nesten van Buizerds werden in de periode eind april tot begin juni broedende Nijlganzen aangetroffen. Bij vier nesten (in hetzelfde gebied) werden de Buizerds waarschijnlijk door indirecte verstoring (onderhoud het terrein rond de nestbomen) tijdens het broeden verjaagd. Alle nesten werden daarna in gebruik genomen door Nijlganzen. In geen enkel geval werden interacties gezien waarbij Nijlganzen broedende Buizerds van het nest probeerden te jagen. Op de andere vier nesten waar Nijlganzen hebben gebroed, werden geen broedende Buizerds waargenomen.

Torenavalk

Bij twee nestkasten voor Torenavalken (beide vorig jaar bezet) bleek dat Nijlganzen hun intrek hadden genomen. De kasten bevonden zich binnen 20 m van een rivier. In het ene geval bleven de Torenavalken in de buurt van de kast en had de eigenaar liever dat we de Nijlganzen er uit zouden gooien. Als compromis plaatsten we een reservekast op 25 m afstand van de andere kast waar de Torenavalken prompt introkken. Van de andere kast met Nijlgans hoorden we pas tijdens het ringen van de jonge Torenavalken; de eigenaar had in maart de eieren van de Nijlgans verwijderd.

Foto. Nest van Havik, met 7-legsel van Nijlgans en 3-legsel van Havik (1 boven, 2 links), omgeving Zwolle, 22 april 2000 (Jan van Dijk). *Goshawk nest with clutch of Egyptian Goose (7 eggs) and ditto of Goshawk (3 eggs), near Zwolle, 22 April 2000.*

Discussie

Nijlganzen zijn rasechte opportunisten, zowel wat betreft de keuze van de nestplaats als de start van de eileg. Ze broedden in mijn studiegebied bijvoorbeeld in een liggend damwandprofiel op de begane grond, maar ook in een voor Slechtvalken bestemde nestkast op 50 m hoogte (van Dijk 1997). Een deel van de Nijlganzen startte in de tweede helft van februari met de eileg. Dat ze ook nog later met eileg begonnen, bewijst het broedsucces in de zojuist genoemde nestkast voor Slechtvalken in 2000. Maar liefst vier maal achter elkaar werd succesvol gebroed (waarschijnlijk telkens door andere paren), met als respectievelijke start van eileg 23 februari (11 eieren), 11 april (7 eieren), 21 mei (6 eieren) en 31 augustus (9 eieren). Omdat de Nijlganzen al vroeg met de eileg beginnen, kunnen Haviken en Buizerds onaangenaam worden verrast. Als ze al in staat zijn de broedende Nijlganzen te

verjagen, dan blijft het probleem van een nest met eieren over. Er resten dan drie mogelijkheden: een nieuw nest bouwen, het oude nest opnieuw opbouwen (de nijlganseieren zodoende onderbouwend) of de eigen eieren bij die van de Nijlgans leggen. Voor deze laatste optie had dus mijn derde Havik gekozen, met een verkeerde afloop. De andere twee Haviken maakten een betere keus door gewoon een nieuw nest te bouwen. In hoeverre er Buizerds zijn die om deze redenen een nieuw nest gebouwd hebben of over de in het nest aanwezige nijlganseieren hebben gebouwd, is mij niet bekend.

Misschien is het interessant over dit onderwerp meer gegevens te verzamelen en aan een aantal zaken aandacht aan te schenken:

- Zijn oude roofvogelnesten begin maart door Nijlganzen bezet?
- Wat is de reactie van de aanwezige roofvogels, bouwen ze een nieuw nest?
- Verdrijven Nijlganzen broedende roofvogels van het nest?
- Wordt er alsnog door Nijlganzen gebroed in roofvogelnesten nadat de jonge roofvogels zijn uitgevlogen?
- Bouwen roofvogels in gebieden met veel Nijlganzen gemiddeld vaker nieuwe nesten dan in gebieden met lage aantallen Nijlganzen?
- Voor de belangrijkste vraag verwijst ik naar de titel van dit verhaal.

Summary: What impact have Egyptian Geese *Alopochen aegyptiacus* on the breeding success of raptors?

Egyptian Geese are opportunistic breeding birds, using all kinds of nest sites at varying heights (0-50 m) and egg-laying from February to August. The species readily usurps nests of raptors, as shown in a study area along the river IJssel near Zwolle (central Netherlands).

In 1999 three Goshawk pairs *Accipiter gentilis* bred successfully in the study area. In March 2000 two of these nests were occupied by Egyptian Geese. The respective Goshawks had built new nests nearby and successfully raised fledglings. The third Goshawk pair used their old nest which contained 10 eggs on 22 April: 7 eggs of an Egyptian Goose and 3 eggs of its own. The goose eggs were removed by the author. The Goshawk eggs failed to hatch; embryonic development was apparently cut short by insufficient heat transmission during incubation of the 10 eggs. In the same area, 8 nests of Common Buzzards *Buteo buteo* were occupied by Egyptian Geese. Of these nests, four had been disturbed by human activity during the early stages of Buzzard occupation, after which Egyptian Geese took over. The other four nests had not been claimed by Common Buzzards in 2000. Interspecific aggression between Buzzards and Egyptian Geese was not observed. Egyptian Geese also bred in two nestboxes for Kestrels *Falco tinnunculus*. At one of these sites an extra nestbox was supplied and immediately used by the displaced Kestrels. The goose eggs in the second nestbox were removed; the displaced Kestrel pair re-occupied this site and bred successfully.

Literatuur

van Dijk J. 1997. Nijlgans *Alopochen aegyptiacus* broedt op 50 m hoogte in nestkast van Slechtvalk *Falco peregrinus*. De Takkeling 5(1): 53-54.

Adres: Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle (E-mail: jwhvdijk@wxs.nl)

Veerafwijking bij nestjonge Havik *Accipiter gentilis*, en mogelijk oorzaak

Oscar Vedder

Op 25 juni 2000 werd door mij in de Emmerdennen een jong vrouwtje Havik onder de nestboom aangetroffen. Deze vogel had deels slecht ontwikkelde, nog in de bloedspool zittende hand- en staartpennen. Een deel van de pennen was al uitgevallen, of viel uit tijdens het vangen en vervoeren. De armpennen waren normaal ontwikkeld, echter met veel faultbars (hongermaliën). Waarschijnlijk zat ze al minstens een paar dagen op de grond, getuige althans de vele teken bij de snavel en ogen en het scherp uitstekende borstbeen. De ondervoeding is haar waarschijnlijk fataal geworden, want na een paar dagen in een opvangcentrum is ze gestorven.

De vogel kwam uit een nest met drie geringde nestjongen (2 vrouwtjes, 1 mannetje), waarbij tijdens het ringen geen afwijkingen waren waargenomen. Op het moment van vinden hoorde ik tenminste één succesvol uitgevlogen jong in de nabijheid; het is onbekend of dit het mannetje of het andere vrouwtje betrof. De ouders waren ruim volwassen (ná hun derde kalenderjaar).

Het betreft hier geen unieke vondst. Een vrijwel identiek geval betrof een melding in Noord-Brabant (van Geneijgen *et al.* 1995), en verder twee gevallen in de omgeving van Assen (Ottens *et al.* 1997). Als mogelijke oorzaken werden een genetische afwijking (Ottens *et al.* 1997) en 'Franse rui' (Bijlsma 1997) genoemd.

Nu is er de laatste jaren veel onderzoek gedaan naar 'Franse rui'. Deze afwijking openbaarde zich het eerst rond 1870 in Frankrijk bij uit Australië geïmporteerde grasparkieten *Melopsittacus undulatus*. De afwijking komt bij grasparkieten nog steeds voor en wordt door kwekers van grasparkieten ook wel kruipersziekte genoemd. De afwijking uit zich in symmetrische veerafwijkingen, gekarakteriseerd door misvormde hand- en staartpennen en een gebrek aan donsveren op rug en onderbuik. Bij verschillende vinkachtigen en papegaaiaachtigen is de afwijking eveneens aangetoond, echter niet altijd in dezelfde gradatie.

Na onderzoek kwamen verschillende wetenschappers tot de conclusie dat het een besmettelijke virusziekte is die wordt veroorzaakt door een lid van de papovavirusfamilie, nu aangeduid als het Avipolyomavirus. Bij grasparkieten zijn twee vormen van deze ziekte geconstateerd. De eerste is een ernstige vorm van *Budgerigar Fledgeling Disease* (BFD) die sterfte onder de nestjongen veroorzaakt, zelfs oplopend tot 100% mortaliteit. Overlevende jongen vertonen afwijkingen aan de bevedering die vrijwel gelijk zijn met de tweede vorm, 'Franse rui'. Deze overlevers blijven echter na de eerste rui onderontwikkeld, in tegenstelling tot de vogels die lijden aan de echte 'Franse rui' of kruipersziekte, waarvan de jongen zich wel kunnen herstellen.

Verder blijkt dat ouders en pasgeboren jongen van geïnfecteerde ouders kunnen functioneren als dragers van het virus. Draggers kunnen het virus verspreiden onder vogels met verminderde afweer, zonder zelf uiterlijke kenmerken te vertonen. Het virus wordt onder andere overgedragen door uitwerpselen en veerstof. Ook zou het virus rechtstreeks via de eieren kunnen worden overgebracht.

Aangezien ouders als dragers fungeren en nestjongen niet altijd uiterlijke kenmerken vertonen van een virusinfectie, is het dus goed mogelijk dat men in eerste instantie denkt aan een genetische afwijking. Hierbovenstaande feiten geven echter duidelijk aan het net zo goed kan zijn veroorzaakt door een aan Haviken aangepaste variant van het virus. Als dat zo is, is het de vraag of al veel vogels drager zijn en of er in de toekomst vaker dergelijke gevallen zullen optreden.

Mijn kennis op dit gebied is ook maar beperkt. Mensen met serieuze belangstelling in de vogel (vers ingevroren in bewaring) kunnen daarom contact met mij opnemen.

Summary: Feather anomaly in nestling Goshawk *Accipiter gentilis*, and its possible cause

A female Goshawk nestling was found underneath the nest on 25 June 2000, in the forestry of Emmen in the southeastern part of the province of Drenthe. Many primaries and rectrices showed poor growth or were shed during handling. The nest had held three nestlings during ringing (two females and one male), but no defects were noted during that visit. Both parents were fully adult (>3 cy). At least one of the nestlings successfully fledged. It is thought that the anomalous bird, which died from emaciation, was infected with the avian polyomavirus. Given several similar cases in recent years in The Netherlands, raptorphiles are asked to take good note of this phenomenon during nest controls. The bird is deep-frozen, and can be requested for further study.

Literatuur

Bijlsma R.G. 1997. Veerafwijkingen bij nestjonge Haviken *Accipiter gentilis* veroorzaakt door "Franse rui"? De Takkeling 5(3): 40-41.

van Geneijgen P., van Nie G.J. & de Smid T. 1995. Veerafwijking bij nestjonge havik. De Takkeling 3(1): 91.

Ottens H.J., Jansman H. & Speelman R. 1997. Genetische afwijking hoogstwaarschijnlijk andermaal oorzaak van veerafwijking bij nestjonge Havik *Accipiter gentilis*. De Takkeling 5(2): 12-16.

(<http://www.life-research.nl/kruiper/htm>): Kruipersziekte bij Grasparkieten - Overzichtsartikel

(<http://www.cyberw.com/~mlj/polyoma.html>): Susceptibility of Avian Polyomavirus to inactivation

Adres: Oringerbrink 172, 7812 JZ Emmen (E-mail: O.H.Vedder@bioledu.rug.nl).

Merkwaardig havikgedrag

Herman Nuijen

Op 5 augustus 2000 waren mijn vrouw en ik rond 15.00 uur bij het Tienhovens Kanaal bij Tienhoven (Utrecht). In een weiland tussen het kanaal (niet meer dan een brede sloot) en Nieuw-Loosdrecht stonden een paar honderd Grauwe Ganzen die hier permanent aanwezig zijn (op 4 juli 2000 telden wij hier meer dan 450 exemplaren).

Tussen de ganzen zagen we een roofvogel op de grond zitten. Het bleek een juveniele Havik *Accipiter gentilis* te zijn: de vogel had een rossige onderzijde met in de lengte gestreepte veren en een bruine bovenzijde. We zagen de Havik kort opvliegen in de richting van een gans, die als reactie daarop met de vleugels sloeg. De Havik ging opnieuw zitten en vloog even later weer op om een uitval naar een gans te doen. Dit herhaalde zich diverse malen, totdat een aangevallen Grauwe Gans opvloog, achtervolgd door de Havik. De gans daalde evenwel in een plas, waarop de Havik afzwenkte en naar een bosje vloog waar zij (het was vermoedelijk een vrouwtje) in een boom ging zitten. Na korte tijd verliet de Havik de boom, vloog weg en verdween uit zicht.

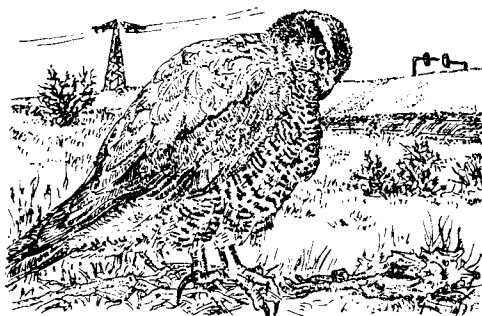
Het is niet aan te nemen dat de Havik zo'n zware prooi als een Grauwe Gans zou willen slaan. Volwassen ganzenmannetjes wegen gemiddeld 3411 gram, volwassen vrouwtjes 3084 gram (Bauer & Glutz von Blotzheim 1968). Een prooi als de Grauwe Gans wordt dan ook niet de literatuur vermeld voor de Havik. Mogelijk was het voor de juveniele Havik een oefening in het aanvallen van een potentiële prooi of speels gedrag.

De groep Grauwe Ganzen reageerde niet op de aanwezigheid van de Havik of op zijn agressief gedrag. Het is goed mogelijk dat een paartje Havik in deze omgeving heeft gebreed; op 21 maart en 7 april 2000 zagen we hier een adulte exemplaar.

Literatuur

Bauer K.M. & Glutz von Blotzheim U.N. 1968. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Bd. 2: Anseriformes (1. Teil). Akademische Verlagsgesellschaft, Frankfurt am Main.

Adres: van Hogendorplaan 10, 1215 EH Hilversum.

Tekening: Kees de Grijp.

De Takkeling 8(3), 2000

Jaagt Sperwer *Accipiter nisus* te voet?

Gerritjan van Nie

M. de Bijl geeft in De Takkeling 8(2) een leuke beschrijving van sperwergedrag dat ik sinds 1965 geregeld bij mijn huis zie. Ook hier gaat het meestal om musketjes (valkeniersterm voor sperwermannetjes), wat ik toeschrijf aan hun favoriete prooigewicht en hun stoutmoedig karakter. Er zitten hier veel meer mussen dan merels, dus is de kans gewoon groter om niet de wijven maar de musketjes op dit gedrag te betrappen. Deze zijn ook fanatieker; het flegma neemt immers met het lichaamsgewicht toe van musket (mannetjes Sperwer), sperwerwijf, haviktarsel (mannetje Havik) tot havikwijf.

In een nat weiland kan een Buizerd tussen de meeuwen te voet op regenwormen 'jagen'. Een Havik kan na invallen van een achtervolgde Fazant te voet verder gaan in de dichte dekking van bijvoorbeeld bramen, dicht op elkaar staande kerstboompjes, enzovoort. Een Havik kan daar gewoon niet vliegen, wat weer iets anders is dan bij de te voet jagende Buizerd. Het gedrag van de Sperwer in Heeze zie ik niet als echt 'te voet jagen', zoals bij de Buizerd. Het is 'niet willen opgeven', 'vastpinnen' of 'blokkeren' na een mislukte vlucht. In de valkerij wordt de vogel dan beloofd door opjagen van de prooi door spaniel of valkenier; hier probeerde de Sperwer het zelf. Vaak zag ik hem met gespreide vleugels vanaf de grond tegen de beukenheg stoten of tegen een hulstboom vol geblokkeerde kwetterende mussen (10-20x achter elkaar tot 1-2 m hoog, steeds weer vanaf de grond). Onervaren Sperwers zullen hiervan zeker eerder succes verwachten dan oude rotten die ik het ook zag doen, soms zelfs wijfjes. De geblokkeerde mussen sluipen dan meters door de heg of drommen samen in het midden van hulst, mei- of sleedoornstruik. Raakt er een in paniek, dan verlaat hij de dekking niet aan de kant van de Sperwer, dus 'beloning' blijft voor deze jager meestal uit. Uit een sleedoorn heb ik een revalidatiesperwer met een genezen onderarmfractuur een paar keer letterlijk moeten lospeuteren (van Nie 1976). Het is onvoorstelbaar dat zo'n vogeltje puntgaaf uit die wirwar van takjes en doorns kon worden gehaald. En dat hij er onbeschadigd zo diep in kon doordringen. De geblokkeerde mus kon ik na zo'n misvlucht eens met de hand pakken.

Het fanatisme van een jagende Sperwer, dat mijns inziens het door M. de Bijl beschreven gedrag stuurt, kan door negatieve ervaringen wegebben, maar dit hoeft niet. Niet alleen prooi slaan is succes en een beloning, ook het creëren van een nieuwe jachtvlucht is dat. Hoe groter het fanatisme, desto meer geldt dit: ze jagen zo ontzettend graag, soms zelfs met volle krop. De Bijl vraagt zich af of de fixatie op een 'vastgepinde' prooi een kwartier kan duren. Zeker kan dat als de Sprwer niet te erg verstoord wordt en de prooi lang genoeg 'bevriest' en niet met de ogen knippert. Of het gedrag typerend is voor een juveniel? In het algemeen wel, maar niet altijd: zie mijn waarnemingen. Hoe stoutmoediger het individueel vaak verschillende karakter, desto later zal het gedrag wegebben. Maar het kan blijven bestaan, ook bij

de wat flegmatiekere wijfjes en ook bij de meer door negatieve ervaring geremde oudere jaargangen.

Sperwers ondervinden een voor ons vervelende ervaring niet zo gauw als negatief, een herhaalde jachtvlucht zou best wel eens net zo motiverend kunnen zijn als het slaan van prooi.

Literatuur

van Nie G.J. 1976. Revalidatie van een sperwer met een onderarmfractuur en van twee imprinte buizerds. Jaarboek Het Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen" 1975: 25-32.

Adres: Broekstraat 9, 7223 KK Baak.

Nogmaals: Sperwer *Accipiter nisus* te voet jagend

Herman Nuijen

Met aandacht las ik het artikel van M. de Bijl in De Takkeling 8: 123. Een soortgelijk voorval kwam mij daarbij in gedachten. Ik begon in mijn vogeldagboek te bladeren en las met datum Zaterdag 11 april 1987 het volgende:

's Morgens zag AM (mijn vrouw) met een half oog een flits door de achtertuin schieten. Even later zag zij een Sperwer ♀ op de dakrand van de garage zitten. Samen konden wij de vogel daar enige minuten vanuit de keuken waarnemen. De Sperwer keek steeds aandachtig in het rond en vloog tenslotte naar de grond naast de zijdeur van de garage, waar zij 'zoekend' rondhipte. Even later vloog zij op de dakrand en keek weer rond, waarna de vogel wegvloog in de richting van de achterliggende tuinen.

Een uurtje later na dit incident zagen wij een (de) Sperwer nog even op de schoorsteen van een huis tegenover het onze zitten.

Toen AM 's middags rond half zes in de garage moest zijn, zag zij daar tot haar verbazing een Turkse Tortel *Streptopelia decaocto* op een randje voor het raampje van de zijdeur fladderen. Eén ruitje van het vierdelige raam was gebroken en aan de scherven kleefden veertjes. Op de auto lagen bloed en uitwerpselen van de duif, evenals op de grond onder de auto. De duif, die gewond was, moet met grote kracht door de ruit zijn gevlogen. Wij zetten de garagedeuren wijd open, zodat de Turkse Tortel naar buiten vloog en op het dak van het huis neerstreek, waar hij nog enige minuten bleef zitten.

Wij hebben aangenomen dat de Turkse Tortel door de Sperwer werd achtervolgd en in paniek door het ruitje is gevlogen. De Sperwer zag plotseling haar prooi niet meer en bleef dus zoekend de omgeving verkennen.

Adres: van Hogendorplaan 10, 1215 EH Hilversum.

Prooikeuze van Boomvalken *Falco subbuteo* in Groningen in 1996-2000

Peter de Boer

Bolwerken van de Boomvalk in Nederland lagen tot voor een jaar of tien geleden rond de grootschalige heide- en boscomplexen in Drenthe, op de Veluwe en in Noord-Brabant. Recent is daar verandering in gekomen en moeten broedende 'sikkels' juist voornamelijk buiten dit biotoop worden gezocht. Cultuurland in Noord-Holland, Friesland, Groningen, Noord-Brabant en Midden-Limburg herbergen momenteel relatief veel Boomvalken.

Prooidieronderzoek heeft vooral in de traditionele broedgebieden plaatsgevonden. Het onderzoek van Bijlsma (1980) op de ZW-Veluwe is hiervan het meest omvangrijke. Over het voedsel van Boomvalken in cultuurland is weinig bekend. Dit artikel gaat in op de prooikeuze van Boomvalken in het Groninger cultuurland in 1996-2000.

Methode

Vanaf 1996 worden in Groningen territoria van Boomvalken opgespoord (de Boer & Koks 1996), bij voorkeur ook het nest binnen zo'n territorium. Doordat dit laatste een lastige aangelegenheid is, ligt het aantal gevonden nesten jaarlijks op 5-8 stuks, tegen 25-35 territoria. Naast broedsucces en biometrie gaat de aandacht uit naar de prooikeuze. Deze is op twee manieren bekeken. De meeste prooien zijn verzameld door bij elk bezoek de nestkom te controleren op plukresten en braakballen. Daarnaast leverden zichtwaarnemingen nog enkele prooien op. Plukresten werden ter plekke op naam gebracht en braakballen werden thuis geplouzen.

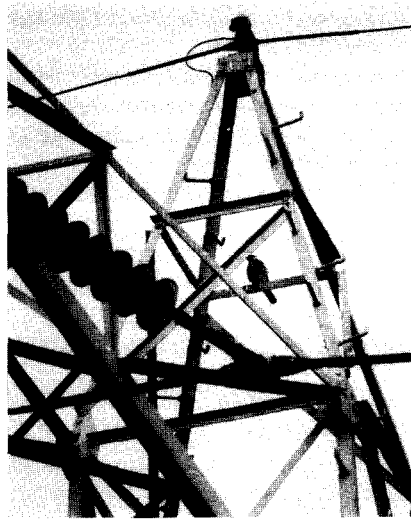
Resultaten

In vijf jaar tijds zijn 333 prooien verzameld, verdeeld over 27 gewervelde soorten en minstens 6 insectensoorten (Tabel 1). Vogels vormen de hoofdmoot, zowel in soorten als in aantal. Hierbij moet worden aangetekend dat veel insecten niet op naam konden worden gebracht.

De bulk van de vogelprooien bestond uit zwaluwen, kwikstaarten en mussen. Huismus (n=85, ofwel 30%) en boerenzwaluw (n=72, ofwel 25%) waren veruit de talrijkste prooien. Maar ook ringmus, huiszwaluw, gele kwikstaart en graspieper werden frequent gepakt. De uitersten in prooigewicht varieerden van 9 gram (fitis) tot 270 gram (holenduif). De meeste prooien zaten echter in de klasse van 17-30 gram (gele kwikstaart, boerenzwaluw, huismus, kneu).

Tabel 1. Prooikeuze van Boomvalken in Groningen in 1996-2000. *Choice of prey of Hobbies in the province of Groningen in 1996-2000.*

Soort <i>Species</i>	Aantal <i>Number</i>
Kwartel <i>Coturnix coturnix</i>	1
Witgatje <i>Tringa ochropus</i>	1
Oeverloper <i>Actitis hypoleucos</i>	2
Holenduif <i>Columba oenas</i>	1
Duif sp. <i>Columba</i> sp.	1
Veldleeuwerik <i>Alauda arvensis</i>	8
Boerenzwaluw <i>Hirundo rustica</i>	72
Huiszwaluw <i>Delichon urbica</i>	16
Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	14
Gele Kwikstaart <i>Motacilla flava</i>	15
Witte Kwikstaart <i>M. alba</i>	8
Roodborst <i>Erithacus rubecula</i>	1
Tapuit <i>Oenanthe oenanthe</i>	1
Grasmus <i>Sylvia communis</i>	1
Fitis <i>Phylloscopus trochilus</i>	2
Bonte Vliegenvanger <i>Ficedula hypoleuca</i>	3
Koolmees <i>Parus major</i>	5
Spreeuw <i>Sturnus vulgaris</i>	1
Huismus <i>Passer domesticus</i>	85
Ringmus <i>P. montanus</i>	27
Vink <i>Fringilla coelebs</i>	2
Groenling <i>Carduelis chloris</i>	4
Putter <i>C. carduelis</i>	2
Kneu <i>C. cannabina</i>	7
Grasparkiet <i>Melospittacus undulatus</i>	1
Tamme Kanarie <i>Serinus canarius</i>	1
Agapornis sp. <i>Agapornis</i> sp.	1
Veldmuis <i>Microtus arvalis</i>	7
Muis sp. <i>Microtus</i> sp.	10
Paardebijter <i>Aeshna mixta</i>	6
Bruine Glazenmaker <i>A. grandis</i>	2
Libel sp. <i>Aeshna</i> sp.	15
Zwarte Heidelibel <i>Sympetrum danae</i>	1
Geelgerande Waterkever <i>Dytiscus marginalis</i>	2
Dambordvlieg <i>Sarcophaga carnaria</i>	1
Lieveheersbeestje <i>Coccinella septempunctata</i>	6

Jonge Boomvalk nabij nest op hoogspanningsmast, nabij Maarsseveense Plassen tussen Utrecht en Westbroek, augustus 1997 (Dave Schmitt). *Fledgling Hobby near nest in electricity tower near Utrecht in the central Netherlands, August 1997.*

Opvallende prooien waren kwartel, holenduif en de ontsnapte tropische vogels. De kwartel werd gevonden op 3 augustus 2000 op een nest in een hoogspanningsmast in akkerbouwgebied bij Stedum. Het mannetje van dit boomvalkpaar werd op 25 juli dood gevonden op c. 150 m van het nest, recht onder de kabels van de mast. Gezien de bloeditstorting aan zijn kop en het ontbreken van verdere verwondingen leek het beest zich tegen de kabels te hebben doodgevlagen. De kwartel werd dus geslagen na

de dood van het mannetje. Wellicht betrof het een noodgreep van het vrouwtje (slechts iets groter dan het mannetje), die nu alleen voor de voedselvoorziening stond. Met enkele honderden paren is de kwartel overigens een vrij schaarse, maar wijd verspreide broedvogel in Groningen.

Braakballen bevatten meestal onherkenbare resten van vogels en/of insecten. Omdat Torenavalken soms tot op enkele tientallen meters van het nest van een Boomvalk verbleven zonder te worden verjaagd, zijn alleen braakballen met muizen die op of bij het nest lagen in de tabel opgenomen. Af en toe kwam er een ringetje uit de braakballen tevoorschijn, in totaal drie (op *c.* 120 braakballen). Een juveniele huiszwaluw werd op 5 km van de ringplaats teruggevonden. Van zowel grasparkiet als agapornis werd alleen de ring gevonden, gek genoeg geen enkel felgekleurd veertje. De agapornis bevond zich op 13 km van de ringplaats; deze terugmelding kwam boven tafel op grond van de code in de ring en informatie van de lokale dierenwinkel.

Zoogdieren werden geregeld gepakt (Tabel 1). Vraag is echter of de Boomvalken ze zelf hadden geslagen of dat ze deze muizen aan Torenavalken *Falco tinnunculus* hadden ontfutseld. Beide mogelijkheden zijn plausibel (Bijlsma 1980). Omdat braakballen op enige afstand van het nest niet met zekerheid aan Boomvalken konden worden toegeschreven, is het hier vermelde aandeel muizen in het menu van Boomvalken vermoedelijk een minimum.

De opgesomde insecten vormen slechts een beperkt deel van het totale spectrum dat wordt gevangen. Het gaat om soorten die makkelijk zijn te determineren, in het bijzonder libellen.

Discussie

De Groningse Boomvalken vangen overwegend soorten van het open agrarische landschap, precies wat je verwacht in het uitgestrekte akkerland van Noord-Nederland. Zwaluwen, gele kwikstaarten en graspiepers zijn talrijke broedvogels ter plaatse terwijl de mussen in groepjes rondzwerven in het boerenland. Het aandeel juvenielen onder op leeftijd gedetermineerde prooien bedroeg 45-72% per jaar; hun onervaren gedrag maakt juvenielen tot een makkelijker prooi dan volwassen vogels. In vergelijking met studies in Duitsland, Engeland, Italië en onze eigen Veluwe (Fiuczynski & Nethersole-Thompson 1980, Chapman 1999, Sergio & Bogliani 1999, Bijlsma 1980) valt op dat in die gebieden huismus en boerenzwaluw eveneens hoog op de hitlijst van Boomvalken staan. Daarbij moet wel worden bedacht dat niet al deze gebieden betrekking hadden op cultuurland (waar de kans op dergelijke prooien uiteraard groter is dan in bos en heide). Het belang van gele kwikstaart en ringmus is in Groningen beduidend groter; dit laat zich verklaren door het talrijke voorkomen van deze soorten in het cultuurland van Groningen. In dat opzicht is echter het lage aandeel veldleeuweriken moeilijk te verklaren; deze soort is in de Groninger Ommelanden een talrijke broedvogel.

Muizen beslaan ruim 5% van het aantal gewervelde prooien, een hoog cijfer in vergelijking met voornoemde studies. Mogelijk herbergen de akkers in Groningen meer muizen dan voedselarme heide en bossen, zeker in jaren met een hoge muizenstand en na braaklegging van akkers.

De landelijke afname van zwaluwen en mussen (Bijlsma *et al.* 2000) kan gevolgen krijgen voor het prooiaanbod van Boomvalken. Vooralsnog zijn er echter geen aanwijzingen dat dit heeft geleid tot een verminderd broedsucces. De gevarieerde prooilijs en opportunistische jachtstijl laten zien dat de Boomvalk dienaangaande niet voor één gat is te vangen. In hoeverre deze flexibele prooikeus in de toekomst volstaat om afname van belangrijke prooi-soorten te compenseren, zal moeten blijken.

Dank

Ben Koks en Hans Hut leverden aanvullende prooigegevens aan. Het klimwerk van SEP/Tennet-medewerkers M.G. Vroom en Jan Smit was even stoer als onmisbaar voor het onderzoek. Familie Leemhuis, de heer Romme, de heer Van der Tuuk en de andere boeren worden bedankt voor toestemming tot het betreden van *hun laand*.

Summary: Prey choice of Hobbies *Falco subbuteo* in Groningen in 1996-2000

During 1996-2000, prey remains and pellets were collected at plucking posts and on nests of Hobbies breeding in the province of Groningen (NE-Netherlands). This region consists of open farmland and Hobbies occur in low densities, breeding on crow's nests in electricity towers and in woodlots and hedgerows.

Main prey species were House Sparrow, Barn Swallow, Tree Sparrow, House Martin, Yellow Wagtail and Meadow Pipit; these species covered 76% of all vertebrate prey (n=300, consisting of 26 bird species and 1 vole species). The importance of insects as prey could not be determined, but was presumably small (Table 1). Prey choice was proportional to the abundance and distribution of bird species in arable land in the province of Groningen, except for Skylarks which were -given their high breeding density- underrepresented in the prey list. So far, there are no indications that declining prey stocks negatively impacted breeding success of Hobbies in Groningen.

Literatuur

- Bijlsma R. 1980. De Boomvalk. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels in Nederland. (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij, Haarlem/KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- de Boer P. & Koks B. 1996. Boomvalken *Falco subbuteo* in Groningen: hoogspanning ten top. De Takkeling 4(3): 30-43.
- Chapman A. 1999. The Hobby. Arlequin Press, Chelmsford.
- Fiuczynski D. & Nethersole-Thompson D. 1980. Hobby studies in England and Germany. Brit. Birds 73: 2745-295.
- Sergio F. & Bogliani G. 1999. Eurasian Hobby density, nest area occupancy, diet and productivity in relation to intensive agriculture. Condor 101: 806-817.

Adres: De Rosmolen 1, 8256 EE Biddinghuizen

Email: p.deboergroningenboven@12move.nl

Eerstejaars Boomvalk *Falco subbuteo* jaagt boven bloeiende luzerne op dagpauwogen *Inachis io*

Ben Koks & Zwanette Jager

Op 7 augustus 2000 namen we in de Johannes Kerkhovenpolder ten zuidoosten van het Groningse Woldendorp een eerstejaars (dus geboren in 1999) Boomvalk waar. Het was die dag enigszins druilerig weer en de valk vloog langzaam rondjes boven een perceel luzerne van c. 20 ha groot. Nadat we de auto aan de kant van de weg hadden gezet, konden we het wijfje goed observeren en prachtig zien wat ze deed.

Door het natte weer in die periode was de oogst van luzerne verlaat. Het betreffende perceel was medio juni voor de eerste maal geoogst en zou eigenlijk al voor de tweede maal moeten zijn geoogst. Een nadeel voor de Drogerij, maar een voordeel voor de natuur: het gewas was namelijk massaal tot bloei gekomen en de nectar leverde een ware invasie van dagpauwogen *Inachis io* op. In een strook van 5 m telde we zo al 15 dagpauwogen. In het hele veld moeten het er minimaal enige duizenden zijn geweest. Door het natte weer waren de vlinders bovendien niet bepaald snel. Want dagpauwogen waren de vlinders waar onze Boomvalk met verve op joeg. De valk deed dat door laag over de luzerne te vliegen en bijna achteloos een exemplaar te pakken. Dit herhaalde zich gedurende het halfuurtje dat we daar stonden zeker 23 keer. Vrijwel telkens was de Boomvalk succesvol. Zoniet, dan keerde de vogel terug om de prooi in een lome duik alsnog vlak boven de luzerne uit de lucht te grissen. Net als bij libellen, werden de vleugels van de dagpauwoog één voor één geplukt. Daarna verdween de klauw met prooi naar de snavel van de vogel.

Op het moment dat wij daar stonden zagen we 2x een gele kwikstaart en 1x een veldleeuwerik. Een klein aantal boerenzwaluwen (in het Groninger boerenland een favoriete prooi; de Boer & Koks 1996) vloog bij een geïsoleerd gelegen boerderij rond. Door het miezerige weer was er op dat moment verder weinig vliegverkeer van potentiële vogelprooien. Blijkbaar was het grote aanbod van vlinders een gelegenheid die de Boomvalk niet aan zich voorbij kon laten gaan. Opportunistisch inspelen op een tijdelijk ruime voedselbron van insecten werd ook door Rob Bijlsma (1980) vastgesteld in de warme nazomer van 1976, toen Boomvalken zich tegoed deden aan massaal overtrekkende vlinders en libellen. Ook Fiuczynski (1987) viel het op dat zelfstandig jagende Boomvalken in de nazomer veel op vlinders jaagden. Anthony Chapman (1999) noemt dit verschijnsel eveneens, in zijn geval betrekking hebbend op kleine vossen. Onder deze omstandigheden laten Boomvalken zich goed bekijken, al zijn de kansen hiervoor in het Groninger landschap kleiner dan in bos- en heiderijke gebieden. Dit was bijvoorbeeld de eerste keer dat wij in het Groninger akkerland zo lang een foeragerende Boomvalk konden bekijken! Omdat onze vogel

in zijn eerst levensjaar was en hoogstwaarschijnlijk geen jongen te verzorgen had, kon hij zijn kostje voor die dag met wat op-en-neer-gevlieg boven een Gronings luzerneveld makkelijk bijeenscharrelen.

Summary: First-year Hobby *Falco subbuteo* preying on peacocks *Inachis io* above a flowering alfalfa field

On 7 August 2000, a 2cy-female Hobby was foraging above an alfalfa field in the open farmland of Groningen. The wet conditions in July caused a delay in the harvest of this crop, resulting in abundant flowering of alfalfa. This attracted large numbers of peacocks, at least several 1000s on 20 ha. The Hobby leisurely circled the field at low altitudes, catching a minimum of 23 peacocks in 30 minutes. Prolonged insect hunting of Hobbies in the province of Groningen is rarely observed because the open farmland does not provide insect concentrations (as in marshes and on heaths).

Literatuur

- Bijlsma R. 1980. De Boomvalk. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.
de Boer P. & Koks B. 1996. Boomvalken *Falco subbuteo* in Groningen: hoogspanning ten top. De Takkeling 4(3): 30-43.
Chapman A. 1999. The Hobby. Arlequin Press, Chelmsford.
Fiuczynski D. 1987. Der Baumfalke *Falco subbuteo*. Neue Brehm-Bücherei 575. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt.

Adres: Hylkemaheerd 22, 9736 JB Groningen.

Foto. Juvenile Boomvalk, Falsterbo, Zuid-Zweden, 13 september 1984 (Jan Stok). *Juvenile Hobby at Falsterbo, Sweden, 13 September 1984.*

Boomvalk *Falco subbuteo* vangt rozenkevertjes *Phyllopertha horticola*?

Jan van Diermen

Op 2, 4, 6, 7, 11 en 16 juli passeerde ik fietsend in de late avond twee populieren *Populus canadensis* (variëteit *Gelrica*) aan de zuidrand van Warnsveld in Gelderland. De populieren staan naast door geiten en een pony kortgegraasde weiltes. Het was steeds iets na zonsondergang, rond 21.45u Midden-Europese Zomertijd (MEZT), in het laatste half uur voor het invallen van de duisternis.

Bij mijn vierde passage op 7 juli 2000 arriveerde een boomvalkmannetje met een onregelmatigheid bij handpen 4 in zijn rechtvleugel (waarschijnlijk rui en wellicht een 2kj vogel zonder nest) vanuit westelijke richting. De vogel negeerde tot mijn verbazing een zwerm van tientallen oude en jonge alarmerende boerenzwaluwen en begon rond de kronen van beide populieren te duiken. Ongeveer drie keer per minuut peuzelde hij iets op. Met mijn verrekijker (10x) zag ik dat de kronen omzwermd werden door vele tientallen kevertjes, nogal rond en dik en ongeveer half het formaat van een mestkever. De kevertjes hingen als het ware op de lucht en bewogen zich langzaam in alle richtingen, maar steeds op hooguit 2 m van de boom, er regelmatig op landend. Af en toe verwijderde zich een kevertje van de populieren en verdween naar een aangrenzend appelboomgaardje 20 m lager. De boomvalk jaagde alleen rond de kroon van beide populieren en hield dit vol tot het invallen van het duister.

Bij mijn bezoeken op 11 en 16 juli kwam ik iets eerder ter plekke en zag binnen enkele minuten de zelfde boomvalk vanuit het westen aankomen (op *c.* 25 m hoogte). Bij aankomst begon de valk meteen de nog steeds talrijke kevers te vangen (en toonde geen belangstelling voor een paniekerige zwerm van 60-80 boerenzwaluwen). Helaas heb ik niet de moeite genomen om naar kevers of schildjes te zoeken. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het hier om rozenkevertjes *Phyllopertha horticola*. Het formaat van *c.* 1 cm wijst in die richting en het is de enige blad-etende keversoort die op de beschreven wijze talrijk kan optreden rond boomkruinen (met name bekend van linde en eik). De larven van deze keversoort leven op droge zandgrond in kort grasland van graswortels en de kevertjes kunnen in juli massaal tevoorschijn komen. Om zich vervolgens te kunnen voortplanten moeten ze zich eerst voeden met blad, waarvoor ze zich naar de boomkruinen begeven. Hun optreden op rozen bezorgde ze hun Nederlandse naam. Twee andere keversoorten die op populieren kunnen voorkomen zijn het Populierenhaantje *Melasoma populi* en het kleinere Wilgenhaantje. Deze haantjes vliegen echter niet veel, bovendien is de eerste tegenwoordig erg schaars en de tweede veel kleiner dan de waargenomen kevertjes.

Op 17 juli kwam ik 's-morgens opnieuw langs de plek en zag de bomen vol met druk pikkende roeken en kauwtjes zitten, terwijl onder de bomen drie steenuiltjes in het gras kleine prooi aan het belopen waren. Mogelijk predeerden al deze vogels dezelfde voedselbron. Latere bezoeken heb ik niet gebracht, omdat het nest van een Sperwer *Accipiter nisus*, dat steeds mijn eigenlijke bestemming was, door een Havik *Accipiter gentilis* werd gelegeed.

Ik heb veel broedgevallen van Boomvalken gevolgd (met name in oostelijk Noord-Brabant van 1979-84). Nooit eerder zag ik dit type predatie, ook geen predatie op insectenzwermen in of boven populierenbos. Wel zag ik frequent insectenpredatie boven dennenbos, heide, vennen, open grasland en dorpen, het meest op solitair vliegende prooien en altijd groter dan de hier beschreven kevertjes. De enige predatie op zwerrende insecten die ik ken, is het op grote hoogte foerageren op mierenzwermen in juni-augustus (naast Boomvalk ook door kokmeeuw en spreeuw, eenmaal ook roek!).

Hoe de boomvalk deze voedselbron heeft ontdekt, is me niet duidelijk. Op 100 m afstand van de twee populieren is een grote kolonie boerenzwaluwen (25-35 nesten) in de stallen van een manege. Ik ga ervan uit dat deze zwaluwconcentratie aantrekkingskracht uitoefent op een voedsel zoekende boomvalk. Misschien heeft de valk de kevers ontdekt toen hij op zwaluwenjacht was, maar het kan natuurlijk ook dat hij de kevers zondermeer heeft ontdekt en herkend als exploiteerbare voedselbron. Vooral valken zonder broedzorg kunnen zich immers op insectenjacht toelagen (zie ook Koks & Jager in deze Takkeling).

Met dank aan Leen Moraal (Alterra, Wageningen) en Henk Moller-Pillot (Tilburg) voor hun onmisbare informatie over de genoemde keversoorten.

Summary: Hobby *Falco subbuteo* exploits Garden Chafers *Phyllopertha horticola*?

From 7-16 July 2000, a male Hobby (presumably 2cy and unpaired) was repeatedly seen hunting for small beetles swarming above two poplars adjoining short-grazed fields in the province of Gelderland. The bird arrived just after sunset (each time from the same direction) and continued hunting till dark. Although no beetles (or their remains) were collected, it is assumed that Garden Chafers were involved, given time of the year, habitat, behaviour and size. Similar hunting behaviour was never witnessed during Hobby observations in the province of Noord-Brabant in 1979-84, where insect hunting (solitary insects only) Hobbies apparently restrict their activities to woodlands, heaths, open grassland and villages, or to swarming ants in June through August. Barn Swallows from the nearby colony of 25-35 pairs were ignored. In the morning of 17 July, presumably the same food source in both poplars was also busily exploited by Rooks and Jackdaws, whereas three Little Owls walked the fields underneath both trees and were seen pecking frequently.

Adres: Bonendaal 6, 7231 GG Warnsveld.

Oproepen en mededelingen

Hoogspanningsmasten en nesten in Friesland

Van Thijs van Galen kregen we het volgende bericht. Het energiebedrijf NUON maakt in Friesland de hoogspanningsmasten schoon in verband met veiligheid en onderhoud. Dit betekent dat oude nesten, veelal van kraaien maar ook van Buizerds, er worden uitgeweid. Mocht je roofvogelnesten vinden, neem dan contact op met de heer Toppels van NUON (058-2676427), dan kan er iets worden geregeld.

Medewerkers roofvogelonderzoek Midden- en ZO-Friesland gezocht

In verschillende delen van Friesland worden in grote aaneengesloten onderzoeksgebieden (elk meer dan 1000 ha) al vele jaren de roofvogels min of meer projectmatig onderzocht. In een aantal van deze gebieden worden alle soorten (Wespendief, Bruine Kiekendief, Havik, Sperwer, Buizerd, Torenavalk en Boomvalk) gebiedsdekkend gekarteerd (methode: BMP-roofvogels) om inzicht te krijgen in de aantalsontwikkeling, verspreiding en dichtheid. In enkele gebieden worden deze aspecten jaarrond onderzocht. Daarnaast worden plaatselijk bij één of meerdere soorten zaken als broedbiologie, populatieopbouw, partnerkeus, polygamie, sterfte en overleving, dispersie, surpluspopulatie, gedrag, prooikeus (en aanbod) en vervolging (en de invloed hiervan op genoemde aspecten) onderzocht.

Wij zijn op zoek naar mensen die ons bij het veldwerk kunnen assisteren. Ondersteuning bij inventarisatie, nestcontroles, ringen van nestjongen (alle soorten) en van volwassen vogels (Buizerd), verzamelen en determineren van prooiresten en verzamelen van geruide veren kunnen tot de werkzaamheden behoren. Ook voor het beklimmen van nestbomen en het uitvoeren van nestcontroles kunnen we versterking gebruiken. Met name in het beekdal van het Koningsdiep (omgeving van Olterterp, Ureterp, Bakkeveen, Wijnjewoude en Haule) en Skarsterlân kunnen we hulp goed gebruiken. Enige kennis van roofvogels is mooi meegenomen maar niet voor alle bezigheden noodzakelijk.

Belangstellenden kunnen contact opnemen met: Jaring Roosma, 06-22370149, of Christiaan de Vries, 0516-480575.

Californische Condors als juveniele delinquenten

In *Vulture News* (41: 20-22, September 1999) wordt melding gemaakt van de bezetting van de slaapkamer van Les Reid door acht Californische Condors. Reid woont in Pine Mountain in Californië en heeft zich ingezet om in 1992 een wet erdoor te krijgen waarmee voldoende habitat voor de bedreigde Californische Condor kon worden beschermd (overigens was hij een verklaard tegenstander van het onderzoek zoals geëntameerd door de Snyders; zie in Recente roofvogelliteratuur onder Snyder & Snyder). Op een maandag hoorde de 84-jarige geluiden van de bovenverdieping komen. Bij inspectie van zijn slaapkamer werd hij begroet door acht enorme Californische Condors (10 kilo, spanwijdte van >3 meter). Wat volgt is

te mooi om te vertalen: *They had ripped through the screen door leading from an outside deck of the hillside home nearly 6,000 feet above sea level. One bird was carrying Reid's underwear around in his mouth. 'It was a beautiful moment,' said Reid. 'They just stood there looking at me. They weren't afraid of this old white-haired gentleman.'* De groep was onderdeel van een 'gang' van 15 jonge vogels die dit bergplaatsje hadden geïnvadeerd en -niet tot ieders genoegen- hadden besloten er te blijven hangen. Door de lokale biologen werd de club de '*Wrecking Crew*' genoemd. Op dit moment zijn er op de hele wereld slechts 167 Californische Condors (grotendeels in gevangenschap, waar met ze wordt gefokt). In 1992 werden de eerste 13 losgelaten. Tegenwoordig vliegen er 20 in Arizona en 29 in Californië rond. Buiten de echte wildernis komen ze tal van stedelijke gevaren tegen, van hoogspanningsleidingen tot het drinken van anti-vries. Hoewel ze worden getraind in het mijden van hoogspanningsmasten en mensen, was bovenstaande groep blijkbaar kort van memorie. Zie wat dit betreft het boek van de Snyders, besproken in *Recente roofvogelliteratuur*, waaruit blijkt dat jongen opgevoed in gevangenschap met de handpopmanier (jongen gevoerd met handpop in de vorm van een kop van een volwassen Condor) niettemin onomkeerbaar op mensen zijn gefixeerd, in tegenstelling tot jongen die door hun natuurlijke ouders zijn opgevoed.

Nestkaarten in 2000

Jawel, het is weer zover. Het zoveelste fascinerende broedjaar is voorbij (alleen al die Wespendienven!), en dus ploeteren achter het bureau om de gegevens uit het boekje op de nestkaarten te krijgen. Veel mensen hebben hun materiaal al ingeleverd, (tot en met 15 oktober aan nesten ingevoerd: 22 Wespendienven, 7 Blauwe Kiekendienven, 38 Bruine Kiekendienven, 256 Haviken, 185 Sperwers, 667 Buizers, 44 Boomvalken, 363 Torenavalken en 5 Slechtvalken), vaak voorzien van uitgebreide beschrijvingen, commentaar, vragen, foto's en uitroeptekens. Voor de veldmensen is elk nest een persoonsarchief, zeker voor degenen die zelf inventariseren en klimmen. Om alle gegevens op tijd gecontroleerd, ingevoerd en uitgewerkt te hebben, is spoedige inzending van groot belang. Zoals gebruikelijk willen we in het eerste nummer van De Takkeling in het nieuwe jaar een compleet overzicht presenteren. Wacht dus niet te lang met het insturen (gratis via SOVON, Antwoordnummer 2505, 6573 ZX Beek-Ubbergen, of door postzegels te plakken en rechtstreeks naar Rob Bijlsma, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse). De eerste resultaten wijzen op wisselvallige broedresultaten bij de muizeneters (waar we dachten met een diep dal te maken te krijgen), het beste jaar voor de Wespendienf sinds 1986 (wespenraten met een maximale doorsnede van 160 mm op de nesten), idem voor de Slechtvalk (7 paren met 22 jongen), een maximale inspanning van de Friezen om zoveel mogelijk nesten om zeep te brengen (nee, niet door WRN'ers maar door een aantal weidevogelbeschermers), steeds meer hoogspanningsmast- en stadsbewoners onder de roofvogels, en ga maar door. Daarom: gaarne snel invullen en opsturen die kaarten. Probeer ze zo volledig mogelijk in te vullen. Duidelijk schrijven, vooral in de cijfergedeeltes, is belangrijk. Ze worden immers bij Centraal Bureau voor de

Statistiek ingevoerd door ondeskundigen: goed leesbare cijfers zijn daarom van het allergrootste belang om invoerfouten te voorkomen.

Administratie

Van Ans Blanckenborg komt de vraag wie de huidige woonplaats weet van de volgende leden: *D.J. van Hoorn*, Hilsdijk 91, 8051 KC Hattem; *H.P. Rustenburg*, Dijkweg 413, 1619 JP Andijk; *G. van Bochove*, Graswijk 8, 9405 TD Assen; *H.Y. Zijlstra*, Duurswoudsterwei 11, 9243 KA Bakkeveen; *H.T. Droste*, Vegaplein 6, 5721 ZD Asten en *J. Hagens*, Vossiersteeg 20, 7722 RK Dalfsen. Gaarne bericht aan Ans (Postbus 54, 8426 AD Appelscha).

Oude nummers van De Takkeling gevraagd

De aanmeldingen van nieuwe leden voor de WRN blijven binnenstromen. Dat gaat het hele jaar door. Al deze mensen willen graag ook eerder verschenen nummers van De Takkeling ontvangen. Probleem is echter dat de nummers 1 van elk jaar (maar vooral 1998, 1999 en 2000) op enkele exemplaren na allemaal op zijn. Zijn er misschien mensen die De Takkeling wel krijgen maar er vervolgens niets mee doen. Of die na lezing het blad op de stapel leggen of weggooien? Wij weten er een goede bestemming voor: onze nieuwe leden en bibliotheken. Dus wie er vanaf wil: graag terugsturen naar de WRN (Postbus 54, 8426 AD Appelscha). Voor komend jaar weten we inmiddels een andere oplossing: meer Takkelingen laten drukken!

Landelijke roofvogeldag in Meppel

Voor wie er nu alvast rekening mee wil houden: 3 maart 2001. In deze Takkeling vindt u een opgavestroompje. Let wel: wie het eerst komt, die het eerst maalt. De capaciteit van Meppel is beperkt tot *c.* 600 personen.

Veldwerk onder de vlag van de WRN

Voor roofvogelkartering, nestenzoeken en nestcontroles is toestemming van de betreffende terreineigenaar nodig (en een SOVON-nestbrief voor de nestcontroleurs is handig). Het feit dat deze gegevens door de WRN worden ingezameld, geeft niemand het recht overal rond te sjouwen, bij nesten te klimmen en bordjes Verboden Toegang te negeren. Let wel: de WRN heeft al helemaal geen bordjes die je achter de ruit van je auto kunt plaatsen en waarmee je ongevraagd in andermans mag rondscheuren. Er zijn zelfs aanwijzingen dat foute boeven onder het mom van WRN-werk bezig zijn met uithalen van nesten. Daarom: meld je bij terreineigenaren, maak kennis, leg uit wat de bedoeling is.

Avifauna van Nederland, deel 2

In 1999 verscheen een overzicht van de zeldzame vogels die in Nederland in de 19de en 20ste eeuw waren waargenomen. Het complementaire deel, over de algemene en schaarse vogels in de 20ste eeuw, zal in februari 2001 verschijnen. Het is geschreven door Rob Bijlsma, Fred Hustings (SOVON) en Kees Camphuysen (zeevogel-

specialist). Het behandelt alle waargenomen soorten, dus ook de zeldzame (met één regel, omdat ze uitgebreid in deel 1 aan de orde kwamen) en de vogels die hier alleen tijdens de trek of in de winter voorkomen. De roofvogels krijgen zeer ruime aandacht (34 pagina's). Wie iets meer wil weten over hoe de vogelstand zich de afgelopen eeuw heeft ontwikkeld (inclusief exoten als Nijlgans, Canadese Gans en Halsbandparkiet, en zelfs de Stadsduif), zal in dit naslagwerk het meest gedetailleerde overzicht vinden dat in het Nederlandse taalgebied voorhanden is. Het boek is gebonden, telt ongeveer 450 pagina's en is voorzien van honderden kaarten, diagrammen en kleurenfoto's. Het wordt uitgegeven door GMB Uitgeverij en de KNNV Uitgeverij en gaat f89.90 kosten. Leden van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Nederlandse Ornithologische Unie, Dutch Birding Association en SOVON krijgen een tientje korting. Iets om naar uit te kijken.

Vergoeding ringen

Roofvogel(geen uilen)ringers kunnen hun ringen vergoed krijgen mits ze de jongen hebben gemeten en gewogen volgens de richtlijnen in *Handleiding veldonderzoek Roofvogels* en nestkaarten hebben ingevuld en opgestuurd. Voor Torenvalken geldt tevens de beperking dat alleen de eerste 100 jongen worden vergoed. Stuur de rekening naar Maria Quist, onder vermelding van het aantal per ringmaat geringde jongen (zet de prijs van de ringen erbij, en de eindsom) en rekeningnummer. Ongespecificeerde rekeningen worden niet vergoed.

Tekening: Corinne Stouthamer

Tekening: Claire Stouthamer

Artikelen voor De Takkeling

Aan kopij geen gebrek! Het doet ons deugd dat veel mensen de Takkeling als hun blad zien en er stukken voor willen schrijven. Om extra redactiewerk te voorkomen zien we graag dat de stukken op floppy worden aangeleverd, liefst in WP6.0. Foto's als afdruk meesturen, liever niet via email (immers grote bestanden waardoor alles erg traag wordt). Wie geen PC heeft, kan het uiteraard ook uitgetikt of geschreven opsturen. Maar de grotere stukken: graag op flop of per email.

Recente roofvogelliteratuur

Rob G. Bijlsma

Andersen D.E. & Plumpton D.L. 2000. Urban landscapes and raptors: a review of factors affecting population ecology. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), Raptors at Risk 435-445. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Roofvogels in urbane gebieden hebben vaak een andere ecologie dan soortgenoten in rurale gebieden. Bij de bescherming van stadsroofvogels moet daarmee rekening worden gehouden. In dit review-artikel worden studies aan stadsroofvogels kritisch onder de loupe gehouden. Veel studies zijn beschrijvend en omvatten een beperkte reeks van jaren.

Arbeitsgruppe Greifvögel Nordrhein-Westfalen der NWO (Costers F., Guthmann E., Hausdorf W., Mels T. & Thissen J.) 2000. Die Bestandsentwicklung und der Bruterfolg des Wespenbussards (*Pernis apivorus*) in Nordrhein-Westfalen von 1972-1998 mit Angaben zu Revierverhalten, Mauser und Beringungsergebnissen. Charadrius 36: 58-79.

Zoals eerder al overzichten verschenen van Havik, Rode Wouw en Boomvalk is deze keer het materiaal van de Wespendif voor Noordrijn-Westfalen uitgewerkt. Schrik niet: dat gaat om 17.472 km² (uiteraard niet elk jaar volledig gedekt), 1228 broedpogingen en 156 geringde nestjongen (tussen 1975 en 1986). Een reconstructie van het aantalsverloop in 1972-98 laat grote pieken en dalen zien, met een variatie van 266-572 paren voor het gehele gebied (berekend op basis van deeltellingen). Goede jaren waren 1978-80 en 1993, slechte 1975, 1985, 1987 en 1995-98 (opmerkelijke parallel met Nederland, vooral wat betreft 1978, 1987 en de late jaren negentig!). Over de hele periode werd een dalende trend berekend, die synchroon loopt aan de werkelijk getelde aantallen in Münsterland (640 km²; variatie van 13-46 paren). Van 1228 gecontroleerde broedparen waren er 884 succesvol (72%). Succesvolle paren brachten gemiddeld 1.6 jong groot, alle gecontroleerde paren tezamen gemiddeld 1.15 jong. Over de jaren werden sterke schommelingen in broedsucces vastgesteld, met het laagste broedsucces in 1997 (dito in Nederland!). In totaal werden 241x 1 jong, 351x 2 jongen en 2x 3 jongen gevonden (deels op basis van controles vanaf de grond, en dus mogelijk iets onderteld). De laatste vogel vloog op 10 september uit, vermoedelijk een vervolgbroedsel. Lokaal en in sommige jaren kan een hoge dichtheid optreden, bijvoorbeeld in 1980 met gemiddelde nestafstanden van 1.5 km (minimum 450 m). Ten opzichte van andere roofvogelsoorten (vooral Havik en Buizerd) werden nog kleinere tussenafstanden gevonden; bij Buizerd tot op 70 m (succesvol). Sommige paren zaten jarenlang op hetzelfde nest, andere bouwden telkenmale een nieuw nest (op 50-1000 m afstand). Eenmaal werd een nest opnieuw bezet nadat in het voorafgaande jaar het vrouwtje was afgeschoten. Afschot werd overigens diverse malen geconstateerd, waaronder een vogel die in 1978 als nestjong was geringd en als broedvogel 20 km verderop in 1988 werd afgeknald. Veel aandacht ook voor geruide veren, met aanwijzingen van actievere rui in goede jaren. De getoonde staartpen van een eerstejaars vogel (broedend aangetroffen) betreft een adulte vogel.

Arroyo B. & Bretagnolle V. 2000. Evaluating the long-term effectiveness of conservation practices in Montagu's Harrier *Circus pygargus*. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), Raptors at Risk 403-408. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Rekening houdend met demografische parameters als broedsucces, leeftijd waarop voor het eerst wordt gebroed en overleving van adulte en juveniele Grauwe Kiekendief werd becijferd wat het effect is van nestbescherming in landbouwgebieden. Uit de analyses komt naar voren dat bescherming van populaties broedend in natuurlijke vegetaties uitermate belangrijk is (tot nu toe vooral aandacht voor bescherming van nesten in landbouwgewassen, terwijl natuurlijke habitats als sneeuw voor de zon verdwijnen), dat beter alle nesten in een bepaald gebied kunnen worden

opgespoord en beschermd (zoals in Nederland) dan hier en daar wat nesten te beschermen in een veel groter gebied (nadere analyse echter nodig), en dat uitwisseling tussen populaties waarschijnlijk erg belangrijk is (in Nederland bijvoorbeeld met de Noord-Duitse populatie).

Boal C.W. & Spaulding R.L. 2000. Helping at a Cooper's Hawk nest. Wilson Bull. 112: 275-277.

Een adult en subadult mannetje brachten prooi aan adult vrouwtje Coopers Havik; alle drie hielpen mee met het verdedigen van het nest. Onderlinge agressie werd niet opgemerkt. Dit is het eerste beschreven geval van hulp van een derde vogel bij het nest van deze havikachtige.

Bogliani G., Sergio F. & Tavecchia G. 1999. Woodpigeons nesting in association with hobby falcons: advantages and choice rules. Anim. Behaviour 57: 125-131.

In Noord-Italië nestelen Boomvalken in populieren uitsluitend geclusterd in de nabijheid van Boomvalken. Door nepnesten rond Boomvalken te plaatsen werd vastgesteld dat de kans op predatie (door Bonte Kraaien) minder werd indien de nesten dichter in de buurt van het boomvalkennest lag. Bescherming door Boomvalken was het grootst in de nestjongenperiode van Boomvalken (ouders lekker agressief). Er wordt gesuggereerd dat Houtduiven een voorkeur hadden voor agressieve Boomvalken met een hoog broedsucces, vermoedelijk door te letten op boomvalkgedrag en vroege start van eileg door Boomvalken. Houtduiven liepen enig risico te worden gepakt door Boomvalken, maar dat risico zank in het niet bij de enorme kans op nestpredatie zonder bescherming van Boomvalken tegen kraaien. (Voor een Nederlandse beschrijving van dit fenomeen: zie Limosa 57: 133-139, 1984).

Brouwer J. & Mullié W.C. 2000. The Barbary Falcon *Falco pelegrinoides* in the Sahel. Alauda 68: 158-161.

Overzicht van waarnemingen van de Barbarijse Valk, een slechtvalkachtige soort waarvan de status onduidelijk is (ondersoort van Slechtvalk, of niet). In dit stuk wordt vooral ingegaan op het voorkomen in West- en centraal westelijk Afrika (Mauretanië, Senegal, Gambia, Mali, Burkina Faso, Niger, Chad, Cameroen). Ten zuiden van de Sahel is het voorkomen grotendeels beperkt tot het droge seizoen. Klaarblijkelijk is de soort er talrijker dan voorheen aangenomen. Zaak dus om elke Slechtvalk daar goed te bekijken.

Buiteman H. 2000. Broedjaar 1999, centrale Gelderland. Slechtvalk Nieuwsbrief 6(1): 7-10.

Verslag van de monitoring met een camera van het broedverloop in de nestkast van de Slechtvalk van Nijmegen. De kast werd in 1995 aan de 110 m hoge toren geplaatst; in 1997 werd voor het eerst gebroed. Eileg, prooiaanvoer en ontwikkeling van de jongen werden op de voet gevolgd. De eieren werden gelegd op 18 maart (11.18u), 20 maart (17.55u), 22/23 maart (nacht) en 25 maart (11.20u). Echt broeden startte na de leg van het derde ei. Eerste twee eieren kwamen op 26 april uit (5.55u en 17.00u), het derde op 28 april (c. 14.00u). Vierde ei kwam niet uit en werd door het vrouwtje met de poot uit de nestkast geduwd.

Cade T.J. 2000. Progress in translocation of diurnal raptors. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), Raptors at Risk 343-372. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Uitzetten van roofvogels is een industrie geworden waar veel mensen hun brood mee verdienen. Begonnen als middel om (bijna-)uitgestorven (deel)populaties te helpen, wordt het nu in een veel ruimer kader toegepast. In dit overzicht passeren een groot aantal projecten de revue, waaronder Zearenden (verplichte lectuur voor de plannenmakers in Nederland). De meeste acties beheldden het uitwinnen van in gevangenschap opgekweekte jongen in het beoogde vestigingsgebied. In de definitie van Cade waren de meeste projecten succesvol, maar daar valt wel wat op af te dingen (overigens onderkend door Cade zelf). Het -vermeende- succes hangt sterk samen met het feit dat roofvogels minder gevoelig zijn voor predatie (al hebben Oehoe's stevig huisgehouden onder Slechtvalken in Zweden, Duitsland en USA), roofvogels sterk zijn en minder bevattelijk voor ziektes, makkelijk te houden en te fokken zijn, uitwinnen van roofvogels een lange traditie kent (valkerij) en roofvogels een enorme schare liefhebbers hebben die tot op het bot willen gaan om ze

te beschermen ('groene vingers' noemt Cade dat). De combinatie van bloedfanatieke vrijwilligers (of onderbetaalde krachten) en wetenschappelijk onderbouwde programma's levert het beste resultaat. Zodra geïnstitutionaliseerde clubs of de overheid zich ermee gaan bemoeien, ontstaat al snel een vergadercircus waarmee zelfs de beste bedoelingen worden gefnuikt. Maar met alleen goed bedoelende amateurs is succes evenmin gegarandeerd. Kortom, een hoop gedoe.

Carter I. & Grice P. 2000. Studies of re-established Red Kites in England. Brit. Birds 93: 304-322.

Aan het eind van de 19de eeuw was de ooit talrijke Rode Wouw in Engeland nagenoeg uitgeroeid. Sinds die tijd sukkelde een mini-populatie op de rand van verdwijning in Wales. In 1989 werd een herintroductie begonnen in Zuid-Engeland, in de Midlands en in Noord-Schotland. De losgelaten vogels zwierven deels over de wijde omgeving uit; van 66 gezenderde vogels in de Midlands (1995-98) zwierf 35% >50 km weg in hun eerste herfst. De overlevingskansen waren erg goed in dit gebied: minimaal 52% in het eerste jaar (zelfs 100% voor de vrouwen die in de Midlands bleven), 73% in het tweede jaar en 75% in het derde jaar. In vergelijking met de groep in Wales was de jongenproductie aanzienlijk beter: 0.9/paar in Wales, 2.0 in Zuid-Engeland, 1.8 in de Midlands en 1.8 in Schotland. Als voedsel bleken konijnen, vogels (vooral duiven, fazanten en kraaiachtigen) belangrijk, vooral gebaseerd op vondsten op nesten en braakballen. Vergiftiging blijft een groot probleem (zowel opzettelijk als doorvergiftiging).

Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.) 2000. Raptors at risk. World Working Group on Birds of Prey and Owls, Berlin/Hancock Publishing House, Surrey/Blaine. 895 pp. ISBN 0-88839-478-0. Paperback. Prijs £30.-.

Deze niet geringe turf bevat 88 voordrachten gehouden op het vijfde World Conference on Birds of Prey and Owls, gehouden in 1998 in Johannesburg. In grote lijnen vallen de verhalen uiteen in (1) lopende studies naar Afrikaanse roofvogelsoorten (West-Afrika, Kenya, Madagascar en soortspecifieke studies naar nieuwe Dwergarendsoort, Bat Hawks, Bateleur, mortaliteit Kaapse Gier in Kransbergkolonie, ecologie van Taita en Lannervalk, broedbiologie Henst's Havik op Madagascar, gedrag en actieradius van Madagascar Visarend, en taxonomie en moleculaire systematiek), (2) biologie en bescherming van gieren (een weinig opwekkend deel, met onder meer een beschrijving van de dramatische afname van gieren in India), (3) valken in Azië en het Midden-Oosten (vooral Saker en Slechtvalk, enkele verhalen zullen apart in deze rubriek worden behandeld: zie Eastham *et al.*, Baumgart), (4) beschermingsprojecten (onder meer Californische Condor, Tasmaanse Wigstaartarend, Madagascar Visarend, Zwarte Arenden en dassies, demografie van Keizerarenden in Kazachstan, Stearend en Japanse Mountain Hawk-Eagle; zie ook Cade en Hartley elders in deze rubriek), (5) roofvogels in verstedelijkte gebieden (nieuw stokpaardje van Amerikaanse roofvogelaars, en terecht gezien de rappe urbanisatie van grote delen van de wereld), (6) geografische verspreiding van roofvogels (zie ook Nygård *et al.*, Looft), (7) predatie en voedsel生态学 (review door Newton, invloed van predatie van Zwarte Arend op dassies, effect van roofvogelpredatie op sneeuwhoenderpopulatie -het inmiddels bekend verhaal van Thirgood & Redpath-, invloed van nieuw konijnenvirus op broedsucces van roofvogels in Zuid-Australië, experimentele broedselvergroting bij Torenvalken, en sociaal-economische problemen als gevolg van roofvogelpredatie, zie ook Kenward), (8) trekvogelsystemen (overzicht van stuwpunten over de gehele wereld, Veracruz, waarde van roofvogelmonitoring in de trekbaan van de westelijke USA, ringresultaten van Cape May en een onzinverhaal over de zogenaamde verdwijning van 30.000 Schreeuwarenden), (9) eilanden en roofvogels (veel treurnis, omdat roofvogels het op eilanden nog veel moeilijker hebben dan op de vastewal), (10) invloed van elektriciteitsleidingen op roofvogels (elektrocucie, aanvaringen, oplossingen), (11) biologie van uilen met de nadruk op geluiden, (12) recente ontwikkelingen op gebied van taxonomie, fylogenie, DNA en theoretische aspecten), en (13) enkele algemene studies. In dit boek is rijp en groen gebundeld. Een deel van de verhalen zijn al in wetenschappelijke tijdschriften verschenen, maar deze bundeling van voordrachten geeft een

aantal verrassende bevindingen te zien die anders mogelijk nooit het daglicht zouden hebben gezien. De aanschaf zeker waard.

Corbacho C. & Sánchez J.M. 2000. Clutch size and egg size in the breeding strategy of Montagu's Harrier *Circus pygargus* in a Mediterranean area. *Bird Study* 47: 245-248.

Geen afname legselgrootte met vorderend seizoen (slechts 2 jaar bekeken), noch afname eigrootte dito. Broedsucces wordt vooral bepaald door oogstwerkzaamheden (gros broedt in graanvelden).

Dixon N. 2000. A new era for Peregrines - buildings, bridges and pylons as nest sites. *BTO News* 229: 10-11.

Overzicht van Slechtvalken in UK broedend op masten, gebouwen en bruggen. Tot en met begin 1999 waren 36 plekken bekend (waaronder 7 nestkasten). Onbekend is of jongen uitgebroed op dergelijke locaties later zelf ook op gebouwen gaan broeden. Een gedragsverandering is plaatselijk bekend, waarbij broeders zich soms niets meer aantrekken van druk menselijk verkeer. Geen woord echter over eventuele nadelen, zoals hoge sterfte onder nestjongen in stedelijk milieu. Voordeel van Britse situatie is dat het veelal een keuze van de valken is, en niet geïnitieerd door het ophangen van aantrekkelijke nestkasten (zoals in Duitsland, België en Nederland).

Doucet J. 1998, 1997, année de reproduction catastrophique pour la Buse variable (*Buteo buteo*) et l'Autour des palombes (*Accipiter gentilis*) dans l'Entre-Sambre-et-Meuse? *Aves* 35: 160-163.

In 1989-98 bedroeg het aantal buizerdparen in bovengenoemd Belgisch gebied (geen oppervlak vermeld, evenmin iets over methode te vinden) resp. 22, 24, 14, 13, 35, 17, 21, 29, 13 en 21. Deze brachten resp. 61, 60, 19, 20, 106, 29, 27, 62, 23 en 33 jongen groot. Voor Havik was dat resp. 11, 10, 14, 9, 10, 16, 9, 12, 6 en 3 paren met resp. 31, 24, 30, 26, 27, 37, 29, 38, 13 en 9 jongen. Voedselconcurrentie met Havik in 1997 wordt verantwoordelijk gehouden voor slechte broedresultaten Buizerd.

Eastman C.P., Quinn J.L. & Fox N.C. 2000. Saker *Falco cherrug* and Peregrine *Falco peregrinus* Falcons in Asia: Determining migration routes and trapping pressure. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), *Raptors at Risk* 247-258. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Met behulp van satellietzenders, chips en ringen, aangebracht op/in Saker- en Slechtvalken in Azië (Kazakhstan, Kirgizië, Rusland, Taymir), werden de trekwegen nagegaan. Tijdens de trek worden ze op grote schaal gevangen door valkeniers en verpatst naar het Midden-Oosten. In valkenhospitelen in het Midden- en Verre Oosten worden standaard alle binnengebrachte valken gecontroleerd op de aanwezigheid van een chip. Omdat hier in principe alle gebruikte valken langskomen (ook als ze niet ziek of misselijk zijn), kan het een redelijke methode zijn om te berekenen welk percentage uiteindelijk in handen van valkeniers terecht komt. Het aantal gechipte vogels is echter nog aan de lage kant. Niettemin werd in 1993 al 23% van de jonge Sakers op deze wijze getraceerd! Zie ook Li Y.M., Gao Z.X., Li X.H., Wang S. & Niemela J. 2000. Illegal wildlife trade in the Himalayan region of China. *Biodiversity and Conservation* 9: 901-918, voor internationale smokkel van Sakers.

Fiuczynski K.D. & Soemmer P. 2000. Adaptation of two falcon species *Falco nemoralis* & *Falco subbuteo* to an urban environment. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), *Raptors at Risk* 463-467. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

De Berlijnse Boomvalken bejaagden voornamelijk mussen (35%), zwaluwen (10%), ontsnapte parkieten (9%), gierzwaluwen (9%), groenlingen (6%). In landbouwgebied ten noorden van Berlijn waren dat zwaluwen (37%), mussen 921%, veldleeuweriken (18%) en gierzwaluwen (5%).

Freeman P.L. 2000. Identification of individual Barred Owls using spectrogram analysis and auditory cues. *J. Raptor Res.* 34: 85-92.

Interessante optie om uilen (en roofvogels) aan hun stemgeluid individueel te herkennen. Geen geklooi met vangen, kleurringen of bloed. Overigens werd een nauwkeurigheid van 85% bereikt, dus waterdicht is de methode nog niet.

Gainzarain J.A., Arambarri R. & Rodriguez A. 2000. Breeding density, habitat selection and reproduction of the Peregrine Falcon *Falco peregrinus* in Álava (northern Spain). *Bird Study* 47: 225-231.

Aanwezigheid van kliffen was cruciaal voor aanwezigheid van Slechtvalken; kwaliteit van de kliffen en aanwezigheid van en afstand tot Steenarenden bepaalde grotendeels het broedsucces. Echter slechts 2 jaar onderzoek, en uitkomsten niet consistent tussen beide jaren.

Ganesh T. & Kanniah P. 2000. Roost counts of harriers *Circus* spanning seven winters in Andhra Pradesh, India. *Forktail* 16: 1-3.

Slaapplaats van Bruine, Grauwe, Steppe en Blauwe Kiekendief werd onderzocht in 1986-94 nabij Secunderabad (graslandgebied). Bruine talrijkst (30%), gevolgd door ringtails (vrouwjes- cq juvenielenkleed) en juvenielen van de overige drie soorten. Maximum in 1988-89 met >200 kiekken (variatie 65-217/winter). Over de telperiode trad daling in aantallen op. Piekaantallen aanwezig in oktober. Graslandbeheer had effect op aantal slapers, omdat de vogels lang gras prefereerden.

van Geneijgen P. 2000. Broedresultaten van de Slechtvalk in Nederland in 2000. *Slechtvalk Nieuwsbrief* 6(1): 2-5.

In 2000 brachten 7 paren (1 meer dan in 1999) 22 jongen groot (11 mannen, 11 vrouwen). De nieuwe locatie betrof het kustgebied van Zuid-Holland (nestkast). Het vrouwtje van Maasbracht was in maart nog op de broedplaats maar verdween na completering van het legsel; zij was de eerste van de nieuwe golf Slechtvalken en werd 12 jaar oud. Het legbegin (eerste ei) van de paren viel op resp. 27, 28 en 29 februari, 11 en 15 maart en 2 april. Het paar op de centrale van Nijmegen werd met een camera gevolgd. Hieruit, en uit bevindingen in België, kwam naar voren dat de ligduur van het eerstegelegde ei in 4-legsels 39-44 dagen is (gemiddeld 41 dagen).

van Geneijgen P. 2000. Slechtvalken jagen op nachtelijke trekvogels. *Slechtvalk Nieuwsbrief* 6(1): 6.

Het paar in Zuid-Holland hield er een voorraadkamer op na met tientallen prooien, waaronder veel waterhoenen, waterrallen, watersnippen en wintertalingen. Verder lijsterachtigen, kluit, goudplevier, houtsnip, geoorde fuut, dodaars en visdief. De vogels nestelden op een helverlicht industrieterrein; nachtelijke jacht op passerende trekvogels is vanaf de top van een schoorsteen mogelijk. Bij DSM-paar in Limburg werd een Kwartel gevonden (nachttrekker), en een IJsvogel.

van Geneijgen P. 2000. Succesvolle revalidatie van Slechtvalk Phoenix. *Slechtvalk Nieuwsbrief* 6(1): 10-11.

De jonge Slechtvalk die in 1998 door een affakkelvlam op het Limburgse DSM-vloog, en daarbij haar slagpennen verbrandde, werd door de rui geholpen, getraind en in juni 2000 losgelaten in Meijnerswijk bij Arnhem. De eerste jachtvluchten waren weinig succesvol, totdat op 12 juni opeens veel jonge Spreeuwen opdoken die een makkelijke prooi bleken (precies zoals dat met normaal uitvliegende jonge Slechtvalken gaat). In geen tijd bedroop de vogel zichzelf met deze voedselbron.

Götmark F., Olsson J., Post P., Bergström M. & Bergqvist J. 2000. Sparvhöken: Tättingarnas värsta fiende. *Vår Fågelvärld* 59(3): 6-16.

Een populaire versie van wetenschappelijke studies naar de predatiekansen (door Sperwers) die vogels lopen in relatie tot hun grootte, gedrag en verenkleed (kleurrijk of niet). Geheel Zweeds.

Green R.E. 2000. An evaluation of three indices of eggshell thickness. *Ibis* 142: 676-679.

Ratcliffe was de eerste die een index voorstelde om de dikte van de eischaal te kwantificeren zonder daarbij de eieren te hoeven vernielen (eischaalgewicht/lengte x breedte). Later zijn andere indexen bedacht. Dit artikel gaat in op de betrouwbaarheid van de indexen van Ratcliffe, Nybø-Green en Moriarty-Nygård. De variatie in eivorm binnen en tussen legsels is soms groot; hier wordt voorgesteld eerst die variatie te kwantificeren, en er vervolgens de beste eischaalindex bij te kiezen.

Henny C.J., Seegar W.S., Yates M.A., Maechtle T.L., Ganusevich S.A. & Fuller M.R. 2000. Contaminants and wintering areas of Peregrine Falcons, *Falco peregrinus*, from the Kola Peninsula, Russia. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), *Raptors at Risk* 871-878. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Vier adulte Slechtvalken van het Kola Schiereiland (Ponoy rivier) werden met een satellietzender uitgerust. Twee gingen via de Baltische Staten naar Nederland (daar dood gevonden) en Zuid-Spanje, de derde via Zweden naar West-Frankrijk; de vierde verloor haar zender of ging vroegtijdig dood. Sommige eieren van deze valken waren zwaar verontreinigd met industriële giften; deze doen ze waarschijnlijk op in hun overwinteringsgebied in West-Europa (waaronder dus Nederland).

Herremans M. 2000. Cases of serial descendant primary moult (Staffelmauser) in the Black-shouldered Kite *Elanus caeruleus*. Ringing & Migration 20: 15-18.

Zes subadulte en twee adulte Grijsse Wouwen (Zuid-Afrika) vertoonden descendente rui die op verschillende plekken in vleugel begon. Normaliter loopt rui echter van binnen naar buiten (grote slagpennen) en van buiten naar binnen (armpennen). Minderheid van juvenielen doorliep in eerste levensjaar complete post-juvenile rui; meeste vervingen slechts contourveren tijdens eerste rui.

Hilton G.M., Ruxton G.D. & Cresswell W. 1999. Choice of foraging areas with respect to predation risks in redshank: the effect of weather and predator activity. Oikos 87: 295-302.

Tureluurs foerageerden in open gebieden (lager predatierisico i.v.m. Sperwers, maar lagere prooidichtheid) tijdens regen en harde wind, maar bij lage temperaturen zochten ze voedsel in dekkingrijke (en ook voedselrijkere) gebieden.

Jonsson K.J., Wiehn J. & Korpimäki E. 1999. Body reserves and unpredictable breeding conditions in the Eurasian kestrel, *Falco tinnunculus*. Ecoscience 6: 406-414.

Finsse Torenvalken zijn tijdens de incubatie- en jongenperiode duidelijk lichter dan hun West- en Zuid-Europese soortgenoten. Vermoedelijk kunnen ze minder makkelijk een energiereserve aanleggen, omdat ze trekvogel zijn, daarom na terugkeer op de broedplaats weinig tijd hebben voor aanleg van lichaamsreserves. Voorjaar is bovendien streng en vegetatie kort (weinig muizen actief).

de Keersmaecker E. 2000. De spectaculaire terugkeer van de slechtvalk in Vlaanderen en Wallonië. Wielewaal 66: 125-127.

In 1999 broedgevallen in nestkasten te Gent-Rodenhuize, Doel, Kallo, Mol, Seraing, Awirs en Tihange en een broedgeval op een klif bij Waulsort. In totaal vlogen 26 jongen uit. In 2000 op 12 plaatsen, met nieuwe gevallen te Genk-Langerlo, Ruien, Drogenbos en Amercoeur. Belgische broedvogels krijgen witte kleurring met zwarte inscriptie (2 letters) mee.

Kjellén N. & Roos G. 2000. Population trends in Swedish Raptors demonstrated by migration counts at Falsterbo, Sweden 1942-97. Bird Study 47: 195-211.

Min of meer gestandaardiseerde tellingen van roofvogeltrek van het zuidpuntje van Zweden zijn bekend sinds 1973; daarvoor zijn kortere reeksen geteld die minder precies waren. De belangrijkste uitkomsten zijn samengevat in de tabel. Voedselaanbod, pesticidengebruik en habitatveranderingen worden verantwoordelijk gehouden voor de meeste van deze ontwikkelingen.

Decade	1940	1950	1960	1970	1980	1990
Wespandief	0	0	0	-	-	-
Rode Wouw	0	-	-	+	+	+
Zeearend	-	-	-	+	+	+
Bruine Kiekendief	0	0	+	+	+	0
Blauwe Kiekendief	-	-	+	+	0	-
Grauwe Kiekendief	0	0	0	+	+	+
Havik	0	+	+	+	+	-
Sperwer	0	-	0	+	+	-
Buizerd	0	-	0	0	-	-
Ruigpootbuizerd	0	0	+	+	0	-
Visarend	0	-	0	0	+	-
Torenvalk	0	-	0	0	0	-
Smelleken	0	-	0	0	+	0
Boomvalk	+	0	0	0	0	-
Slechtvalk	-	-	-	0	+	+

Konijn M. 2000. 'Op Landgoed De Horsten is het niet pluiz'. Argus 25(2): 12-13.

Op Landgoed De Horsten bij Wassenaar (in bezit van prinses Juliana) vinden dunningen plaats die ten koste gaan van broedplaatsen van Sperwers. Tevens werd een kraaienvangkooi met levend aas aangetroffen, en werden jonge Haviken van het nest gehaald.

Kostrzewa A., Speer G., von Dewitz W. & Weiser H. 2000. Zur Populationsökologie des Habichts (*Accipiter gentilis*) in der Niederrheinischen Bucht (1981-1998). Charadrius 36: 80-93.

Dichtheid van Haviken nam toe van 2.5 naar 4-5 territoria/100 km². Jaarlijks broedde 45-75% van de paren succesvol. Gemiddeld vlogen 1.71 jongen/paar uit (uit methode blijkt niet of de nesten werden bezocht, of dat het grondwaarnemingen betrof; een deel van de jongen werd geringd). Vervolging kwam veel voor.

Langgemach T. 2000. Takkeling afgeknald. Slechtvalk Nieuwsbrief 6(1): 5.

Een slechtvalktakkeling van een boomnest in Brandenburg bleek met een klein kaliberkogel te zijn aangeschoten; de vogel verhongerde doordat de schotwond infecteerde.

Looft V. 2000. The ups and downs of a northern Goshawk *Accipiter gentilis* population over a 30 year period - natural dynamics or an artefact? In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), Raptors at Risk 499-506. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Langlopend onderzoek naar Haviken in Sleeswijk-Holstein (1968-98, 2000 km², helaas geen beschrijving van werkwijze); gemiddeld 52 paren/jaar in 1970-80 (geen vervolging toegestaan), 36 paren/jaar in 1981-89 (vervolging toegestaan), 54/jaar in 1990-96 (geen vervolging toegestaan vanaf 1993) en 37/jaar in 1996-98 (geen vervolging toegestaan). Gemiddeld start van de eileg varieerde van 6-16 april (leeftijd nestjongen geschat tijdens ringen, daarna teruggerekend). Legselgrootte varieerde van gemiddeld 2.8 tot 3.7 (waarschijnlijk gebaseerd op aantal jongen + niet-uitgekomen eieren ten tijde van ringen van jongen), en was het laagst in de jaren tachtig. Eenzelfde trend was zichtbaar in het gemiddelde jongental per paar en succesvol paar (laagste in jaren tachtig en eind negentig). Het aantal nieuwkomers (onder de vrouwtjes) binnen de populatie varieerde van 25-50% per jaar, een krankzinnig hoog cijfer waarvan ik me afvraag hoe dat tot stand is gekomen. Het aandeel vrouwtjes jonger dan 3 jaar beliep hier minimaal 30% tot >50%; dat laatste zelfs in 12 van 31 jaren (waaronder in 1992-96). Dit betekent dat de Noord-Duitse populatie een enorme turnover kent, en niet alleen in perioden met legale vervolging! De plotselinge aantalsdaling in de late jaren negentig kan mogelijk te maken hebben met de toename van de Oehoe in het gebied.

Love O.P. & Bird D.M. 2000. Raptors in urban landscapes: A review and future concerns. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), Raptors at Risk 425-434. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Een erg Noord-Amerikaans georiënteerde studie, die ingaat op wat de roofvogels in de westerse wereld staat te wachten: verstedelijking, habitatvernietiging en menselijke terreur op resterende habitats. De auteurs noemen 25 soorten die zich op enigerlei wijze hebben aangepast aan urbanisering, waaronder Slechtvalk, Smelleken (alleen in de Nearctis), Torenvalk (onderzoek in Duitsland en Israël genegeerd), Havik (artikelen van Würfels ontbreken), Sperwer (noemen alleen het Deense onderzoek van Frimer, wat in feite suburbane gebieden betrof), Visarend (Nearctis) en Bosuil. Van stadsbeesten is naar verhouding weinig bekend: wat zijn de uitbreidingsmogelijkheden in verband met -beperkte- voedselbronnen, volstaat de reproductie om verliezen op te vangen (of zijn het 'sinks'), onttrekken ze vogels uit omringend land, hoe gaan ze om met specifieke stadsgevaren (draden, verkeer, glas, verontreiniging) en welke soorten profiteren echt van hun stadse opmars? Voorwaar een uitdaging voor Nederlanders! Zie ook Andersen & Plumpton.

Mädlow W. & Model N. 2000. Vorkommen und Bestand seltener Brutvogelarten in Deutschland 1995/96. Vogelwelt 121: 189-205.

Zeearend in 1995 >262 paren, Schreeuwarend in Brandenburg 20 paren (zelfde als 20 jaren geleden, dus vermoedelijk afname gezien intensievere dekking tijdens inventarisatie; gemiddeld 0.65 jong/paar in 1992-95), Steenarend in het Werdenfeler Land afnemend tussen 1983 en 1998 (aantal

paren zonder eileg nam toe), Dwergarend eerste broedgeval in Hakel in 1995 (2 jongen vliegvlug). Blauwe Kiekendief met enige noemenswaardige voorkomen op de Oost-Friese eilanden (c. 40 paren, verdubbeling sinds 1991), Grauwe Kiekendief snelle toename in Mainfränkischen Platten (10 in 1995, 15 in 1996, 28 in 1998) en enig herstel na dieptepunt in Nordrhein-Westfalen in jaren zeventig. Visarend krap 330 paren in 1996 (sterke toename, in Brandenburg tegenwoordig 60% broedend op hoogspanningsmasten) en poging tot het opnieuw laten ontstaan van een boombroedende populatie van Slechtvalken in Wobnitz/Brandenburg (96 vogels losgelaten in 1990-96) en Parchim/Mecklenburg-Vorpommern (8 idem in 1995/96); eerste succesvolle boombroeder in Brandenburg sinds 20 jaren gevonden in 1996.

Maguire A.J. 2000. Whimbrel attacked by a Peregrine Falcon and killed by a Common raven in northern California. Wilson Bull. 112: 429-430.

Slechtvalk attaqueerde op de grond zittende Regenwulp; op c. 3 m afstand zat Raaf naast Regenwulp. Na 8 aanvallen sprong Raaf op rug Regenwulp, waarop de valk nog eenmaal stootdook (Raaf glijdt daarbij van rug). Regenwulp confronteerde de Raaf met gespreide vleugels, maar deze viel diverse malen aan en hakte in op kop. Daarop vloog Regenwulp laag zwenkend weg, achtervolgd door Raaf (20-30 sec). Verdween uit zicht op 120 m afstand. Raaf wel zichtbaar, op grond en bewegende kop. Hopt op paal, veegt veren aan snavel af en opnieuw op grond. Na kreet geen Regenwulp meer te horen. Dit patroon herhaalde zich enkele malen. Volgende dag bleken op die plek 100-150 veren van de Regenwulp te liggen met vers bloed eraan. Auteur vermoedt dat de valk de Regenwulp had verwond, waarna de Raaf het karwei afmaakte.

Mammen U. & Stubbe M. 2000. Zur Lage der Greifvögel und Eulen in Deutschland von 1995 bis 1998. Vogelwelt 121: 207-215.

Op basis van groot aantal plots worden trends en broedsucces gegeven van 25 soorten roofvogels en uilen. Trends zien er niet alle even betrouwbaar uit (kettingindex gebruikt), met soms vreemde discrepantie tussen tekst en figuren. Interessant programma dat veel gegevens bijeenbrengt.

Margalida A. & Bertran J. 2000. Breeding behaviour of the Bearded Vulture *Gypaetus barbatus*: minimal sexual differences in parental activities. Ibis 142: 225-234.

In soorten waar de kans op buitenechtelijke copulaties klein is, zou je een gelijke taakverdeling tussen man en vrouw verwachten bij het bebroeden en opvoeden van eieren en jongen. Dat bleek voor Spaanse Lammergieren op te gaan.

Martell M.S., McNicoll J.L. & Redic P.T. 2000. Probable effect of delisting of the Peregrine Falcon on availability of urban nest sites. J. Raptor Res. 34: 126-132.

In de USA bestaan plannen om de Slechtvalk van de Rode Lijst te halen. De populaties hebben zich -met hulp van de mens- weer aardig hersteld (of zijn vervangen door een nieuwe lichte, zoals in het oosten). In deze enquête wordt nagegaan of eigenaren van gebouwen en complexen met nestkasten anders tegen de Slechtvalk zouden aankijken als deze niet meer op de Rode Lijst zou staan. Dat bleek niet het geval. De meeste eigenaren waren trots op hun vogel, ongeacht zijn status.

Meunier F.D., Verheyden C. & Jouventin P. 2000. Use of roadsides by diurnal raptors in agricultural landscapes. Biol. Conserv. 92: 291-298.

Roofvogeltellingen langs West-Franse wegen over 2772 km. Buizerd, Torenvalk en Zwarte Wouw werden vaker langs wegen dan daarbuiten gezien (voorla in winter); voor kiekendieven ging dit niet op. Deze voorkeur was niet rechtstreeks gecorreleerd met verschillen in prooiaanbod, wel met de beschikbaarheid van zitposten (paaltjes).

Meyer S.K., Spaar R. & Bruderer B. 2000. To cross the sea or to follow the coast? Flight directions and behaviour of migrating raptors approaching the Mediterranean Sea in autumn. Behaviour 137: 379-399.

Met doelvolgradar werden roofvogels gevolgd. Wespddieven en Zwarte Wouwen volgden de kustlijn in het Middellandse Zeegebied in een O-W baan (uitkomend in Gibraltar); alleen sommige (vermoedelijk juveniele) vogels staken dwars over. Valken, kiekendieven en Visarenden staken

rechtstreeks over. Valken vlogen met rugwind hoger dan boven land, zonder daarbij snelheid te verliezen. Zodoende wordt vliegtijd boven water geminimaliseerd. Zie ook Schmid in deze rubriek.

Minder H. 1999. Schleiereule *Tyto alba* und Turmfalke *Falco tinnunculus* brüten Wand an Wand. Orn. Beob. 96: 293.

In een kerkuilkast broedden zowel Kerkuil als Torenvalk. Om binnen te komen, moest de uil over de valkeneieren heenlopen om in het donkere achterste deel van de kast te komen (de uil had de kast het eerst bezet). Om dit te voorkomen, is een wandje ingezet en een apart vlieggat (60 cm van eerste gat) gemaakt voor de valk. Voldoende om beide soorten in zelfde kast succesvol te laten broeden.

Morris S.J. 2000. Juvenile Golden Eagle 'attacked' by sheep. Brit. Birds 93: 42.

Pas uitgevlogen Steenarend raakte spelenderwijs een liggend schaap, dat direct opstond en steigerend de arend teweestond. Die ging vlakbij op de grond zitten maar werd door een kopstoot van het schaap omvergelopen (zonder schade).

Mueller H.C., Mueller N.S., Berger D.D., Allez G., Robichaud W. & Kaspar J.L. 2000. Age and sex differences in the timing of fall migration of hawks and falcons. Wilson Bull. 112: 214-224.

Gebaseerd op >23.000 gevangen roofvogels bij Cedar Groove in Wisconsin in najaar 1953-96 wordt de leeftijd- en seksegescheiden doortrek van roofvogels geschilderd. Vergelijking met data uit literatuur en verschillende continenten (nogal wat discrepanties).

Murza G.L., Bortolotti G.R. & Dawson R.D. 2000. Handicapped American Kestrels: needy of prudent foragers? J. Raptor Res. 34: 137-142.

Mannelijke Amerikaanse Torenvalken met gebroken of ontbrekende tenen en/of dito slag- en staartpenen bleken iets voorzichtiger hun prooi aan te vallen dan zonder handicap. Bij vrouwtjes werd zo'n verschil niet gevonden.

Nicolai B. & Böhm W. 1999. Zur Bestandsentwicklung des Rotmilans *Milvus milvus* im nördlichen Harzvorland. Orn. Jber. Mus. Heineanum 17: 109-112.

In het 400 km² grote studiegebied bij Aschersleben ging de populatie Rode Wouwen in cultuurland vanaf 1990 achteruit. Dit beeld werd opnieuw bevestigd in 1997-99. De reproductie daalde van 2.29 jongen per succesvol broedsel in 1978-89 naar 1.77 jong in 1990-99 (positieve uitschieter in 1998). Overigens lijkt de reproductie in 1990-99 stabiel te zijn (afgezien van fluctuaties), maar licht afnemend over 1978-89 (met fluctuaties, in een periode dat de populatie nog in aantal toenam). De populatie bereikte in 1990 een omslagpunt, van een piek in 1990 (50 paren) naar een dal in 1999 (iets meer dan 20, overigens nog steeds meer dan rond 1980 toen er rond de 20 paren voorkwamen). De reproductiedaling is niet zo groot als in Hakel, maar wel zo laag dat het niet meer volstaat een stabiele populatie in stand te houden.

Nielsen J.T. & Drachmann J. 1999. Dispersal of Danish Goshawks *Accipiter gentilis* as revealed by ringing recoveries. Dansk. Orn. Foren. Tidsskr. 93: 235-240.

In 1979-98 werden 1709 (986 mannetjes, 708 vrouwtjes, 15 met onbekend geslacht) juveniele Haviken geringd in Vendsyssel, een 2417 km² groot gebied in Denemarken. Er werd geen verschil in dispersie naar geslacht gevonden. Broedselgrootte noch dichtheid hadden enige invloed op de dispersieafstand. De meeste vogels bleven op 10-20 km afstand van de geboorteplaats, zonder voorkeursrichting. Echte zwervers dus, wat ook bleek bij vogels die meerdere malen werden gemeld: die veranderden in de tussentijd nogal vaak van locatie. Jongen uit hetzelfde nest varieerden aanzienlijk in dispersierichting.

Nygård T., Kenward R.E. & Einvik K. 2000. Radio telemetry studies of dispersal and survival in juvenile White-tailed Sea Eagles *Haliaeetus albicilla* in Norway. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), Raptors at Risk 487-497. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Informatie over de wijze van seksen van nestjonge Zeerearenden. De jonge verlieten het geboortegebied (>4 km) gemiddeld 161 dagen na uitkomen, zonder verschil tussen mannen en vrouwen. Overleving in de eerste paar jaren was erg hoog: 90-95%.

O'Brien S.H. 2000. A suggested approach to the analysis of single-bearing radio-tracking data for home range estimates. *Biologia* 55: 195-199.

Telemetrie vergt gewoonlijk triangulatie, waarbij een gezenderde vogel vanuit meerder posties wordt uitgepeild. De hier beschreven methode beschrijft de calculatie van activiteitsgebieden onder gebruikmaking van enkelvoudige peilingen, of van een mengeling van triangulatie en enkelvoudige peilingen. Testen met de Mauritius Torenavalk leverden een hoge mate van betrouwbaarheid op.

Parrish J.W. 2000. Possible prevention of European Starling nesting by southeastern American Kestrels at a power substation in southern Georgia. *J. Raptor Res.* 34: 152.

De aanwezigheid van een paartje Amerikaanse Torenavalk in een nestkast op het terrein van een krachtcentrale resulteerde in de verdwijning van de aldaar nestelende Spreeuwen.

Peery M.Z. 2000. Factors affecting interspecies variation in home-range size of raptors. *Auk* 117: 511-517.

Oproep tot meer onderzoek naar variaties in grootte van activiteitsgebieden naar gelang dichtheid biomassa en type roofvogel.

Pen I., Weissing F.J. & Daan S. 1999. Seasonal sex ratio trend in the European kestrel: an ESS analysis. *Amer. Nat.* 153: 384-397.

Vroeg broedende Nedelandse Torenavalken produceren een overschot aan zonen, terwijl laat broedende paren meer dochters maken. Vermoedelijk is dit adaptief omdat vroeg geboren zonen op jongere leeftijd met broeden beginnen dan latertjes. Via evolutionaire modellen in combinatie met veldgegevens wordt getracht het verband tussen geboortedatum en sexratio te verklaren.

Penteriani V. 1999. Dawn and morning Goshawk courtship vocalizations as a method for detecting nest sites. *J. Wildl. Manage.* 63: 511-516.

Haviken in Frankrijk bleken in voorjaar (hier beschouwd als de drie maanden voor de eileg) maximaal te roepen van 1 uur voor tot 3 uur na zonsopgang.

Quinn J.L. & Kokorev Y. 2000. Direct and indirect estimates of Peregrine Falcon population size in northern Eurasia. *Auk* 117: 455-464.

Het enorme broedgebied van *F.p. calidus* (van 35° tot 130°O, ofwel van Witte Zee tot en met de Lena delta) werd verdeeld in delen met hoge en lage dichtheid (op basis van de spaarzame informatie beschikbaar), waarna via extrapolatie tot een totaalschatting werd gekomen. Roodhalsganzen broeden vaak in kleine clusters rond een Slechtvalk. Binnen het broedgebied van deze ganzen werd gekeken hoe vaak dat voorkwam, waarna -met allerlei aannames- opnieuw een extrapolatie werd uitgevoerd om uitgaande van de bekende ganzenpopulatie te komen tot een schatting van het aantal valken (1500-2000 paren). De totale valkenpopulatie wordt geschat op 3580 territoria, wat zeer dicht in de buurt komt van de schatting van 3652 territoria (betrouwbaarheidsinterval 2282-5018) via extrapolatie van dichtheden. Er vindt herstel plaats van de zware pesticidenklap die ook in dit afgelegen arctische gebied zijn sporen heeft nagelaten.

Rottenborn S.C. 2000. Nest-site selection and reproductive success of urban Red-shouldered Hawks in central California. *J. Raptor Res.* 34: 18-25.

Roodschouderbuiszeters in Californië lijken geprofitteerd te hebben van de aanplant van exotische boomsoorten als eucalyptus en palm. Normaliter broeden ze in rivierbegeleidende inheemse boomsoorten, maar daar is behoorlijk in gekapt. Het nestsucces was ook hoger in de exoten, vermoedelijk vanwege betere bescherming (altijd-groen, gladde bast, dikke stam). Deze buizerdachtige is een redelijk algemene suburbane broedvogel geworden die zich van mensen weinig aantrekt.

Rozemeijer G. 1999. Boomvalken op de Bevelanden seizoen 1999. Vogelwerkgroep Bevelanden, Goes. 15 pp. (adres: Blokjespad 37, 4465 BE Goes).

Overzocht van veldwerk gericht op Boomvalken in Bevelanden in Zeeland leverden geen broedgevallen op in boscomplexen, uitsluitend in open cultuurland. Tien territoria gevonden, waarbij 6x een nest. Het aantal jongen per paar bedroeg 2x 1, 3x 2 en 2x 3. Populatie geschat op 12-16 paren.

Sadzot S. 2000. Une bondrée dans mon jardin. *Aves Contact* 2000(4): 22.

Op 16,17, 24 en 28 augustus 1998 verbleef een adult mannetje Wespendif in tuin in Jupille-sur-Meuse; hier groef hij een wespennest uit. Op één ochtend werkte de vogel 45 minuten aan het nest. **Sánchez-Zapata J., Calvo J.F., Carrete M. & Martínez J.E. 2000. Age and breeding success of a Golden Eagle *Aquila chrysaetos* population in southeastern Spain. *Bird Study* 47: 235-237.** In gebied met hoge dichtheid in ZO-Spanje bleken adulte paren een beter broedsucces te hebben dan paren waarvan één of beide ouders onvolwassen waren.

Schmid H. 2000. Getrennte Wege: Der Herbstzug von juvenilen und adulten Wespenbussarden *Pernis apivorus* - eine Synthese. *Orn. Beob.* 97: 191-222.

Een uitputtend analyse van literatuur-, ring- en veldgegevens uit geheel Europa, om de trekstrategie van volwassen en juveniele Wespendifen te doorgronden. Maar hoe groot is het aandeel juveniele vogels eigenlijk in het najaar? Uit deze studie blijkt dat het bijna onmogelijk is om betrouwbare reproductiecijfers uit de diverse delen van Europa bijeen te sprokkelen: welk deel van de populatie gaat tot broeden over, hoe bepaal je het broedsucces in zo'n moeilijke soort, welk deel van de jongen bereikt het wegtrekstadium (zeer uiteenlopende cijfers). Zelfs ogenschijnlijk simpele zaken als sexegescheiden doortrekpatronen blijken moeilijk te interpreteren of ontbreken geheel: vrijwel geen enkele Europese telpost (Falsterbo en Organbidexka daargelaten) maakt onderscheid tussen adult en juveniel, verder lopen de mediane data van doorkomst sterk uiteen op onbegrijpelijke wijze, jaarlijkse variaties in aantallen zijn niet te bevatten. De analyse van de ringgegevens bracht wel een opmerkelijk -en tot dusverre niet eerder opgemerkt- verschijnsel aan het licht: juveniele volgen een zuidelijker koers dan adulte vogels. Dat geldt voor zowel de zuidwesttrekkers (via Spanje), als de zuidoosttrekkers (Turkije en Midden-Oosten); in het eerste geval gaan adulte meer zuidwest, in het tweede geval meer zuidoost dan de juvenielen (die dus kiezen voor het gebied tussen de oostelijke Pyreneeën en de Aegeïsche Zee). De gemiddelde leeftijd van de centraal-Mediterrane trekkers lag ook lager dan onder de adulte vogels die over land naar Afrika vlogen. Hoe dit verschil tot stand is gekomen, is onduidelijk. De afschotcijfers in het centrale deel van de Middellandse Zee liggen beduidend hoger dan in Spanje, dus selectie zou een rol kunnen spelen. In dit verband zou het interessant zijn te weten wat de gemiddelde leeftijd is van de vogels die in het voorjaar de centrale Middellandse Zee oversteken (en in groter aantal dan in najaar). Niet zonder betekenis is ook de veel latere passage van juveniele vogels; een kortere - en snellere- trekbaan (dwars door Middellandse Zee en Sahara) is dan misschien aan te raden, zeker gezien het feit dat de extra energiekosten (thermiekarme stroken water en woestijn!) voor een soort als de Wespendif niet eens zo groot zijn. Wespendifen hebben een veel bredere amplitude in hun trekgedrag dan bijvoorbeeld Buizerds; zo beginnen ze vroeger op de dag met trekken (soms al direct na zonsopgang) en gaan ze veel langer door. Toch bestaat hierin een forse variatie naar gelang weersomstandigheden en locatie. Hetzelfde geldt voor de groepsgrootte, die toeneemt naarmate de dag vordert (alleen in Zuid-Europa?) en -over het seizoen- naarmate de passage een piek bereikt (normaalverdeling). Adulte lijken meer in groepen langs te komen dan juveniele (maar hier werd niet gecorrigeerd voor aantal). Het waarom wordt uitgebreid bediscussieerd, inclusief de ontwikkeling van testbare modellen. Het heeft zeker te maken met meteorologische condities op het moment van passage; deze blijken voor de min of meer gescheiden periodes van doortrek van juveniele en adulte van elkaar te verschillen. Ook in treksnelheid en vlieghoogte werden verschillen tussen adulte en juveniele vogels gevonden. Het artikel eindigt met een reeks van vragen die vooralsnog onbeantwoord blijven. In ieder geval een verhaal dat tot denken aanzet, diverse databestanden heeft benut en een bruikbare synthese heeft opgeleverd. Een aanrader voor de trektellers. En wie weet een aanzet tot tellen met een vraagstelling.

Schmidt D. 2000. Untersuchungen zur Populationsbiologie und Habitatnutzung des Fischadlers (*Pandion haliaetus*) in Deutschland. Abstract van dissertatie in *J. Orn.* 141: 219-220.

Historisch overzicht van broedvoorkomen in Duitsland. Verder analyses van terugmeldingen van gekleurde Visarenden en van fenologische waarnemingen. Gemiddeld vlogen adulte Visarenden

2.3±0.7 km van het nest naar jachtplekken, maar sommige vluchten gingen over 7 km. Het waterdoorzicht in een van de jachtgebieden was 1 m ± 20 cm.

Schoppers J. 2000. Massale trek van Buizerds (*Buteo buteo*) over de Elterberg op 16 en 17 oktober 1999. Vlerk 17: 112-117.

Na zeer sterke trek op Falsterbo op 14 en 15 oktober 1999 (resp. 5223 en 6226 ex.) passeerden vele 1000-en Buizerds Nederland op 16 en 17 oktober. De sterkste passage werd vastgesteld op 16 en 17 oktober, overwegend in de oostelijk helft van het land ten zuiden van Emmen. Telposten met >300 ex. op deze 2 dagen waren Zwolle, Dalfsen, Lemelerberg, Engbertsdijksvenen, Driebergen, Den Haag, Elterberg en Mook.

Schröpfer L. & Belka T. 2000. Die Situation des Wanderfalken in der Tschechischen Republik. Wanderfalkenrundbrief 1/2000: 11-12.

Eind jaren zestig broedde de laatste Slechtvalk in Tsjechië. In 1979 vond een broedpoging in een boomnest plaats maar het duurde tot 1985-89 voordat uitgevlogen jongen werden gezien (1x). Vanaf 1993 broedt de soort opnieuw in het Reuzengebergte, vanaf 1995 ook in de buurt van Beieren en middenin Praag. Tussen 1991 en 1998 kwamen 26 paren tot broeden (5 op gebouwen, rest op kliffen), waarvan er slechts 9 succesvol waren (29 jongen, inclusief adopties). Tot 1998 werden in totaal 117 Slechtvalken losgelaten. Illegaal uithorsten is nog steeds een ernstige bedreiging (zie parallel met Slowakije).

Septon G. 2000. Overwintering by urban-nesting Peregrine Falcons *Falco peregrinus* in Midwestern North America. In: Chancellor R.D. & Meyburg B.-U. (eds.), *Raptors at Risk 455-461*. WWGBP, Berlin/Hancock House Publishers Ltd., Surrey.

Een plek-voor-plek analyse van overwinterende Slechtvalken in stads- en industriegebieden (veelal samenvallend met broedplaatsen). Het ging vooral om gebouwen middenin de stad en om adulte vogels (maar onduidelijk hoe representatief deze enquête is).

Sergio F. & Bogliani G. 2000. Hobby nest-site selection and productivity in relation to intensive agriculture and forestry. J. Wildl. Manage. 64: 637-646.

Betreft 6 jaren onderzoek in 62 km² Po-vlakte met 12-18 paren Boomvalk. 99% van de paren broedt in populieren (productie), alle in nesten van Bonte Kraaien. Uitgekozen nesten zaten hoger dan indien random zou zijn gekozen, tevens verder uit elkaar dan het aanbod te zien gaf. Legselgrootte was positief gecorreleerd met habitatdiversiteit en de hoeveelheid braak rond de nestplaats.

Shirihai H., Yosef R., Alon D., Kirwan G.M. & Spaar R. 2000. Raptor migration in Israel and the Middle East. Tech. Publ. Int. Birding & Res. Center in Eilat, Israel. 192 pp. Hardback. \$50.-. Geen ISBN-nummer. Te bestellen via International Birding & Research Center in Eilat, P.O. Box 774, Eilat 88000, Israel.

In dit boek wordt een samenvatting gegeven van 30 jaar onderzoek naar roofvogeltrek in het Midden-Oosten, met de nadruk op Israel. Op dit knooppunt van trekwegen is spectaculaire trek van roofvogels waar te nemen, iets wat veel Nederlanders aan den lijve hebben ondervonden. In het voorjaar is Eilat de beste plek, in het najaar Kfar Qasim (ook geschreven als Kfar Qassem) en de noordelijke valleien. In de inleidende hoofdstukken wordt kort ingegaan op trek in de landen rondom Israel (van Turkije tot en met Djibouti), vliegstrategieën (exceptioneel goed bekend, omdat in combinatie met de militaire luchtmacht veel radaronderzoek plaatsvond door gecombineerde Zwitserse-Israëlische teams; een must voor trekters), de werkwijze in het veld (beknopt, wat jammer is omdat er vele controverses bestaan met tellingen elders in de regio en schattingen van broedpopulaties in Eurazië) en bescherming. De soortbesprekingen nemen het grootste deel van het boek in beslag. Ze volgen een vast stramen: samenvatting van maxima in voor- en najaar op de verschillende locaties in het Midden-Oosten inclusief Turkije, routes en details voor Israel (trekperiodes, aantallen, vliegbanen, fenologie voor de respectievelijke hoofdtelposten, trends in aantallen en informatie over trekmethoden in relatie tot weersystemen). Het zijn basale gegevens, zonder aandacht voor geslachts- en leeftijdsgecheiden trek (evenmin aangeduid bij de meeste foto's, die overigens subliem zijn). Vergelijkbare analyses in de USA laten overigens een

inventiever gebruik van langdurige telreeksen zien. Zelf had ik graag jaarlijkse variaties in timing van de doortrek gezien (kan dit misschien de variatie in aankomst in de broedgebieden verklaren?), zeker omdat het min of meer gestandaardiseerde tellingen betreft over een lang tijdvak. Nu wordt in potentie waardevolle informatie afgevlakt tot een gemiddelde, waarmee de biologische achtergronden worden verdoezeld. Deze kritiek laat onverlet dat het een nuttig boek is, al was het alleen maar om zulke lange reeksen in één band bij elkaar te hebben (veel ervan was uitsluitend in het Hebreeuws beschikbaar, of in gereduceerde vorm in de vakliteratuur). Ook blij te lezen dat de Tsjernobyl-ramp niet meer als oorzaak van de afname van de Schreeuwarder wordt gezien (zoals zonder enige grond gesuggereerd door Dan Alon in Raptors at Risk: 627-630 van Chancellor & Meyburg, en herhaald in Raptor Watch van Zalles & Bildstein, zie elders in deze rubriek). Dat de soort met 100en, zo niet 1000en per jaar wordt afgeknald in Libanon, is wel een serieus probleem. Interessant zijn ook de observaties aan eet- en drinkgedrag van passanten, iets wat normaliter weinig aandacht krijgt. In een apart kader worden de soorten met soms meerdere foto's in kleur afgebeeld; aan de tekst voegt het echter niets toe.

Sibley R.M., Newton I. & Walker C.H. 2000. Effects of dieldrin on population growth rates of sparrowhawks 1963-1986. J. Appl. Ecol. 37: 540-546.

In 1963-75 ging in Oost-Engeland minstens 29% van de Sperwers dood door vergiftiging met dieldrin (in West-Engeland 6%). In 1976-82 werd gebruik ervan drastisch gereduceerd. Daaropvolgende vermindering van vergiftiging met dieldrin in Oost-Engeland was voldoende om een jaarlijkse groei van 13% in de sperwerbevolking mogelijk te maken.

Sim I.M.W., Campbell L., Pain D.J. & Wilson J.D. 2000. Correlates of the population increase of Common Buzzards *Buteo buteo* in the West Midlands between 1983 and 1996. Bird Study 47: 154-164.

Verspreiding en dichtheid van Buizerds in de westelijke Midlands nam vrij sterk toe tussen 1983 en 1996. Het broedsucces was het hoogst in 1980-96, mogelijk door de toename van het konijn. Roofvogelvervolging, de belangrijkste oorzaak van de vroegere schaarste aan Buizerds, verminderde in de jaren negentig. Dit laatste is waarschijnlijk de reden van de herkolonisatie van delen van het gebied.

Simmons R.E. 2000. Harriers of the world: Their behaviour and ecology. Oxford University Press, Oxford. XVI + 368 pp. Prijs f121.50. Paperback.

Na de recente monografieën over Bruine en Grauwe Kiekendief van Roger Clarke verschijnt er wederom een kiekendievenboek. Niet zo gek, deze uitbundige belangstelling, omdat kiekken verre van doorsnee-roofvogels zijn vanwege hun ingewikkelde balts, hun nestelen op de grond, de prooi-overgave in de lucht, de extreme seksuele dimorfie (mannetjes veel kleiner dan vrouwtjes) en de scheve sexratio onder nestjongen. Dit boek is dan ook geen levensgeschiedenis van de biologie van de verschillende soorten kiekendieven (zoals beide voornoemde monografieën dat wel zijn), maar eerder een exposé van de recente ontwikkelingen in de evolutionaire biologie, geïllustreerd aan de hand van een vogelgroep waarmee dergelijke vraagstukken prachtig kunnen worden getest. Robert Simmons is een kind van deze tijd, zoveel is duidelijk. Een waarom-vrager. Een eindeloze reeks theorieën en modellen passeert de revue, waarvan het gros is bedacht voor een beperkte groep organismen en waarvan de algemene geldigheid gering is. Het aardige van dit boek is dat het in begrijpelijke taal is geschreven en dicht aanleunt tegen veldwerk naar kiekendieven. Enkele interessante aspecten als sexratio-verschillen, de evolutie van het genus *Circus* (fylogenetische aanpak, en daardoor soms andere uitkomsten dan in Ebel Nieboers proefschrift), de invloed van voedsel op gedrag en broedbiologie, verschillen tussen tropische en gematigde soorten (om slechts enkele onderwerpen te noemen) komen uitgebreid aan de orde. Een absolute aanrader. Een minpunt is het grote aantal fouten in de tekst (slecht gecorrigeerd) en de stijl van de figuren (schabouwelijk, onderschriften vaak verkeerd). Vreemd dat zo'n gerenommeerde uitgeverij een boek voor deze prijs op de markt brengt en dan zo'n beroerde opmaak en correctie als eindresultaat laat zien. Maar laat niemand zich door deze schoonheidsfouten weerhouden van aanschaf.

Snyder N. & Snyder H. 2000. The California Condor: A saga of natural history & conservation. Academic Press, London. XXI + 410 pp. ISBN 0-12-654005-5. Gebonden. Prijs f107.50.

Wie denkt dat de geschiedenis van de Californische Condor een ver-van-zijn-bed show is, heeft het mis. Niet eerder las ik een boek waarin zo duidelijk (en herkenbaar) de dilemma's, blunders, incompetentie, ijdeluiterij, waanzin, jaloezie, obstructie, passie en opportunisme van/door natuurbeschermers, overheden, zelfbenoemde deskundigen, media en belangengroeperingen worden ontleed. En niet door de minsten: de Snyders werden in de vroege jaren tachtig ingehuurd om de achteruitgang van de Californische Condor te onderzoeken, zodat een adequate bescherming mogelijk werd. Op dat moment was de populatie al tot enkele tientallen vogels geslonken. De aanloop tot deze studie is een verhaal op zich, en het lezen meer dan waard. Al vanaf de vroege 20ste eeuw telde deze reus onder de vogels bewonderaars en beschermers. Niettemin bleef tot het eind van de 20ste eeuw onbekend wat de oorzaken van de achteruitgang waren. Gek genoeg bleken de vroege studies, die op zich belangwekkende informatie hadden opgeleverd (Koford, Miller) decennialang een rem te zijn op de juiste aanpak van condorbescherming. Niet habitatverlies en -degradatie noch voedseltekort waren de oorzaken, maar grootscheepse toepassing van strychnine en cyanide bij de bestrijding van coyotes en grondeekhoorns en bovenal loodvergiftiging (via aangeschoten wild in het lichaam van Condors komend, en daar voor langzame vergiftiging zorgend) bleken een cruciale rol te spelen. Dit resulteerde in elkaar tot op het bot bestrijdende partijen, waarin de ene partij aankoop van grote gebieden voorstond (leefgebied Condors bewaren), de andere echter radio-telemetrie wilde toepassen (terreingebruik en mortaliteit kwantificeren en analyseren) en de schaarse Condors wilde gebruiken om via kweek in gevangenschap zowel de genen-pool als de soort in stand te houden. Voor iedere zichzelf respecterende natuurbeschermers, vogelaar, 'deskundige' en ambtenaar is dit boek daarom verplichte kost. De overeenkomsten met allerlei Nederlandse projecten zijn frappant, variërend van plannen voor introductie van Zeearenden tot het redden van hamsters, tweespalt over kokkelvisserij in de Waddenzee, weidevogelbescherming, in het leven roepen van Ecologische Hoofdstructuren en bureaucratische gektes als Programma Beheer, het onderbrengen van natuurbeheer bij het Ministerie van Landbouw en Visserij, de verworping van (semi-)vrijwilligersgroepen en commissies tot spreekbuizen van de overheid, laffe en opportunistische ambtenarij, het veiligstellen van het eigen baantje, opzettelijke miscommunicatie tussen en binnen organisaties en manipulatie van media, maar ook gevallen van persoonlijke moed en visie, vèrgaande passie van onbetaalde vrijwilligers, enorme fysieke inspanningen in het veld en wetenschappers die hun nek durven uitsteken. Uiteraard helpt lezing van dit boek niet om alle idiotie, verspilling van geld en mannetjesmakerij uit te bannen; maar elke organisatie met >3 werknemers, een budget van >200.000 gulden en een bestaan van >10 jaar zal het laatste hoofdstuk van dit boek moeten lezen: een feest der herkenning (zij het waarschijnlijk niet aanleiding tot verandering)! Voor de gemiddelde lezer kan het boek aanzetten tot grondig wantrouwen van overheid en deskundigen, en tot het besef dat 'succes' in natuurbescherming een kwestie is van veel geluk en een klein beetje sturing (en vaak meer van doen heeft met mediageronk en marketing dan met 'succes' in de biologische betekenis van het woord). Wat het 'succes' van de Californische Condor-project betreft: in voorjaar 1987 werd de laatste vogel uit het wild gevangen. Sindsdien is kweek in dierentuinen (San Diego, Los Angeles, later ook Peregrine Fund; de toevoeging van die laatste is alweer een bizar verhaal) op stoom geraakt en omvat de populatie een kleine 170 vogels. Sinds 1992 is begonnen met opnieuw uitzetten in het voormalige broedgebied (wat een serie van bijna-catastrofes opleverde, vooral ten aanzien van voortgaande vergiftiging met lood dat via jacht in het milieu terecht komt; zie ook in Oproepen en mededelingen in deze Takkeling, voor problemen met op mensen geïnprinte Condors). Aan het eind van het boek zijn de Snyders dan ook verre van ongebreideld positief over de toekomst van de Californische Condor als vrijlevende, zichzelf bedruipende soort. Zoals ze lopende het veldwerk in de jaren tachtig al vele malen de hand in eigen boezem staken (enkele enorme blunders worden ruiterlijk toegegeven,

waaronder de dood van het eerste jong dat uit het nest gehaald zou worden voor een fokprogramma, en de brand die ontstond bij de eerste vangpoging met kanonnetten; de wetten van Murphy zijn voluit van toepassing op het condorprogramma!), zo ook binden ze de kat de bel aan door te wijzen op tegenstrijdige belangen (met weinig flatteuze rollen voor lokale en federale overheden, jagersorganisaties en natuurbeschermers), problemen bij de uitwenning van in gevangenschap gekweekte vogels, het onopgeloste loodprobleem (in dit verband heel dom om op 14 maart 2000 het laatste wild gevangen vrouwtje -in 1992- opnieuw los te laten; *Vulture News* 42: 32) en andere onbeheersbare processen (behoud van banen en geldbronnen) die niets meer van doen hebben met de eigenlijke opzet: in dit geval de creatie van een zelfstandige populatie Condors.

Het boek is mooi uitgegeven, staat vol met kleuren- en zwartwitfoto's (deels schitterende historische opnamen, soms ook al bekend uit Kofords monografie) en is lucide geschreven. Het is duidelijk dat de Snyders niet het definitieve boek over deze enigmatische soort hebben gemaakt, wel een passievol boek met credits en oorvijgen voor iedereen die het verdient. Om je in de condorslangenkuil staande te kunnen houden (de Snyders verlieten het condorprogramma overigens eind jaren tachtig, dolgedraaid door alle kuiperij), moet je talent hebben voor diplomatie, durf en geduld.

Straka U. 1999. Erster Brutnachweis des Würgfalken *Falco cherrug* im Tullner Feld (Niederösterreich) - Erstnachweis einer Würgfalkenbrut am Mast einer Hochspannungsfreileitung in Österreich. *Egretta* 42: 167-168.

Nadat 6 jaar geleden voor het eerst Zwarte Kraaien in hoogspanningsmasten in Oostenrijk gingen broeden, en eerder Toren- en Boomvalk daar al van profiteerden, werd in 1999 een succesvol broedgeval van een Sakervalk in een mast ontdekt.

Tennekes H. 1999. De wetten van de vliegkunst. Over stijgen, dalen, vliegen en zweven. 3de druk. Aramith, Bloemendaal. 152 pp. ISBN 90 6834 095 6. Prijs f34,90.

Een begrijpelijk geschreven boek over de wetten waaraan alles wat vliegt moet voldoen (ook vogels). Henk Tennekes zal op de WRN-dag in Meppel in 2001 een voordracht houden over de vliegkunst. Gezien zijn boek belooft dat wat!

Thirgood S.J., Redpath S.M., Haydon D.T., Rothery P., Newton I. & Hudson P.J. 2000. Habitat loss and raptor predation: disentangling long- and short-term causes of red grouse declines. *Proc. Royal Soc. London, Ser. B* 267: 651-656.

De afschotaantallen van Schotse Sneeuwhoenders daalden in Groot-Brittannië met 50% in de 20ste eeuw. Deze daling liep parallel aan de verkleining van geschikt broedgebied en het herstel van diverse soorten roofvogels. In een detailstudie op een heidegebied in Zuid-Schotland over 1913-90 trad ook een significante daling op. In deze periode waren Blauwe Kiekendief en Slechtvalk afwezig of in lage dichtheid aanwezig, maar daalde het oppervlak door heide gedomineerde vegetaties in 1948-88 met 48%. Na effectieve bescherming van Blauwe Kiek en Slechtvalk sinds 1990 ging de stand van deze soorten fors omhoog; in deze periode bleef het Schotse Sneeuwhoen afnemen en verdwenen de periodieke opevingen in de stand. Habitatvermieting heeft de lange-termijn afname veroorzaakt, terwijl de toegenomen roofvogelstand er nu voor zorgt dat de hoenderstand op een laag niveau blijft en de periodiciteit in het populatieverloop wordt gedempt. Zie ook *Conservation Biology* 14 (2000): 95-104.

Tinbergen J.M., Bakker J.P., Piersma T. & van den Broek J.M. (red.). 2000. De onvrije natuur: Verkenningen van natuurlijke grenzen. KNNV Uitgeverij, Utrecht. 240 pp. ISBN 90 5011 134 3. Prijs: f57,50. Gebonden. Veel foto's en figuren.

Planten en dieren zijn op vele manieren beperkt in hun leefwijze. Elk moment nemen ze 'beslissingen' die van invloed zijn op hun succes (in termen van overleving en reproductie). Dit boek vat in 36 korte hoofdstukken wetenschappelijk onderzoek samen dat door biologen verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen in de loop van de afgelopen decennia is uitgevoerd en veelal een proefschrift opleverde. Geschreven in begrijpelijke taal, zonder statistiek. Een absolute aanrader, zeker voor mensen die willen weten waarom vogels geringd moeten worden, waarom een bloeddruppeltje belangrijk is, wat een experiment precies behelst, en of onderzoekers een apart slag

volk vertegenwoordigen. En wie van spannende intellectuele kost houdt, kan met dit boek een bom onder zijn wereldbeeld leggen. De verhalen lopen uiteen van het belang van graasactiviteiten van hazen voor ganzen, tot overlevingsstrategieën van duikeenden in het ijskoude IJsselmeer, hoe schollen Scholeksters helpen, energieverbruik van Torenvalken, grenzen aan krachtsinspanningen, lonende eerlijkheid, kraamhulp bij Seychellen-zangers (spectaculair onderzoek aan een uiterst bedreigd zangvogeltje), wat strenge winters doen met Scholeksters, effecten van grazers, bevers in de Biesbosch, een overvloed aan ganzen (waarom), buffels, vissen in het Victoriameer, enzovoort. Een uitgelezen kans kennis te maken met wat biologen (en hun onderwerpen) drijft, in een taal die iedereen kan begrijpen (iets wat met de huidige manier van publiceren niet altijd meevalt). Het boek is opgedragen aan Rudi Drent, die al die jaren de stimulator achter al dit onderzoek was (en is). Bij de uitreiking ervan sprak hij van een *Liber amicorum*. Dat is precies wat het is.

Twisk F. 2000. Kartering van Buizerd en Torenvalk in Zeeland, winter 1998/99. Jaarverslag Roofvogelwerkgroep Zeeland 1999: 36-39.

Op 576 km² werden 300 Buizerds en 306 Torenvalken geteld.

Tyler M.W. 2000. Common Buzzard feeding on apple. Brit. Birds 93: 90.

Op 2 januari 1996 at een Buizerd van een valappel (niet rot) door deze op de grond in zijn poot vast te houden en grotendeels te consumeren.

Ueta M., Sato F., Nakagawa H. & Mita N. 2000. Migration routes and differences of migration schedule between adult and young Steller's Sea Eagles *Haliaeetus pelagicus*. Ibis 142: 35-39.

Gebruik gemaakt van satellietzenders bij 9 Steller's Zeearenden over 2 jaar onderzoek. Adulte vogels hadden een kortere trekperiode dan jonge, en keerden eerder terug op de broedplaatsen in de Amurvallei en op Kamchatka (zelfs zo vroeg dat de zee nog volledig met ijs was bedekt, wat de foerageermogelijkheden aanzienlijk beperkte). Steller's Zeearenden volgen een andere route naar het overwinteringsgebied dan Zeearenden: die laatste vliegt in het najaar van Kamchatka via Sakhalin en keren terug via de Kurilen. Steller's Zeearenden gebruiken de Kurilenroute niet en keren volgens dezelfde route terug als ze zijn gekomen.

Vaassen E.W.A.M. & Aykurt M.A. 2000. An alternative spring migration route of Lesser Spotted Eagle (*Aquila pomarina*) in Southern Turkey. International Hawkwatcher 1: 4-7.

In het voorjaar passeren de roofvogels de Belen Pas in Zuid-Turkije om vervolgens door het centrale Taurusgebergte te trekken op c. 100 km ten noordwesten van de Pas. Dit blijkt niet het geval te zijn onder slecht-weer omstandigheden (regen, mist). De vogels vliegen dan via de voet van het Taurusgebergte naar het westen, en omzeilen op die manier de hooggelegen Bolkarbergen (waar anders tussen de bergen Aydos en Medeisiz wordt doorgevlogen). Daarmee wijken ze af van de rechtstreekse lijn richting Bosporus.

Visser G.H., Pen I., Dijkstra C., Krijgsveld K., Donazar J.A., Korpimäki E. & Daan S. 2000. Energetics of sexually dimorphic European kestrel chicks along a latitudinal gradient. Pp. 207-218 in Pen I., Sex allocation in a life history context. Proefschrift, Universiteit van Groningen, Groningen.

Op verschillende breedtegraden, van Finland via Nederland tot Spanje, werd gekeken naar sexspecifieke verschillen in metabolisme; mogelijk kan hiermee de variatie in sexratio worden verklaard. De verschillen bleken echter samen te hangen met de variatie in lichaamsgewicht (noordelijke beesten groter) tussen de geslachten en tussen populaties. Zie ook Wiebe *et al.* 2000 in dit literatuuroverzicht.

Walls S.S., Manosa S., Fuller M.R., Hodder K.H. & Kenward R.E. 1999. Is early dispersal enterprise or exile? Evidence from radio-tagged buzzards. J. Avian Biol. 30: 407-415.

Jonge Buizerds dwalen verder van de geboorteplaats af naarmate hun actieradius meer versnipperd en kleiner is. Deze vogels hebben echter een betere reproductie, wat ervoor pleit te denken dat deze vogels kiezen voor deze strategie, in plaats van te worden gedwongen door de omstandigheden.

Wassink G. 2000. Broedbiologie roofvogels 1999. Leunink 27(1): 6-8.

Overzicht van de ZO-Achterhoek: gegevens over Buizerd, Havik, Sperwer en Torenvalk.

Watson M. & Clark R. 2000. Saker Falcon diet: the implications of habitat change. *Brit. Birds* 93: 136-143.

Sakervalken in Kazachstan eten grondeekhoorns en vogels. Sinds de Sovjet-Unie is ontmanteld, ligt de landbouw daar op zijn gat. Voorheen begraaide steppes veruigen en maken het moeilijk voor Sakers om grondeekhoorns te vangen. Er lijkt een tendens te zijn minder vaak tot broeden over te gaan en minder jongen te krijgen. In een populatie die het toch al erg moeilijk heeft vanwege het wegvangen van vogels voor de valkerij (en daarbij gaat het niet om kleine aantallen, maar om grootscheepse roof), is dit waarschijnlijk net iets teveel van het goede.

Whitehall B. 2000. Feeding behaviour of Osprey on long passage stopover. *Brit. Birds* 93: 90-91.

Jaagde voornamelijk halverwege het tij (opkomend of afgaand, maakte niet uit) en als de wind het wateroppervlak lichtjes rimpelde. Dan was ook zijn jaagsucces het grootst.

Wiebe K.L., Jonsson K.I., Wiehn J., Hakkarainen H. & Korpimäke E. 2000. Behaviour of female Eurasian kestrel during laying: are there time constraints on incubation? *Ornis Fennica* 77: 1-9.

Vrouwtjes Torenvalk zitten in voedselarme jaren vaker buiten de nestkast tijdens de incubatieperiode. Slechts 22 van 68 vrouwtjes werden dan echter ook jagend waargenomen; deze vingen op 389 waarnemingsuren slechts 4 prooien. Dit gedrag was niet gecorreleerd met de prooiaanvoer van mannetjes (bijvoorbeeld meer jagen bij minder aanvoer), noch was de tijd doorgebracht buiten de kast gerelateerd aan de omgevingstemperatuur. De reden is waarschijnlijk niet zozeer gekoppeld met extra energieopname, maar energiebesparing door frequenter niet te broeden.

Widén P. & Richardson M. 2000. Copulation behavior in the Osprey in relation to breeding density. *Condor* 102: 349-354.

Frequentie van succesvolle copulaties van Visarenden in gebieden met een hoge broeddichtheid was groter (0.65x/uur) dan in een gebied met lage broeddichtheid (0.30x/uur). Buitenechtelijke copulaties werden alleen in hoge-dichtheid-gebied vastgesteld. Een correlatie tussen copulaties en aanbreng van prooi of nestmateriaal ontbrak.

Wilson U.W., McMillan A. & Dobler F.C. 2000. Nesting, population trend and breeding success of Peregrine Falcons on the Washington outer coast, 1980-98. *J. Raptor Res.* 34: 67-74.

Populatie geconcentreerd op plaatsen waar zeevogels talrijk waren. Toename van 3 naar 24 bezette plekken, en van 2 naar 17 paren. Jaarlijks mislukten gemiddeld 0-60% van de nesten; succesvolle paren brachten gemiddeld 1.5-3.0 jongen per jaar groot. Broedsucces steeg over de onderzoeksperiode.

Witkamp C. 2000. De Slechtvalk van Utrecht. *Kruisbek* 43(2): 15-16.

Sinds winter 1997/98 huist er adult mannetje Slechtvalk op Westravenflat aan zuidkant van Kanaleneiland. In winter 1998/99 aanwezig vanaf oktober (mogelijk september) tot in ieder geval begin februari. Op 11 en 12 maart werd op zelfde plek juveniele vogel gezien (agressief gedrag ten opzichte van passerende Buizerd). Het mannetje dook opnieuw op vanaf 17 september 1999 (tot zeker eind januari).

Wolf P. 2000. Engelse Rode Wouw te Westkapelle. 't Zwelmpje 15(2): 6-7.

Op 16 oktober 1997 passeerde bij Westkapelle een Rode Wouw met op iedere vleugel een rode flap met wit kruis. Bleek afkomstig van een van de weinige wilde nesten die in Engeland resteren. Eerste melding van een Engelse Rode Wouw buiten het Verenigd Koninkrijk.

Xirouchakis S., Andreou G. & Arnellos G. 2000. The impact of poisoned baits set for vermin on the population of vultures in Crete (Greece). Incidence of secondary poisoning during 1990-1999. *Vulture News* 42: 13-24.

Hoewel gifgebruik op Kreta meevalt, betekent het toch een serieuze bedreiging voor Vale Gier en Lammergier. Vooral het gebruik van vergiftigd aas tegen wespen, honden en raven, in combinatie met de steeds verdere ontsluiting van afgelegen gebieden, is schadelijk. Lammergieren zijn het meest kwetsbaar, omdat ze ook kleine karkassen opsporen.

Zalles J.I. & Bildstein K.L. (eds.) Raptor Watch: A global directory of raptor migration sites. Hawk Mountain Sanctuary, Kempton & BirdLife International, Cambridge. 419 pp. ISBN 0 946888 38 8. Gebonden. Prijs f155.-.

De wording van dit boek heeft jaren gekost, maar het resultaat mag er wezen: een overzicht van alle plekken ter wereld waarvan (gestuwde) roofvogeltrek bekend is en kwantitatieve tellingen zijn gehouden. Daaronder beroemde, als Hawk Mountain, Panama, Veracruz, Bab-el-Mandeb, Eilat, Suez, Bosporus, Gibraltar en Falsterbo, maar vooral veel onbekende. Tot nu toe zijn er 106 plekken gevonden met jaarlijks >10.000 passanten, daarvan 18 plekken met jaarlijks >100.000 roofvogels (twee zelfs >1.000.000, namelijk kuststrook Veracruz en Eilat). Deze liggen overwegend in Noord-Amerika (35), Azië (31) en Europa (21); slechts 8 werden er in Afrika en 11 in Zuid- en Centraal-Amerika vastgesteld. Per locatie worden een aantal vaste gegevens opgesomd, zoals karakteristieken van het betreffende land (oppervlak, inwonertal, grondgebruik, bruto nationaal product, wetgeving ten aanzien van natuur en biogeografie, gevolgd door een lijst van waargenomen roofvogelsoorten; van sommige plekken is vrij nauwkeurig bekend hoeveel van welke soorten in voor- en najaar langskomen (aantallen vermeld), maar daar blijft het verder bij (dus geen seizoensverloop, jaarlijkse variatie, evenmin detailkaarten met trekbanen). Indien bekend wordt tevens vermeld voor welke andere soorten de plek belangrijk is tijdens de trek, in het bijzonder voor zwevende soorten (pelikanen, kraanvogels, ooievaars, maar ook ganzen, duikers). Toe- en afnames in de tijd komen kort aan de orde, zo ook onderzoek en beschermingsmaatregelen. Van elke locatie worden de belangrijkste bronnen genoemd. De informatie is beknopt, maar -voor zover ik kon nagaan- goed samengevat en bij de tijd. Jammer dat er weinig foto's (enkele zwart-wit, klein) en geen kaarten in staan. De Nederlandse bijdrage is overigens grappig: er worden vier locaties genoemd (Nijmegen, Utrecht, Hoorn en Den Haag; voor heel Australië worden slechts drie plekken vermeld!), die echter geen van alle zelfs maar bij benadering roofvogeltrek van importantie laten zien; de Elterberg wordt bijvoorbeeld niet genoemd. Misschien wreekt zich hier het ontbreken van een definitie van een 'watch site', anders dan een plek waar regelmatig roofvogeltrek wordt geteld (in dat geval zouden er voor Europa nog 100en kunnen worden toegevoegd). Naar mijn idee had de nadruk moeten liggen op 'hot spots' and 'bottlenecks'. Maar niet gezeurd, laten we de Nederlandse bijdrage maar als 'light verse' zien in een verder ernstig boek. Want op veel plekken is gestuwde roofvogeltrek aanleiding tot systematische slachtpartijen, terwijl grootschalige habitat-verniëting in belangwekkende corridors voor roofvogeltrek aan de orde van de dag is. De situatie in Zuid-Rusland en het Midden-Oosten is daar een goed voorbeeld van. Aan de positieve kant staat de westerse wereld, waar dit soort barbarij alleen nog in het Middellandse Zeegebied plaatsvindt. Dit boek illustreert de passie en compassie van duizenden vrijwilligers, die vaak onder moeilijke omstandigheden (weer, hoogte, ziekte, bedreiging) tellingen hebben verricht overal ter wereld. Dat allemaal samenbrengen in één boek is een prestatie op zich. De credits gaan naar Hawk Mountain Sanctuary, die het initiatief namen en de uitvoering realiseerden. Roofvogeltrek omspannt de gehele wereld, en het moest er ooit van komen om al die punten op die trekbanen in beeld te brengen. Lokale tellingen kregen zodoende hun noodzakelijke meerwaarde. Een geslaagde poging, dit boek.

Ziesemer F. 1999. Habicht (*Accipiter gentilis*) und Wespenbussard (*Pernis apivorus*) - zwei Jäger im Verborgenen: Was hat die Telemetrie gebracht? *Egretta* 42: 40-56.

Het leven van Havik en Wespandief, beide heimelijke roofvogels, kan met behulp van telemetrie worden ontrafeld. Haviken in Zweden en Duitsland zijn op deze wijze bestudeerd. Hieruit bleek dat activiteitsgebieden van territoriale en niet-territoriale vogels enorm overlappen en varieerden (van 200 tot 6400 ha, wat de absurditeit aangeeft van het door H. Brüll in de wereld geholpen fabeltje dat 1 paar Havik per 3000 ha de norm is; jagers grijpen hier graag op terug als ze willen aangeven dat ergens 'teveel' Haviken zitten). Overlevingsstatistieken van Haviken zijn betrouwbaarder te genereren met gezenderde vogels dan aan de hand van terugmeldingen van geringe vogels. Voor Wespandieven geldt nog sterker dat alleen telemetrie echt iets oplevert bij de bestudering van de leefwijze. Ook hier overlappen de activiteitsgebieden geweldig. Mannetjes spenderen veel tijd aan

vertoon in de lucht (aanwezigheid kenbaar maken) op 500-2000 m van het nest. Broedvogels trekken weg zodra de jongen zelfstandig kunnen foerageren; man en vrouw vertrekken apart. Gezenderde Wespdieven zijn bovendien te traceren als ze aan het graven zijn, iets wat anders alleen bij toeval lukt. Zodoende is prooikeus beter te kwantificeren.

Zuna-Kratky T. & Kürthy A. 1999. Mehrjährige Greifvogelerhebung in den unteren March-Thaya-Auen im österreichisch-slowakischen Grenzgebiet. Egretta 42: 17-29.

In het vloedgebied van de March-Thaya (340 km²), overwegend agrarisch gebied met vloedbossen en natte weilanden, komen 27 soorten roofvogels voor. Buizerd, Torenvalk en Bruine Kiek zijn het talrijkst (hogere dichtheden aan Slowaakse kant) in de zomer; Buizerd en Zeearend zijn dat in de winter.

Foto. Drie Sperwers, ongeveer 12 dagen na het uitvliegen, Sportpark Elzenhagen, Amsterdam-Noord, 16 juli 2000 (Nirk Zijlmans). *Three juvenile Sparrowhawks c. 12 days after fledging in northern Amsterdam, 16 July 2000.*

In de begeleidende brief schreef Nirk: "De activiteit en speelsheid van de uitgevlogen jongen doen vrijwel niet onder voor het feest dat je meemaakt bij jonge Boomvalken."

Overzicht van WRN-steunpunten en contactpersonen

Friesland

Herman Dijkman, Schuur 35, 9205 BE Drachten. Tel. 0512-523369, Email: h.dijkman@wolmail.nl
ZO-Friesland: Thijs van Galen, Hobbemastraat 28, 8471 VW Wolvega (0561-614522).
Kiekendienven: Romke Kleefstra, Sinnebuorren 34, 8491 EH Akkrum (0566-652881), Email: craneland@wxs.nl

Groningen

Leon Luijten, Barlagerveldweg 5, 9541 XR Vlagtwedde (0599-312081)
Kiekendienven: Ben Koks, Hylkemaheerd 22, 9736 JB Groningen (050-5412646)

Drenthe

Hans Dekker, Mortonhof 42, 7908 AP Hoogeveen (0592-365555), Email: h.dekker@drenthe.nl

Overijssel

Nico Driessen, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle (038-4217166), Email: driessen@natuurmilieu.nl
Twente: Roeleke Steentjes, Marijkestraat 35, 7491 XH Delden (074-3763763).

Gelderland

Rob Vogel, Noorderstraat 63, 6953 CD Dieren (0313-427524, 024-6848153), Email: Rob.Vogel@SOVON.nl
Harry van Diepen, Troelstrastraat 2, 8161 DS Epe (0578-615114, 055-5492510), Email: vandiepen@introweb.nl
Bert Verboog, Molenbelt 67, 7241 JK Lochem (0573-256654/299299), Email: BertVerboog@wxs.nl

Flevopolders

Frank de Roder, Zwartemeerweg 20A, 8307 RP Ens (0527-253040), Email: F.Roder@SBB.Agro.nl
Ton Eggenhuizen, Louis Davidsstraat 13, 1311 KX Almere. Email: ton.eggenhuizen@vogelbescherming.nl (036-5368474)
Rob van Swieten, Reeënspoor 73, 3892 VC Zeewolde (036-5224898), Email: r.swietenfl@zonnet.nl

Noord-Brabant

Henk den Brok, Leharstraat 20, 5384 CS Heesch (0412-453642)
Vogelasiel Someren, oostelijk Noord-Brabant (0493-493564)
Vogelasiel Zundert, westelijk Noord-Brabant (076-5974165)

Zeeland

Inventarisaties: Henk Castelijns, Marollenoord 10, 4553 CP Philippine (0115-491846)
Vervolging: Ralf Joosse, Postbus 334, 4460 AS Goes (0113-230075 of 0118-463065)

Limburg

Piet Beckers, Overkwartier 14, 6065 CM Montfort (0475-541629)
Werkgroep Roofvogelbescherming Limburg, Jo Erkens, Aldenhofstraat 79, 6191 GS Neerbeek (046-4372839)
(Noord-Limburg) Jos Custers, Venloseweg 61, 5993 PH Maasbree (077-4653574)

Utrecht en Het Gooi

Hanneke Sevink, Einder 31, 3742 ZG Baarn (035-5421019), Email: hannekesevink@freeler.nl
(Zuidoost-Utrecht): Theo Willemsen, Dorpstraat 128, 3927 BG Renswoude (0318-573030)

Zuid-Holland

Ton Elzerman, Benedenrijweg 325, 2983 GE Ridderkerk (0180-417154)
(Krimperwaard, Alblasserwaard, Vijfherenlanden) Rudie Terlouw, Boezemsingel 58, 2831 XS Gouderak.
(0182-374346 of 0182-374976)

Noord-Holland

Dook Vlugt, Nassaulaan 8, 1862 EJ Bergen (072-5897778)

Algemeen contact politie (roofvogelvervolging): Henri Madern (0182-389500, 06-55823185)
Coördinatie formulieren dode roofvogels: Rob van Swieten, Reeënspoor 73, 3892 VC Zeewolde (036-5224898),
Email: r.swietenfl@zonnet.nl
Uitleen roofvogeltentoonstelling: Willie Spieker, Korenbloemstraat 13, 7135 JS Harreveld (0544-374899)

Inhoud De Takkeling 8(3), 2000

- 179 Maria Quist: Intro
181 Rein Schut: Buizerd en mens
182 Anna M. Hermesen: Vriendelijke vogelaars!
184 Henri Madern en Rudi Terlouw: Roofvogelvervolging en werkwijze politie Holland Midden
185 Pieter de Haan: Roofvogels gezien vanachter de tralies
186 Emiel Blanke en Sjaak Bruggeman: Groot verschil in ontwikkeling tussen jonge Wespendien *Pernis apivorus* in hetzelfde nest
189 Jan Schoppers: Mislukt broedgeval van de Zwarte Wouw *Milvus migrans* langs de IJssel bij Doesburg in 2000
199 Ben Koks en Erik Visser: Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2000
211 Ben Koks en Erik Visser: Predatie door vossen *Vulpes vulpes* op broedende Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus*
218 Jan van Dijk: Hoe groot is de invloed van Nijlganzen *Alopochen aegyptiacus* op het broedsucces van roofvogels?
221 Oscar Vedder: Veerafwijking bij een Havik *Accipiter gentilis*, en mogelijke oorzaak
223 Herman Nuijen: Merkwaardig havikgedrag
224 Gerritjan van Nie: Jaagt Sperwer *Accipiter nisus* te voet?
225 Herman Nuijen: Nogmaals: Sperwer *Accipiter nisus* te voet jaged
226 Peter de Boer: Prooikeuze van Boomvalken *Falco subbuteo* in Groningen in 1996-2000
230 Ben Koks en Zwanette Jager: Eerstejaars Boomvalk *Falco subbuteo* jaagt boven bloeiende luzerne op dagpauwogen *Inachis io*
232 Jan van Diermen: Boomvalk *Falco subbuteo* vangt rozenkevertjes *Phyllopertha horticola*?
234 Oproepen en mededelingen
238 Rob G. Bijlsma: Recente roofvogelliteratuur

Contents De Takkeling 8(3), 2000

- 179 Maria Quist: Introduction
181 Rein Schut: Buzzard and man, a poem
182 Anna M. Hermesen: Friendly birdwatchers!
184 Henri Madern and Rudi Terlouw: How the police force handles raptor persecution
185 Pieter de Haan: Raptors seen from jail
186 Emiel Blanke and Sjaak Bruggeman: Large discrepancy in development between sibling Honey Buzzards *Pernis apivorus*
189 Jan Schoppers: Failed breeding attempt of Black Kite *Milvus migrans* along the IJssel near Doesburg in 2000
199 Ben Koks and Erik Visser: Montagu's Harriers *Circus pygargus* in The Netherlands in 2000
211 Ben Koks and Erik Visser: Red Fox *Vulpes vulpes* predation on incubating Montagu's Harriers *Circus pygargus*
218 Jan van Dijk: What impact have Egyptian Geese *Alopochen aegyptiacus* on the breeding success of raptors?
221 Oscar Vedder: Feather anomaly in a Goshawk *Accipiter gentilis*, and its possible cause
223 Herman Nuijen: Strange behaviour of a Goshawk
224 Gerritjan van Nie: Do Sparrowhawks *Accipiter nisus* hunt on foot?
225 Herman Nuijen: Again: Sparrowhawk *Accipiter nisus* hunting on foot
226 Peter de Boer: Prey choice of Hobbies *Falco subbuteo* in Groningen in 1996-2000
230 Ben Koks en Zwanette Jager: First-year Hobby *Falco subbuteo* preying on *Inachis io* above a flowering alfalfa field
232 Jan van Diermen: Hobby *Falco subbuteo* exploits Garden Chafers *Phyllopertha horticola*?
234 News and comments
238 Rob G. Bijlsma: Recent literature on raptors